

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ) ANABİLİM DALI

OSMANLI'DAN TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NE HAŞHAŞ: EKONOMİK ve
SİYASİ BOYUTLARIYLA (1909-1950)

Doktora Tezi

Suna ALTAN

Ankara-2018

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ) ANABİLİM DALI

OSMANLI'DAN TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NE HAŞHAŞ: EKONOMİK ve
SİYASİ BOYUTLARIYLA (1909-1950)

Doktora Tezi

Suna ALTAN

Tez Danışmanı

Serdar SARISIR

Ankara-2018

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ) ANABİLİM DALI

OSMANLI'DAN TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NE HAŞHAŞ: EKONOMİK ve
SİYASİ BOYUTLARIYLA (1909-1950)

Doktora Tezi

Suna ALTAN

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Serdar SARISIR

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Doç. Dr. Serdar Sarısır (Danışman):

Prof. Dr. Selma Yel

Prof. Dr. Necdet Hayta.....

Prof. Dr. Neşe Özden.....

Prof. Dr. Abdullah Gündoğdu.....

İmzası

Tez Sınavı Tarihi 09.07.2018

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Dr. Serdar SARISIR danışmanlığında hazırladığım “Osmanlı’dan Türkiye Cumhuriyeti’ne Haşhaş: Ekonomik ve Siyasi Boyutlarıyla (1909-1950) (Ankara 2018)” doktora tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: 25.07.2018

Adı-Soyadı ve İmza

Suna ALTAN

ÖNSÖZ

İnsanlık tarihi boyunca önem arz eden haşhaş ve afyon, tıbbın ham maddesini oluşturmaktadır. Bu maddeler, ilk ortaya çıkışından itibaren sosyal ve ekonomik hayatta önemli bir yer tutmuştur. İlerleyen zamanlarda kullanım alanlarının yaygınlaşmasıyla birlikte insanlık için vazgeçilmez bir hale gelmiştir. Zamanla haşhaş ve afyon, dünya ekonomisinde, siyasetinde ve diplomatik ilişkilerin belirlenmesinde etkili bir araç statüsüne ulaşmış ve haşhaş üzerinden küresel bir etki alanı oluşmuştur. Türkiye de doğal olarak bu alan içerisinde yer alan ülkelerden biri olmuştur. Tez çalışmasının tarih aralığı belirlenirken uluslararası alanda afyona ilk müdahalenin yapıldığı 1909 yılı başlangıç olarak esas alınmış, küresel anlamda afyon krizinin yaşandığı 1950 yılı da araştırmanın sınırı olarak belirlenmiştir. Ayrıca çalışmanın sınırlarının belirlenmesinde daha önce yapılan benzer çalışmaların varlığı da bu tutumumuzda etkili olmuştur.

Haşhaşın işlenmesi sonucunda elde edilen afyonun; Osmanlı Devleti'nin son döneminden Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte 1950 yılına kadar geçen sürede ülke ekonomisi için ne anlam ifade ettiği, bu ürüne dair iktisadi, siyasi hangi gelişmelerin yaşandığı, ulusal ve uluslararası yansımalarının nasıl tezahür ettiği ve ülkeyi ne derece etkilediği sorularının cevapları, temin edilen belge ve bulgular ışığında metodolojik bir yaklaşım ile cevaplanmaya çalışılmıştır.

Çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; Osmanlı Devleti'nin son döneminde haşhaş ve afyon üretimi ve ülke ekonomisindeki yeri üzerinde durularak; yasa dışı afyon kullanımının artmasıyla birlikte ilk kez bir sorun olarak dile getirildiği Şangay Konferansı ve bunun devamı niteliğindeki dünya haşhaş ve afyon politikasını belirleyen Lahey Konferansı ele alınmıştır. Dünyadaki konuya dair

gelişmeler çerçevesinde, Osmanlı Devleti'nin uluslararası işbirliğindeki tavrı ve gelişmeler üzerindeki etkisi, devletin içinde bulunmuş olduğu siyasi, ekonomik ve sosyal durumu göz önüne alınarak incelenmiştir. İkinci bölümde; Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte yeni kurulan devletin, iktisadi kalkınma programları dâhilinde haşhaş ve afyona nasıl ve ne derecede yer verdiği üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede, afyon ve haşhaşın uluslararası kararlardan bağımsız bir şekilde kontrol altında tutulmaya çalışıldığı süreç ve bu süreçte maruz kalınan ambargo ve baskıların devlet ve üreticiler üzerindeki ekonomik ve siyasal sonuçları değerlendirmeye çalışılmıştır. Bu bölümde ele alınan başlıca kurumlardan biri 1938'de kurulan Toprak Mahsulleri Ofisi'dir. Zira, Toprak Mahsulleri Ofisi ile haşhaş ve afyon üretimi ve ticareti daha sistematik bir şekilde kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde; haşhaş ve afyon üretiminin uluslararası alanda ne anlam ifade ettiği ve bu doğrultuda yapılmış olan çalışmalar üzerinde durulmuştur. Uluslararası alanda sektörü kontrol etmek isteyen, başta ABD gibi, ülkeler aynı zamanda sektör üzerinden kontrol altına almaya çalıştıkları afyon üreticisi ülkeleri yasa dışı afyon kullanımının tek suçlusu oldukları gibi bir algı yaratmak istemişlerdir. Yaratılmak istenen bu algının konuya dair düzenlenen üç büyük konferansa hâkim olduğu söylenebilir. Uluslararası alanda Milletler Cemiyeti'nin duruma karşı taraflı duruşu, ABD'nin kalkınmakta olan Türkiye'nin ekonomisini haşhaş ve afyon üzerinden ambargo uygulatarak durdurma çabaları, Avrupa'daki ecza fabrikalarının daha ucuza ham madde ithal etme maksadıyla kurulan Kartel'in Türk afyonunu zarara uğratma çabası gibi hususlar aydınlatılmaya çalışılmıştır. Dünya'da afyon üretimi ve ihracat yapan diğer ülkelerin üretim miktarları ve afyon ile ilgili ticaret anlaşmaları da bu bölümde ele alınmıştır.

Öncelikle tez konusunun belirlenmesinde ve araştırmanın her aşamasında bilgi ve deneyimlerinden yararlandığım danışman hocam Doç. Dr. Serdar Sarısır'a saygılarımı sunar teşekkür ederim. Ayrıca tezin şekillenmesinde yapıcı önerileriyle

katkı sağlayan ve bizi cesaretlendirerek yönlendiren Prof. Dr. Neğe zden ve Prof. Dr. Selma Yel'e de teğekkr ederim.

Çalışma süresince nazik tutumlarından dolayı Türk Tarih Kurumu Kütüphane'si çalışanlarından Mustafa Vedat Sönmez, Mehmet Esgin ve Tmer Yılmaz'a, konuya dair verileri elde etmem de yardımlarını gördüğüm Toprak Mahsulleri Ofisi, Haşaş Dairesi çalışanlarına, yine belge temini konusunda gösterdikleri ilgiden dolayı, Başbakanlık Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivi, çalışanlarına; süreç boyunca yanımda olduklarını hissettiğim sevgili arkadaşlarım Bedreddin şimşek ve Mehlika Köyceğiz'e, bugünlere gelmem de maddi ve manevi desteğini esirmeyen her zaman bana güvenen ve inanan babam İlhan Altan ve annem Tamam Altan'a sonsuz teğekkrlerimi sunarım.

Son olarak ifade etmek gerekirse, çalışma esnasında yapılan arşiv ve kütüphane taramaları neticesinde konuya dair malzemeler genel anlamda temin edilmiş olmakla birlikte, sınırlılıklarımızın varlığı da muhakkaktır. Bu durumun yeni çalışmalara vesile olacağı düşüncesiyle eksikliklerimizin hoş gryle karşılanacağı mit edilmektedir.

Ankara 2018

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR.....	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMİNDE HAŞHAŞ.....	7
1.1.Osmanlı Devleti'nde Haşhaş ve Afyon Üretimi.....	7
1.2.Osmanlı Devleti'nde Haşhaş ve Afyon İhracatı.....	15
1.3. Dünya'da Haşhaş ve Afyon Üretimi İçin Kontrol Mekanizması Oluşturulması.....	22
1.3.1. Şangay Konferansı (1909).....	22
1.3.2. La Haye Afyon Konferansları (1911-1914).....	27

İKİNCİ BÖLÜM

2. CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE HAŞHAŞ (1923-1950).....	36
2.1. Afyonun Ülke Ekonomisindeki Yeri.....	38
2.2. Türkiye'deki Yabancı Sermaye ile Kurulmuş Afyon Fabrikaları.....	42
2.3.Afyon Satışının Kontrol Altına Alınması.....	46
2.3.1. Ziraat Bankası'nın Afyon Alımı.....	47
2.3.2. Afyon Yetiştiriciler Satış Birliği ve Uyuşturu Maddeler İnhisarı Kuruluşu ve Afyon Alımı(1932-1933).....	48
2.3.3. Toprak Mahsulleri Ofisi Kuruluşu ve Afyon Alımı (1938- 1950).....	55

2.4. Türk Hükümetlerinin Afyon Konusunda Yaptığı Çalışmalar(1923-1950).....	65
2.5. Haşhaş-Afyon Üretimi Yapan İller ve Üretim Miktarları.....	75
2.6. İzmir ve İstanbul Limanları'ndan Yapılan İhracat.....	90
2.7. Türkiye'nin İhracat Yaptığı Ülkeler ve Miktarları.....	97
2.8. Haşhaş- Afyon Üretimine Devlet Müdahalesi.....	105
2.8.1. Ekim Alanlarının Sınırlandırılması.....	105
2.8.2. Ekime İzin Verilen Bölgeler.....	107
2.9. Haşhaş ve Afyona Dair Sınırlandırılmaların Sosyo-Ekonomik Hayata Etkileri.....	115

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ULUSLARARASI BAĞLAMDA HAŞHAŞ.....	118
3.1. Dünya'da Afyon Üretimi Yapan Ülkeler.....	118
3.2. Kartel; Convention International Des Opiaces.....	121
3.3. Sevr ve Lozan Antlaşmalarında Afyon.....	124
3.4. ABD'nin Afyon Üzerinden Türkiye'yi Ekonomik Olarak Kontrol Çabası.....	126
3.5. Milletler Cemiyeti ve Afyon.....	132
3.6. Birleşmiş Milletler ve Afyon.....	137
3.7. Afyon ve Haşhaş Konusunda Kesin Çözüm Arayışları.....	138
3.7.1. Birinci Cenevre Afyon Konferansı: 12 Şubat 1925.....	139
3.7.2. İkinci Cenevre Afyon Konferansı: 13 Temmuz 1931.....	141
3.7.3. Üçüncü Cenevre Afyon Konferansı: 26 Haziran 1936.....	145
3.8. Türkiye Cumhuriyeti ile Yugoslavya, ABD, Almanya ve Belçika Arasında İmzalanan Afyon Ticaret Anlaşmaları.....	146
SONUÇ.....	151

KAYNAKÇA.....	158
EKLER.....	173
ÖZET.....	191

KISALTMALAR

T.M.O	:Toprak Mahsulleri Ofisi
ABD.	:ABD Birleşik Devletleri
T.B.M.M.	:Türkiye Büyük Millet Meclisi
B.C.A.	:Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
B.O.A.	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi
B.E.O.	:Bab-ı Âli Evrak Odası
M.V.	:Meclis-i Vükela
DH-ŞRF.	:Dâhiliye Şifre Nezareti
a.g.e.	:adi geçen eser
a.g.a.	:adı geçen ansiklopedi
a.g.m.	:adı geçen makale
Bkz.	:bakınız
S.	:sayı
s.	: sayfa
C.	:cilt
yy.	:yüzyıl

GİRİŞ

Haşhaş bitkisinin tarımı dünyanın birçok yerinde ve çok eski dönemlerden itibaren yapılmaya başlanmıştır. Asya coğrafyasında M.Ö.5. bin yılında yaşamış olan Sümerler ve Asurlara ait bulunan kalıntılarda ve kabartmalarda, haşhaş resimlerine ve bitkiye ait detaylara rastlanmıştır. Anadolu coğrafyasında ise haşhaş tarımı Hititler döneminde başlamıştır. Hitit kaynaklarında bu tarıma ilişkin terimlere sıkça rastlanmaktadır.¹ Avrupa kıtasında ilk bulgular ise M.Ö.4. binli yıllara dayanmaktadır. Yapılmış olan kazı çalışmalarında İsviçre’de Neolitik çağa ait haşhaş tohumları ve kömürleşmiş haşhaş kapsüllerine rastlanmaktadır.² Haşhaş tarımı Anadolu, Asuri’ye, Semireçiye (Ortaasya) coğrafyalarında da üretime dair buğular elde edilmiştir. Zaman ilerledikçe haşhaşın ekim coğrafyası genişlemiş ve Mısır, kuzey-batı Afrika ve Roma İmparatorluğu coğrafyasında bitkinin tarımı yapılmaya başlanmıştır.³ Yapılan kazı çalışmalarında elde edilen bulgular, bize o dönem toplumları için haşhaşın sosyal yaşam içerisinde önemli bir madde olduğunu göstermektedir. Bunun nedenleri ise sağlıktan gıdaya kadar birçok alanda kullanılan bir madde olmasından kaynaklanmaktadır.

Haşhaş üreten toplumlar bu bitkiyi farklı amaçlarla da kullanmışlardır. Tohumundan çıkartılan yağ gıda maddesi olarak, kapsüllerinden yakacak ve süs bitkisi olarak da yararlanmışlardır. Haşhaş kapsülünden elde edilen alkaloidler tıp alanında kullanılmaya başlanmıştır.⁴ Hipokrates⁵, haşhaşın uyuşturucu özelliğine dikkat çekerek,

¹ H. Eken, “Haşhaş”, **Tarımsal Ekonomi Enstitüsüne Bakış**, S. 7, Ankara 2004, s. 1.

² F. İncekara, **Türkiye’de Haşhaş Çeşitleri ve Bunların Tohum ve Afyon Bakımından Değeri**, Çankaya Matbaası, Ankara 1949, s.13.

³ Fethi İncekara, a.g.e. s.18

⁴ N. İşler, **Haşhaş Tarımı**, Mustafa Kemal Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarla Bitkileri Bölümü Yayınları, Hatay(?), s. 14.

⁵ Bilimsel tıbbın kurucusu ve tıbbın babası olarak bilinen İyon hekimidir. **Bkz.** E. Kahya, “Hipokrat”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 18, İstanbul 1998, s. 120.

bitkiyi daha çok kabızlık ve rahim hastalıkları tedavisinde kullanmıştır.⁶ Ayrıca bitkinin özsuyu çocukların uyku düzenini sağlamak için de kullanılmıştır.⁷

Haşhaşı yoğun olarak kullanan toplumlar aynı zamanda belli işlemlerden geçirildikten sonra haşhaş sütünden afyon elde etmeye de başlamışlardır. Afyonun tarihsel geçmişi ise M.Ö. 5000'li yıllara kadar dayanmaktadır.⁸ Yunanlılar olgunlaşmış haşhaş kapsüllerinden afyon elde etmişlerdir. Elde edilmiş olan bu kapsüllere “opos” adını vermişlerdir. Günümüzde kullanılan “opium” sözcüğü kökenini bu kelimeden almaktadır.⁹ Literatürde afyonun kullanımı ile ilgili çok çeşitli bilgilere rastlanmaktadır. Afyonun bir bitki olarak bahçelerde yetiştirildiğini ve uyuşturucu ilaç olarak kullanıldığını ilk olarak Omiros eserlerinde dile getirmiştir.¹⁰ II. yy. da yaşamış olan dönemin önde gelen hekimlerinden olan Galenos¹¹, öksürük, ağrıkesici ve ateş düşürücü olarak afyonu kullanmıştır.¹² Afyon alkaloitlerinden elde edilmiş olan morfin, tıp dünyası için hayati bir öneme sahip olmuştur. Tıpta en güçlü ağrı kesici olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bunun yanında nefes darlığı, öksürük, ishal, kramp, yatıştırıcı, uyku ilaçları, gastrit gibi rahatsızlıkların tedavisinde de kullanılmıştır. Afyon, 12.yy kadar sadece tıp alanında kullanılırken bu yüzyıldan itibaren Çin ve Hindistan da farklı şekillerde kullanılmaya başlanmıştır.¹³ Keyif verici madde olarak da kullanılmaya başlanan afyonun, Dünya'daki kullanımı hızlı bir şekilde yayılma göstermiştir. 16. yy. kadar ihtiyaç ve talebin artmış olmasına karşın seri üretim

⁶ S. Hüsni, “Haşhaşın Tarihi”, **Farmakolog Dergisi**, 1934-1935, C. 3, No: 13-14, s. 780-82.

⁷ Z. Ögütçü-Ş. Elçi-H. Geçit, **Tarla Bitkileri**, Ankara Üniversitesi Ziraat Yayınları, Ankara 1984, s. 136.

⁸ M. Baktır, “Afyon”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 1, İstanbul 1988, s. 42; A. Gümüşçü-O. Gümüşçü, “Türkiye’de Haşhaş ve Haşhaş Dağılımının Coğrafi Dağılışı”, **Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S. 6, Ankara 1993, s. 134.

⁹ K. Alpınar, “İyilerin ve Kötülerin Bitkisi Afyon”, **Bilim Teknik Dergisi**, S. 82, Ankara 1974, s. 25.

¹⁰ K. Şerif, **Afyon Türkiye’de ve Dünyada**, İktisat Vekâleti Yayınları, Ankara 1930, s. 24.

¹¹ Bergama doğumludur. Antik Roma'nın en önemli hekimlerindendir. Deneyisel fizyolojinin kurucusu ve dünyanın ilk spor hekimi olarak kabul edilmiştir. Yaşamı boyunca Tıp doktoru, bilim insanı ve filozof olarak çalışmaları bulunmuştur. **Bkz.**, Bergama Kültür ve Sanata Vakfı, **Bergamalı Lokman Hekim Galenos**, Çağdaş Matbaa, İzmir 2010, s. 5.

¹² S. Hüsni, a.g.m., s. 780-82.

¹³ Y. Dilmen, “Türkiye’de ve Dünyada Afyon Alkaloitleri”, **Türk Eczacılar Birliği Dergisi**, S. 7, Ankara 1982, s. 23-24; T. Kesercioğlu-Bülent-L. Savaş, “Derdimiz ve Dermanımız Haşhaş”, **Bilim ve Teknik Dergisi**, S. 32, Ankara 1999, s. 105.

yapılamamıştır. Ancak Fransız- Hint şirketi, 1613 yılında tıp alanından ziyade toplumda keyif için kullanılacak olan afyonu Hindistan’da üretimini hayata geçirmiştir.¹⁴ Böylece afyon üretimi artık seri bir şekilde yapılmaya başlanmıştır. Kullanım alanının genişlemesi ile birlikte ihtiyaç artmış ve ticarete bu oranla paralel bir şekilde artış göstermiştir.

17.yy başlarında kurulan Doğu Hindistan Kumpanyası sayesinde İngilizler, afyon ticaretine dâhil olmuşlardır. Dahil olmanın arından, Hindistan afyonunun iki önemli şehir olan Bengal ve Bihar’da İngiliz hakimiyeti başlamıştır. Üretici konumuna gelen İngiltere’nin ürünlerinin en önemli alıcısı ise Çin olmuştur.¹⁵ Artık İngiltere ile Çin arasında uzun yıllar devam edecek olan afyon ticareti sorunun temelleri bu dönemde atılmıştır. 18.yy itibariyle İngilizler ürettiği afyonun büyük bir kısmını Çin’e satmaya başlamışlardır. Çin’e ihraç edilen afyon miktarı gün geçtikçe artmaya devam etmiştir. Bu durum Çin yetkilileri endişelendirmeye başlamış ve acil olarak önlem alma yoluna gidilmiştir. Çin, İngilizleri Doğu Asya’nın en büyük uyuşturucu kaçakçısı olarak ilan etmesiyle birlikte iki ülke arasında ticaret savaşının ateşi yakılmıştır.¹⁶ 1839 yılında iki ülke arasında *afyon savaşları* adı verilmiş olan savaş resmen başlamıştır. 1841 ile 1844 yılları arasında savaşın galibi İngiltere’nin istekleri doğrultusunda bir dizi antlaşma imzalanmıştır.¹⁷ İngiltere, afyon ticareti konusunda istediğini elde etmiştir. Ticaret ağını gün geçtikçe artırmış olan İngiltere artık dünya afyon ticaretinde söz sahibi olan önemli bir ülke konumuna gelmiştir.

Haşhaş ve afyonun önemi dikkate alındığında, sosyo-ekonomik bir anlam ifade etmenin yanında uluslararası ticaret için de önem arz eden bir tarımsal ürün olmuştur. Zamanla afyon bileşenlerinden çeşitli ürünler elde edilmeye başlanmış ve bunun

¹⁴ M. Ali Kağıtçı, **Afyon**, Vakıf Matbaası, İstanbul 1960, s. 23.

¹⁵ B. Çıtır, “Uluslararası Afyon Anlaşmalarında Osmanlı İmparatorluğu” **Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi**, C.1, S. 1, 2015, s. 22.

¹⁶ M. Dillion, (Çev. Eylem Ümit Atılğan-Aydın Atılğan) **Modernleşen Çinin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 57.

¹⁷ Dillion, (Çev. Eylem Ümit Atılğan-Aydın Atılğan) a.g.e., s. 65.

sonucunda kullanım alanları da yaygınlaşmıştır. Kârlı bir ticari emtia olması nedeni ile uluslararası pazarda hızlıca yer edinmiştir. 19. yüzyılın sonuna kadar haşhaş-afyonun ticareti diğer ürünler gibi rahatlıkla yapılmıştır. Ancak 20. yüzyılın başlarında ABD ve Avrupa’da keyif verici madde olarak kullanımının yaygınlaşmasından dolayı bu ürünün ticareti ilk kez ilgili devletleri kaygılandırmıştır. Bu nedenle artık haşhaş-afyon diğer ihracat ürünlerinden farklı değerlendirilmeye başlanmıştır. Böylece haşhaş-afyon, uluslararası pazarda ticari kısıtlamalara maruz kalan kontrollü bir ticari emtia haline gelmiştir.

Haşhaşın Anadolu’daki macerası, dünyadakiyle eş zamanlı olarak süregelmiş ve Osmanlı Devleti’nde de gerek günlük yaşamda gerekse ticari hayatta giderek önem kazanmıştır. Çalışmada haşhaşın bu önemine istinaden Osmanlı Devleti’nden Cumhuriyet’e uzanan süreçte, ulusal ve uluslararası önemli kırılma noktaları esas alınarak sınırlarının belirlendiği bir plan hazırlanmaya çalışılmış ve bu plan doğrultusunda kurgulanmıştır. Ayrıca çalışmanın sınırlarının belirlenmesinde daha önce yapılan benzer çalışmalarda göz önünde bulundurulmuştur¹⁸.

Geçmişte olduğu gibi teze konu edinilen dönemde de haşhaş ve afyonun Osmanlı Devleti’ndeki, üretim miktarı ve üretim yapılan bölgeler, ekonomisinde önemli bir yere sahip olup olmadığı, diğer geleneksel kalemlere oranla dış ticaretteki hacminin ne olduğu, bu ticaretin hangi limanlardan yapıldığı ve alıcı ülkelerin kimler olduğu, dünyada artan bağımlılık oranlarına müdahale etmek amacıyla haşhaş ve afyon üreticisi olan ülkelere, üretim ve ticarete yasaklama ve kısıtlama getirmek için uluslararası alanda bir iş birliğine gidilmesi durumu, bu işbirliğine karşı Osmanlı Devleti’nin

¹⁸ **Bkz.** Konuya dair yapılmış olan çalışmalar; Türkiye’de Afyon Meselesi 1930-1945 başlıklı 2007’de ve Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Afyon Ziraatı ve Ticareti (1900-1939) başlığı ile 2015 yılında yazılmış olan iki adet yüksek lisans tez çalışması bulunmaktadır. Basılı kitaplar ise Martin Booth, **Haşhaştan Eroine Uyuşturucunun 6000 Yıllık Öyküsü**, Sabah Kitapları, İstanbul 1996; Çağrı Erhan, **Beyaz Savaş**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1996; Cengiz Erdinç, **Overdose Türkiye-Türkiye’de Eroin Kaçakçılığı, Bağımlılığı ve Politikalar**, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

tavrının ne olduğu ve izlemiş olduğu politika, ele alınacak konular arasında yer alacaktır.

Yine Cumhuriyet Dönemi'nde mevcut yapının korunup korunmadığı ya da nasıl değişikliklere uğradığı, 1950 yılına kadar geçen süre boyunca, haşhaş ve afyonun Anadolu coğrafyasında üretim alanlarının nereler olduğu, üretim miktarlarının ne kadar olduğu, haşhaş ve afyon üretiminin ülke ekonomisindeki önemi, dış ticarete hangi ülkeye ne kadar ürün satıldığı ve dış ticaretteki payı, ürünün hangi limanlardan ihracının gerçekleştiğı ve bu limanlardan yapılmış olan ihraçların miktarları, dünyadaki haşhaş ve afyon üretimini yapan ülkeler ve bu ülkelerin üretim, ihraç miktarları, toplumlarda haşhaş ve afyon bileşenlerinden meydana gelen uyuşturucu madde gurubuna olan bağımlılık, haşhaş ve afyon üreticisi ülkelerin ithalatçı ülkeler tarafından eleştirilmesinde Türkiye'nin maruz kaldığı baskıların neler olduğu, uluslararası alanda yaratılmak istenen denetim mekanizmasının oluşması için ABD ve Milletler Cemiyeti'nin ortak çalışmaları, bu çalışmalar sonucunda meydana gelmiş olan küresel denetim mekanizmasının kurulması, Türkiye'nin bu mekanizmaya dâhil olmadığı süre zarfı boyunca uluslararası alanda yaşamış olduğu siyasi ve ekonomik sorunları, Türk Hükümeti'nin uluslararası birliklere dâhil olmadan ülke içinde haşhaş-afyon üretim ve ticaretini denetim altına almak için yapmış olduğu çalışmalar, kurmuş olduğu kurumlar ve bu kurumların denetim mekanizmasının işleyişi, Türkiye'nin 1933 yılı itibarı ile uluslararası denetime dâhil olması ile birlikte ülkenin uluslararası alanda kayıplarının ve kazançlarının neler olduğu, yasaklama ve kısıtlamaların hangi bölgelerde ve illerde yapıldığı ve bunun neticesinde devletin ve üretici halkın yaşamış olduğu sosyo-ekonomik kayıplarının neler olduğu çalışmamızın temel sorularını oluşturmaktadır.

Yukarıda ortaya konmaya çalışılan problematiğin çözümünün bir gereğı olarak;

Haşhaş ve afyon ekim-dikim alanları, ticareti, kısıtlamalara dair yapılan uluslararası görüşmeler, konferanslara davet ve cevaplar, ihracat yapılan ülkeler, uluslararası konferanslarda alınan kısıtlamaların uygulanması, hakkında bilgiler içeren Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki konuya dair belgeler görülmüştür. Ayrıca Cumhuriyet Döneminde haşhaş-afyon, uluslararası alandaki durumu, haşhaşın Türkiye'nin sosyo-ekonomik ve kültürel hayatına etkisi konusu ile ilgili olarak Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde yer alan belgeler tespit ve temin edilerek çalışmada istifade edilmiştir.

Bu Anlamda TBMM Zabıt Cerideleri, Düstur ve Toprak Mahsulleri Ofisi'nin haşhaş üzerine hazırlamış olduğu raporlar vb. resmi kaynaklar taranarak, tespit edilen ilgili kaynaklar temin edilerek değerlendirilmiştir. Dönemin basınından Akşam, Cumhuriyet, Tanin, Ulus ve Vakit gazetelerindeki ilgili haberler görülmüş yapılan kütüphane çalışmalarının neticesinde ilgili kütüphane malzemesinden azami düzeyde yararlanabilme gayreti gösterilmiştir. Yapılan araştırmanın neticesinde elde edilen bilgi ve bulgular akademik bir yaklaşımla ele alınmış ve böylelikle konuya bir açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMİNDE HAŞHAŞ

1909-1922 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin ekonomisinin temel taşını tarım oluşturmaktadır. Ekonomik gelir içinde tarımın ilk sırada yer almasında Anadolu coğrafyasında geniş ve verimli toprakların bulunması bunun yanında ürün bakımından zengin bir çeşitliliğe sahip olunması da etkili olmuştur. Anadolu'da üretimi yapılan ve dış ticarete önemli bir yer edinmiş bazı tarım ürünleri bulunmaktadır. Bu ürünler içerisinde yer almış olan haşhaş-afyon, Osmanlı Devleti'nin dış ticaret gelirlerinde genel toplam içerisinde yaklaşık % 10'luk bir yer edinmiştir. Bu durum neticesinde haşhaş tarımı Osmanlı Devleti'nin ekonomik gelirleri içerisinde vazgeçilmez öneme sahip olmuştur. Bu bölümde 1909-1922 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin ekonomik durumuna genel bir bakış, haşhaş tarımı, haşhaşın ihracat durumu ve ekonomideki payı, uluslararası alanda haşhaş konusunda yapılan iş birliği çalışmaları olan Şangay ve Lahey Konferansları ve Osmanlı Devleti'nin bu iş birliğine karşı tutumu bölüm içerisinde ele alınmaktadır.

1.1. Osmanlı Devleti'nde Haşhaş ve Afyon Üretimi

Tarım, iktisadi faaliyetlerden bir tanesidir. Sektörü itibarı ile çeşitli alt dallardan oluşmaktadır. Bu alt dalların en önemlisi ise çiftçiliktir.¹⁹ Çiftçilik Anadolu coğrafyasında geniş bir alana yayılmış ve faaliyeti gün geçtikçe artmıştır. Osmanlı Devleti büyük ve geniş çiftlik alanlarına sahip olmasından dolayı ekonomisi tarım temelli bir yapıya sahip olmuştur. Bunun sonucu olarak da nüfusun %80'i toprak ekonomisine bağlı kalmıştır. Tarımsal nüfus diğer alanlardan daha fazla olmasına

¹⁹ R. Aktan, **Türkiye İktisadı**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1978, s. 162.

karşın, tarım alanında çok fazla bir ilerleme kaydedilememiştir.²⁰ Osmanlı Devleti'nin son döneminde milli gelirin en önemli kaynağını oluşturan tarım; kullanılan araçların ilkel, yöntemlerin eski ve yetersiz olması, verim gücünün düşük olması ve bunun yanında iklimin elverişsiz koşulları, sulama ve toprak sahipliği gibi nedenlerden dolayı elde edilmek istenilen verimli üretim sağlanamamıştır.²¹ Yaşanan üretim düşüklüğünün yanında, ülkede seferberlik ilan edilmesinin ardından üretici nüfusun silahaltına alınmış olmasıyla birlikte kısa süre içinde ülke genelinde temel besin maddesi darlığı yaşanmıştır. Bu tür darlık tüm savaştan ülkelerde yaşandığı gibi Osmanlı Devleti'nde de yaşanmıştır.²² Tarım ekonomisinin bu derece kötü olan durumunu düzeltmek için getirisi fazla olan tarımsal ürünlerin üretimini artırmaya yönelik çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Ekonomik getirisi fazla olan ürünler içinde haşhaş ve afyon ön plana çıkmıştır.

Haşhaş tarımı, Anadolu'da Osmanlı Devleti hâkimiyetinden çok önce yapılmaya başlanmıştır. Coğrafyaya göç eden Türkler, İç Anadolu ve Batı Anadolu bölgesindeki halktan öğrendikleri haşhaş tarımını devam ettirmişlerdir. Fetihlerin tamamlaması ile birlikte coğrafyası genişleyen Osmanlı Devleti'nde haşhaş tarımı da yayılmaya başlamıştır. Anadolu'da yapılmış olan haşhaş tarımı, coğrafyaya gelmiş olan bazı gezginlerin dikkatini çekmiş ve kaleme almış oldukları eserlerinde yer bulmuştur. 1516 yılında Anadolu'ya gelmiş olan gezgin P.Belon'un²³ coğrafyaya dair yazmış olduğu eserinde, Anadolu'nun birçok şehrinde afyon yüklü develerin varlığından ve haşhaş tarımından bahsetmiş olduğu bilgisine ulaşmaktayız. 1546-1549 yılları arasında Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde seyahat eden Dimi Belon, gezi esnasında kaleme almış

²⁰ F. Ergin, **Atatürk Zamanında Türk Ekonomisi**, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, Duran Ofset Matbaacılık, İzmir 1977, s. 25.

²¹ A. Emin Yaman, **Kurtuluş Savaşında Anadolu Ekonomisi 1919-1922**, Betik Yayınları, Ankara 1998, s. 38.

²² Z. Toprak, **İttihat-Terakki ve Cihan Harbi Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2016, s. 113.

²³ Fransız doğa bilimcisidir. Araştırmaları için dünyanın çeşitli yerlerine seyahatlerde bulunmuştur. **Blk.**, https://ipfs.io/ipfs/QmT5NvUtoM5nWFfrQdVrFtvGfKFmG7AHE8P34isapyhCxX/wiki/Pierre_Belon.html (Erişim Tarihi; 15.02.2018)

olduğu eserinde Anadolu’da yapılan haşhaş tarımına yer vermiştir.²⁴ 1830’da Anadolu üzerine araştırmalar yapan Texier²⁵ isimli araştırmacı gözlemlerini kaleme almış olduğu eserinde Afyonkarahisar’daki afyon üretimine dikkat çekmiş ve afyonun önemli bir ihraç ürünü olduğunu eserine aktarmıştır. Osmanlı Devleti’nin tahrir defterlerinde “öşr-i afyon” adı ile geçen vergilerde sürekli olarak artış kayıt edilmiştir. Böylece Osmanlı Devleti’nde haşhaş üretiminin sürekli ve düzenli bir şekilde yapılmış olduğu bilgisine ulaşmaktayız.²⁶

Osmanlı toplumunda haşhaş ve afyon kullanım alanı daha çok ağrı kesici olarak tıp alanında, çocukları uyutmak için çeşitli macunlarda, haşhaş yağı besin maddesi olarak mutfaklarda ve toplumun bazı kesimlerinde de keyif verici madde olarak kullanılmıştır. Haşhaş-afyon önemli ihraç ürünü olmanın yanı sıra halk arasında gıda maddesi ve tıbbi amaçlı olarak da kullanılıyor olması ülke içinde de bu ürüne olan talebi artırmıştır. Talebin artmış olması ile birlikte ekim alanları da yayılmalar görülmüştür.²⁷ Anadolu coğrafyasının büyük bir kısmında haşhaş-afyon tarımı yapılmıştır. Ancak bazı merkezler bu tarım faaliyeti için ayrı bir öneme sahip olmuştur. Afyonkarahisar, Bolu, Balıkesir, Kütahya, Tokat, Konya, Denizli, Amasya, Burdur, Çanakkale, Edirne, Tekirdağ, Antep, Maraş, Niğde, Malatya, Aydın, Bursa, Eskişehir, Manisa, Uşak, Sivas, İzmir²⁸ bu önemli merkezler içinde yer almıştır.²⁹ Afyon tarımında en çok verim alınan

²⁴ S. Hüsnü, a.g.m., s. 863.

²⁵ 1802 yılında Versailles’te doğmuştur. Fransız gezgin ve arkeologdur. Ayrıca Anadolu’da kalmış olduğu yıllarda şehirlerin planlarını çıkartmıştır. <http://www.filozof.net/Turkce/tarihi-sahsiyetler-kisilikler/17173-charles-texier-kimdir-hayati-eserleri-hakinda-bilgi.html>. (Erişim Tarihi: 09.07.2018)

²⁶ A. Gümüşçü-O. Gümüşçü, a.g.m., s. 134.

²⁷ A. Mat, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Afyonun Tarihi”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, S. 1-2, 2009-2010, s. 290.

²⁸ Afyonkarahisar: Batı Anadolu Bölgesi’nde bulunan bir şehirdir. İklimsel olarak; kışları soğuk ve kar yağışlı yazları sıcak ve kuraktır, ekonomik etkinliğin temelini tarım oluşturmaktadır. Sanayi alanında zayıftır haşhaş ve maden suyu üretiminde 1. sırada yer almaktadır. **Bkz. Yurt Ansiklopedisi**, Anadolu Yayıncılık, C. 1, İstanbul 1982, s. 278-281.

Amasya: Karadeniz Bölgesi’nin orta bölümünde yer almaktadır. Amasya geçiş bölgesi iklimi egemendir genellikle ılıman iklim bazen de Karadeniz iklimi etkili olabilmektedir. Ekonomik etkinliğin tarımsal faaliyetlerden oluşmaktadır. Sanayi olarak zayıftır. **Bkz. Yurt Ansiklopedisi**, C. 1, s. 408-444-446

Aydın: Türkiye’nin batısında, Batı Anadolu bölgesi içinde yer almaktadır. Coğrafi konumu nedeniyle eski çağlardan beri önemli yerleşim merkezlerinden biri olmuştur, toprakları oldukça verimlidir ekonomik

yaşamın belirleyicisi tarımsal faaliyetlerdir. Ekonomide ihracat ürünleri ön plandadır. Akdeniz iklimi etkisi altındadır. **Bkz. Yurt Ansiklopedisi**, C. 2, s. 967-975-1014-1018.

Balıkesir: Türkiye'nin kuzeybatısında Marmara Bölgesi'nde yer almaktadır. Akdeniz ve Karadeniz iklimleri arasında bir geçiş bulunmaktadır. Ekonomik etkinliği tarımsal faaliyetlerdir. **Bkz. Yurt Ansiklopedisi**, C. 2, s. 1103-1112-1143.

Manisa: Batı Anadolu'nun batı kesiminde geniş bir alanı kaplayan ildir. Karasal nitelikli Ege-Akdeniz iklimi hakim olmakla, özellikle doğu ve dağlık bölgelerinde İç Anadolu'nun karasal ikliminin etkileri de görülür. Gediz Nehri kıyısında kurulu olan Manisa'da, tarım önemli geçim kaynaklarından biridir. **Bkz. Yurt Ansiklopedisi**, C. 8, s. 5515-5523-5552.

Bolu: Karadeniz Bölgesi'nde yer almaktadır. Yüzölçümü 8.458 kilometre karedir. Batı Karadeniz ve Karadeniz iklim tiplerinin içinde yer almaktadır. Bunun yanında güneybatı bölümlerinde Marmara ve İç Anadolu iklim tipleri de görülmektedir. Ekonomik etkinliği tarımsal faaliyetlerdir. **Bkz. Yurt Ansiklopedisi**, C. 2, s. 1446-1452-1473.

Bursa: Türkiye'nin batısında ve Marmara Denizinin güneyinde yer alan illerimizden birisi olan Bursa ili, ülkemizin Marmara Bölgesinde yer almaktadır. Bursa'nın iklimi karmaşık bir yapı gösterir. Kuzey kesiminde Akdeniz ikliminin Marmara kıyılarına özgü tipi etkili olurken güney ve iç kesimlerinde İç Batı Anadolu'nun karasal iklimi görülür. Bursa'nın yüzölçümü göl dahil 10.886 kilometrekaredir. Ekonomik faaliyeti tarımsal olmanın yanında ayrıca önemli bir ticaret şehridir. **Bkz. Yurt Ansiklopedisi**, C. 3, s. 1612-1618.

Uşak: Batı Anadolu bölgesinde bulunmaktadır. İç Anadolu ile Ege Bölgesi arasında geçiş bölümünü teşkil eder. Ege ve İç Anadolu iklimi etkilidir. Yüz ölçümü 5.341 km'dir. Ekonomik faaliyeti tarımsal ve ticaridir. Ekilen ürünler genelde ihraç edilmektedir. **Bkz. Yurt Ansiklopedisi**, C. 10, s. 7459-7464.

Çanakkale: Büyük bölümü Marmara Bölgesi'nin Güney Marmara Bölümü'nde yer alan il ve bu ilin merkezi kenttir. Güneyde bir bölümü Batı Anadolu bölgesinde, kuzeyde Trakya'da kalan bölümü de Marmara Bölgesi'nin Ergene Bölümündedir. Çanakkale'de Akdeniz iklimiyle Karadeniz iklimi arasında geçiş özelliği gösteren Marmara iklimi gözlenir. Yüzölçümü: 9.950 km'dir. Ekonomik faaliyeti tarım ve ticarettir. **Bkz. Yurt Ansiklopedisi**, C. 3, s. 1803-1861-1865.

Kütahya: İç Batı Anadolu bölümünde yer almaktadır. İç Anadolu'nun karasal iklimi ile Ege ve Marmara'nın ılıman iklimi arasında geçiş özellikli bir iklime sahiptir. Yüzölçümü 11.977 km'dir. Ekonomik faaliyeti tarımsal ve ticaridir. Ayrıca çinicilik alanında Türkiye'de 1.sırada gelmektedir. **Bkz. Yurt Ansiklopedisi**, C. 7, s. 5279-5288.

İzmir: Batı Anadolu bölgesinin en önemli şehirlerindendir. Akdeniz iklimi hüküm sürmektedir. Yüzölçümü 12.007 km²'dir. Ekonomik faaliyetleri; tarım ve ticarettir. Liman şehri olması münasebetiyle ihracatta devletin en önemli kapısı konumundadır. **Bkz. Yurt Ansiklopedisi**, C. 6, s. 4242-4249-4304.

Sivas: Sivas iç Anadolu'nun doğusunda yer alan, tarihi İpek Yolu güzergâhının kesiştiği bir yerde konumlanmıştır. Karasal iklim etkilidir. Yüzölçümü 28164 km'dir. Ekonomik faaliyetleri tarımsaldır. **Bkz. Yurt Ansiklopedisi**, C. 9, s. 6836-6880.

Burdur: Akdeniz bölgesinde bulunan bir ildir. Akdeniz iklimi etkili olmaktadır. Yüzölçümü 7175 km'dir. Ekonomik faaliyetleri tarımsaldır. **Bkz. Yurt Ansiklopedisi**, C. 3, s. 1536-1541-1561.

Eskişehir: iç Anadolu bölgesinin kuzey batısında yer almaktadır. Karasal iklime sahip olmasına karşın, Marmara ve Ege iklim tipleri de görülmektedir. Yüzölçümü 13652 km'dir. Ekonomik faaliyetleri tarımsaldır. **Bkz. Yurt Ansiklopedisi**, C. 4, s. 2815-2851.

Konya: Topraklarının büyük bir bölümü İç Anadolu bölgesinde, bir bölümü de Akdeniz bölgesinde bulunmaktadır. Karasal ve Akdeniz iklimi etkili olmaktadır. Yüzölçümü 39.000 km'dir. Ekonomik faaliyetleri tarımsaldır. Anadolu coğrafyasının en büyük ovası özelliğine sahiptir. **Bkz. Yurt Ansiklopedisi**, C. 7, s. 5098-5150-5316.

Denizli: Batı Anadolu'da yer almaktadır. Akdeniz iklimi etkisi altındadır. Yüzölçümü 11.874 km'dir. Ekonomik faaliyetleri tarımsaldır. **Bkz. Yurt Ansiklopedisi**, C. 3, s. 2116-2125-2150.

Malatya: Doğu Anadolu bölgesinde yer almaktadır. Karasal iklim etkili olmaktadır. Ekonomik faaliyetleri tarımsaldır. **Bkz. Yurt Ansiklopedisi**, C. 7, s. 5397-5405-5428.

Tokat: Orta Karadeniz bölümünün iç kesiminde yer almaktadır. Geçiş iklim özelliği görülmektedir. Karadeniz ve karasal iklim etkili olmaktadır. Ekonomik faaliyetleri tarımsaldır. **Bkz. Yurt Ansiklopedisi**, C. 10, s. 7065-7071.

yerler yılda iki kez ürün alınabilme özelliğinden dolayı Batı Anadolu’da bulunan merkezler olmuştur. Bölge tarımsal ürün çeşidi bakımından zengin olmasına karşın çiftçiler daha çok haşhaş-afyon üretimine önem vermişlerdir. Ürünün getirisinin fazla olması, tarlada ya da elde kalma ihtimalinin olmaması ve dış ticarete önem arz etmesinden dolayı çiftçiler, haşhaş-afyon üretimi yapmayı daha çok tercih etmişlerdir. Ürünün tercih edilmesindeki bir diğer etken ulaşım ağının geliştirilmiş olmasıyla ihracat yapılan limanlara rahat bir şekilde ulaşım sağlanmış olmasıdır.³⁰

Elde edilmiş olan belgelerde Anadolu’daki haşhaş-afyon üretiminde 3 şehre ait veriler elde edilmiştir. Bu merkezlerinden biri İzmir’dir. İzmir verimli tarım arazilerinin bulunduğu bir coğrafyada bulunmasından dolayı genel olarak, yetiştirilen tarım ürünlerinde ürün verimi ve çeşitliliği fazla olmuştur. Ürün verimi fazlalığı afyon ürününde de gözlemlenmiştir.³¹ Anadolu coğrafyasında toplamda 463.742 dönüm yapılan afyon tarımı içinde İzmir 224 dönüm ile geniş bir paya sahip olmuştur.³²

Yıl	Üretim(bin kg)	İhracat(bin kg)	Kg fiyatı
1910	270	232	18.1
1911	170	162	16.2
1913	220	218	21.1

Niğde: İç Anadolu Bölgesinin güneydoğusunda yer almaktadır. Karasal iklim etkili olmaktadır. Ekonomik faaliyetleri tarımsaldır. **Bkz. Yurt Ansiklopedisi**, C. 8, s. 6147-6175.

Edirne: Trakya yarımadasında yer almaktadır. Akdeniz ve karasal iklim etkili olmaktadır. Ekonomik faaliyetleri tarımsaldır. **Bkz. Yurt Ansiklopedisi**, C. 4, s. 2352-2359.

Tekirdağ: Trakya yarımadasında yer almaktadır. Akdeniz ve karasal iklim etkili olmaktadır. Ekonomik faaliyetleri tarımsaldır. **Bkz. Yurt Ansiklopedisi**, C. 9, s. 6965-6971-6991.

Antep: Güneydoğu Anadolu bölgesinde bulunmaktadır. Karasal iklim etkilidir. Ekonomik faaliyetleri tarımsal ve ticaridir. **Bkz. Yurt Ansiklopedisi**, C. 4, s. 2948-2953-2988.

Maraş: Akdeniz bölgesinde yer almaktadır. Geçiş iklim özelliği görülmektedir. Akdeniz ve karasal iklim etkili olmaktadır. Ekonomik faaliyetleri tarımsaldır. **Bkz. Yurt Ansiklopedisi**, C. 8, s. 5643-5649-5676.

²⁹ F. Çolak, “İzmir Ticaretinde Afyonun Yeri ve Önemi”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, C. 3 İktisat, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 528.

³⁰ B. Varlık, **19.YY’da Emperyalizmin Batı Anadolu’da Yayılması**, Tüm İktisatçılar Birliği Yayınları, Ankara 1976, s. 48.

³¹ N. Ünal, **İki Osmanlı Liman Kenti İzmir ve Selanik**, İmge Kitapevi, Ankara 2015, s. 84.

³² F. Çolak, **2. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e İzmir Şehrinde Üretim ve Dış Ticaret**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir 2003, s. 65.

Yukarıdaki tabloda, İzmir'in afyon üretimine dair elde edilen veriler bulunmaktadır.³³ Bu veriler ışığında; 1910 ve 1913 yılında üretim 200 bin kg üzerinde olmuştur. 1911 yılında yaşanmış olan kuraklıktan dolayı üretimde yaklaşık % 40 oranında bir azalma meydana gelmiştir. 3 yılda elde edilmiş olan ürünün tamamına yakını ihraç edilmiştir. Üretimdeki bir diğer önemli merkez Afyonkarahisar vilayetidir. Osmanlı Devleti'nin haşhaş ve afyon üretimindeki payı %10'un üzerindedir. Toplamda 2.971 ton üretimi bulunmaktadır.³⁴ Son olarak da Denizli vilayetinde 1913 yılında ekili alan 4,5 hektar üretim ise 351 ton olarak verilmiştir.³⁵ Genel olarak Osmanlı Devleti'nin 1912 yılına ait Anadolu'daki haşhaş ekim, üretim ve verim miktarı; Ekim alanı (1000ton); 36, Üretim (1000ton); 0,9, Dekar verim (kg); 2,5 olarak verilmiştir.³⁶ 1908-1911 yılları arasındaki Anadolu'daki afyonun sandık üretim miktarı ise;

	Afyon sandık 1000(1 sandık=60 okka)
1908	10.5
1909	3.0
1910	7.0
1911	10.55

Yukarıda verilmiş olan tabloda³⁷ sandık üretimi taban alınarak hazırlanmıştır. Sandık miktarında yıllar arasında dalgalanmalar olduğu görülmektedir. I. Dünya Savaşı öncesinde müttefiklik konusunda yaşanmış olan siyasi krizler ekonomiyi de etkilemiştir. Haşhaş-afyonun önemli alıcılarından olan İngiltere ve Fransa ile savaş sırasında aynı safta yer almak isteyen Osmanlı Devleti bu konuda başarısız olmuştur. İngiltere ve Fransa müttefik olarak Rusya ve İtalya'yı yanına almış, Osmanlı Devleti ise karşı tarafta

³³ B. Durgun, **Erken Cumhuriyet Dönemi İzmir Ekonomisi 1923-1938**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir 2012, s. 303.

³⁴ **Yurt Ansiklopedisi**, C. 1, s. 287.

³⁵ **Yurt Ansiklopedisi**, C. 3, s. 2154.

³⁶ H. Sevimay, **Cumhuriyete Girerken Ekonomi Osmanlı Son Dönem Ekonomisi**, Kazancı Kitap Ticaret A.Ş., İstanbul 1995, s. 96.

³⁷ V. Eldem, **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994, s. 37.

kalmıştır.³⁸ Afyon alıcısı olan ülkelerden olan Fransa, İngiltere ve ABD ile ilişkilerin olumsuz gelişmesi üzerine dış ticarete ürünün alıcısı azalmıştır. Bu gelişmeler neticesinde üretici malın elde kalmasını göze alamadığı için üretim yapmamış ve bu durumda üretimde ani düşüş yaşanmıştır. 1910 ve 1911 yılında savaş öncesi afyona duyulan ihtiyaçtan dolayı üretimde sandık miktarında artış gözlemlenmektedir. Osmanlı Devleti'nin genel itibari ile tüm tarım ürünlerinin üretiminde yaşanmış olan bu düşüş afyon üretimine de yansımıştır. Osmanlı Devleti'nin 1912-1922 yılları arasındaki afyon üretiminin sandık miktarı ise;

1912	6.500 kilo
1913	5.000
1914	4.300
1915	3.800
1916	4.000
1917	4.000
1918	4.500
1919	4.000
1920	3.700
1921	3.200
1922	3.500

Verilmiş olan tabloda; 1912-1922 yılları arasındaki sandık miktarında³⁹ dalgalanmalar meydana gelmiştir. Bu dalgalanmaların üç temel sebebi vardır. Birincisi; bu dönemde Osmanlı Devleti az gelişmiş bir ekonomisi ve idari kapasitesi sınırlı bir devlet konumunda yer almıştır. Osmanlı Devleti'nin ekonomisi uzun dönemli bir savaşı kaldıracak güçte olmamıştır. Savaşın yaratmış olduğu baskılar tarımsal üretimi

³⁸ C. Eraslan, "I. Dünya Savaşı ve Türkiye", **Türkler Ansiklopedisi**, C. 17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 340.

³⁹ Toprak Mahsulleri Ofisi Genel Müdürlüğü, **Haşhaş Tohumu Değerlendirme Etüt Projesi**, Ankara 2014, s. 22; İlgili yılların verileri konusunda, Toprak Mahsulleri Ofisi'nin kayıtları esas alınmıştır. Ancak bazı kaynaklarda, 1915-1919 yılları arasındaki verilerde farklılıklar göze çarpmaktadır. Bu konu hakkında **Bkz. İhtisas Raporları**, 1931 Birinci Ziraat Kongresi Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Ankara(?), s. 141; R. Saka, **Uyuşturucu Maddeler (Afyon-Morfin-Esrar-Kokain) Hakkında Milletlerarası Hukuki ve Sosyal Durumu**, (yayın.evi?) İstanbul 1948, s. 43; T. Çavdar, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960**, İmge Kitapevi, İstanbul 2000, s. 114'de afyon üretim miktarı, 900 ton olarak verilmiştir.

azaltmıştır.⁴⁰ I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında yaşanan savaş durumu ülkedeki üretimin azalmasına neden olmuştur. Savaş dönemi koşullarında ordunun özel gereksinimlerinden dolayı kırsal alanlar da iş gücü kıtlığı çeken bir ekonomide erkeklerin askere alınmış ve yük hayvanlarının da ordu emrine verilmiş olmasından dolayı ekim alanlarındaki üretim miktarlarında azalmalar söz konusu olmuştur. Ekim alanlarında herhangi bir daralma olmamasına karşın iş gücünden yoksun olunması nedeniyle üretimde azalmalar meydana gelmiştir.⁴¹ İkincisi; Anadolu topraklarında haşhaş-afyon üretimi açısından en verimli yer olan Batı Anadolu'nun işgal ve tahribata uğramış olmasından dolayı, bunun yanı sıra üretimde bulunan ailelerin bir kısmının Rum olması savaş esnasında ve sonrasında ülkeyi terk etmelerinden dolayı üretimde aksamalar başlamıştır. Üçüncü sebep ise; özellikle 1915 yılında yaşanmış olan azalmada haşhaş ve afyonun önemli üretim merkezlerinden olan Afyonkarahisar'dan, Dâhiliye ve Ticaret-Ziraat Nezareti'ne⁴² yazılmış olan yazıda yaşanmış olan kuraklık ve çekirge istilasından dolayı üretim yapılamadığı ve zarara uğrandığı beyan edilmiştir.⁴³ Üretimdeki düşüş sandık miktarlarına yansımıştır. Aynı yılda benzer sebepten dolayı İzmir'in Bergama ve Manisa'nın Soma mıntıkalarında haşhaş tohumu üretimi yapılamamıştır. Tarımsal üretim için yapılmış olan çalışmaların boşa çıkmaması için çalışmaların yoğunlaştırılması gerekmiştir. Dâhiliye Nezareti bölgede yaşanmış olan çekirge istilasında zarar görmüş olan bölgelerdeki kaymakamlıklara göndermiş olduğu yazıda, gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir. Aydın, Menteşe, Isparta, Konya Burdur, Teke Sancağı çekirge yatağına dönüşmüştür.⁴⁴ Yapılacak olan önlem çalışmaları ile

⁴⁰ Ş. Pamuk, **Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 139.

⁴¹ A. Müderrisoğlu, **Cumhuriyetin Kurulduğu Yıl Türkiye Ekonomisi**, Deniz Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s. 123-124

⁴² Dönemin Ticaret-Ziraat Nezareti'nde Süleyman Elbust ve Ahmet Nesimi Bey bulunmaktadır. **Bkz.** İ. Güneş, **Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 155.

⁴³ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi, DH-ŞRF, 530/93-1(1)**, 20 Eylül 1332 (Bundan böyle BOA şeklinde gösterilecektir); **BOA, BEO, 4430/332210-1(1)**, 1 Eylül 1332.

⁴⁴ S. Özer, **Anadolu'da Görülen Çekirge İstilaları ve Halk Üzerindeki Etkisi (1914-1945)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s. 29-30.

çiftçilerin zararları ve ürünün yıllık miktarındaki kayıp azaltılmak istenmiştir. Haşhaş-afyon Osmanlı Devleti'nin önemli ihraç ürünleri arasında yer almış olmasından dolayı üretimine dikkat edilmiştir. Ancak yaşanmış olan siyasi, ekonomik olumsuzluklar haşhaş-afyon üretim durumunu etkilemiştir.

1.2. Osmanlı Devleti'nde Afyon İhracatı

Anadolu'da yetiştirilen tarımsal ürünler gerek ülke içinde ve gerekse ülke dışındaki tüketimde önemli bir yere sahip olmuştur. Osmanlı Devleti'nde tarımsal ürünlerin ticareti her bölgede ve her dönemde aynı boyutlarda olmamıştır. İhracatın gelişmesi ve genişlemesi daha çok kıyı kesimlerde bulunan şehirlerde görülmüştür. İç kesimlerde bulunan şehirlerde ise kıyı kesimindeki yerlere bağlanan ucuz ulaşımın yapılması ile sağlanmıştır. Sanayileşme yolunda ileri olan ülkeler ham madde ihtiyaçları için Osmanlı Devleti'nin tarım ürünlerini tercih etmişlerdir.⁴⁵

Ülke içinde üretimi yapılan bazı ürünler ihracat değeri bakımından ekonomik pay içinde ayrı bir önem arz etmiştir. Bu ürünler arasında tıbbın ham maddesi olan haşhaş-afyon dikkat çekmiştir.⁴⁶ Haşhaş-afyon, Osmanlı Devleti'nin dış ticaret gelirleri içinde en kârlı olan ürün olması nedeniyle üretimine daha çok önem verilmiştir. Anadolu'daki birçok şehirde afyon tarımı yapılmıştır. Üretimi Türk çiftçiler tarafından yapılmış olsa da, ticareti İngiliz ve ABD şirketleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Afyonun fiyatı da bu şirketten gelen talebe göre belirlenmiştir. Bununla birlikte üründen asıl geliri üretici değil yabancı şirketler elde etmişlerdir. Osmanlı ekonomisi için vazgeçilmez bir ürün olan afyonun üretim ve ticareti daima var olmuştur.⁴⁷ 1910-1913 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin afyon ihraç verilerine baktığımız zaman;

⁴⁵ Ş. Pamuk, **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 36.

⁴⁶ D. Quataert, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarımsal Gelişme", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 6, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1559.

⁴⁷ Ç. Erhan, **Beyaz Savaş**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1996, s. 36.

Sene	Kilo	Kilo	Altın lira
1910	252.000	606.996	1.095.189
1911	775.000	306.129	761.172
1913	650.000	629.465	802.689

Görüldüğü üzere bir sene içinde iki kez afyon ihracı yapılmış ve yıllar arasında dalgalanmalar da meydana gelmiştir.⁴⁸ 1910-1913 yılları arasında ihracatta artış yaşanmasına karşın fiyatlandırmada düşüşler meydana gelmiştir. 1910 yılında 1.131.996 kilo yapılan ihracata 1.095.189 altın lira; 1911 yılında 1.081.129 kilo afyondan 761.172 altın lira; 1913 yılında yapılmış olan 1.279.465 kilo afyondan ise 802.689 altın lira elde edilmiştir. Bu durumda dış piyasa da afyonun fiyatının düşmüş olduğunu görmekteyiz. Avrupa'daki savaş ortamı ticaret piyasasını etkilemiştir. Alım gücünün azalmış olması ürünlerin fiyatlarına da yansımıştır.

1910 ile 1914 yılları arasında Anadolu'da özellikle Batı Anadolu bölgesinde çekirge istilasına baş göstermiştir. İlk yıllarda Eşme, Kula, Demiri bölgelerinde görüşmüş ancak ilerleyen zamanla birlikte hızlı bir şekilde Denizli, Sarayköy, Gördes, Nazilli, Menderes Ovası, Akhisar'a doğru yayılmaya başlamıştır.⁴⁹ Yaşanmış olan çekirge istilasına ve kuraklıktan dolayı üretimde düşüşler meydana gelmiştir. Üretimin az olmuş olması nedeniyle ülke dışına gönderilmesi istenmeyen haşhaş için Dâhiliye Nezareti tarafından gönderimin durdurulması için onay verilmiştir.⁵⁰

Osmanlı Devleti'nde üretilen haşhaş yağı ve bunların gıda olarak kullanılmasından dolayı, müttefik devletlere dahi gönderimin yapılamayacağı yine Dâhiliye Nezareti tarafından yazı ile bildirilmiştir.⁵¹ Çekirge ve kuraklık durumundan kurtulmuş olan üreticiler ekim faaliyetlerine devam etmişlerdir. Ülke içindeki ihtiyacın karşılanması ile birlikte dış gönderime devam edilmiştir. Bu yıllarda en büyük alıcılar

⁴⁸ İhtisas Raporları, s. 141.

⁴⁹ S. Özer, a.g.e., s. 27-28.

⁵⁰ BOA, BEO, 4430/33220-1(1), 1 Eylül 1332; BOA, DH-ŞFR, 530/93-1(1), 20 Eylül 1332.

⁵¹ BOA, BEO, 4430/33220-2(1), 28 Ağustos 1332.

Osmanlı Devleti ihracatında önemli yer tutan İngiltere, Fransa, ABD ve Avusturya-Macaristan olmuştur.⁵²

Osmanlı Devleti'nin en önemli ekonomik merkezlerinden biri olan İzmir, devletin dış pazara açılan en önemli iki kapısından biridir. İthalat ve ihracatın kolay bir şekilde yapılması nedeniyle devletin ticaret merkezi olmuştur. İhracatı en çok yapılan ürünler arasında bulunan haşhaş-afyonun bu merkezden dışarıya aktarılıyor olması şehrin dış pazardaki önemini artırmıştır.⁵³ Ekim alanlarının yakınlığı ve ulaşımın kolay olmasından ötürü haşhaş-afyon ticaretinin en önemli merkezi İzmir Limanı idi. İstanbullu tüccarlar yaşanan abluka olayından dolayı İzmir Limanı'nı kullanılmaya başlamışlardır.⁵⁴ İzmir mıntıkasında son yıllarda afyon yıllık toplam ürünü, aynı yıllardaki ihracat ve değeri;

Sene	Kilo	Kilo	Altın lira
1913	220.000	218.400	513.136
1911	170.000	162.777	425.813
1910	270.000	232.400	469.337

Yukarıdaki tabloda verilmiştir.⁵⁵ 1910 yılında en fazla ürün elde edilmiştir. 1911 yılında yaklaşık %40'lık bir düşüş yaşanmış olmasına karşın 1913 yılında tekrar %30'luk bir artış meydana gelmiştir. Üretim miktarına doğru orantılı olarak satış miktar ve fiyatında artış ve azalışlar meydana gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin dış ticaret afyon istatistiğinde; 1910-1912 yılları arasında Almanya; 3.8, İngiltere; 5.0, ABD; 7.5 ton

⁵² Y. Tezel, **Cumhuriyet Dönemi İktisat Tarihi (1923-1950)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 196.

⁵³ Z. Arıkan, **Tariş Tarihi**, Türkiye Toplumsal ve Tarih Vakfı Yayınları, İzmir 1933, s. 14.

⁵⁴ T. Baykara, **İzmir Şehri ve Tarihi**, Akademi Yayınları, İzmir 1974, s. 99.

⁵⁵ H. Zeki Arıkan, **Mıntıkamız Kitabı**, C. 1, Bilgi Matbaası, İzmir 1930, s. 66-68.

afyon ihracatı yapılmıştır.⁵⁶ Fransa'ya ise; 1912 yılında 2.209.000 kilo haşhaş tohumu ihracı gerçekleşmiştir.⁵⁷

İttihat ve Terakki İktidarı, 1914 sonrasında Osmanlı Devleti'nin ekonomisinde yaşanan kötü gidişata dur demek için bazı önlemler alma kararı almıştır. Ekonomide korumacılık, sanayileşme ve milli iktisat gibi ilkeler benimsenmeye başlanmıştır. Ekonomide yaşanan ve savaşın ortaya çıkarmış olduğu dar boğaz bu ilkelerin benimsenmesine neden olmuştur. Savaşla birlikte işlemez hale gelen dış ticaret, Osmanlı Devleti ekonomisini kendine yeterlilik mücadelesi vermeye zorlamıştır.⁵⁸ Osmanlı Devleti'nin dış ticaret ekonomisi istediği oranda gelişme göstermemiştir. Savaş sırasında benimsenmiş olan milli iktisat adı altında korumacı politikalar uygulanmak istenmiştir. Dış ticaret politikasında korumacı uygulamalar kapitülasyonlardan dolayı hayata geçirilememiştir. 1914 yılında tek taraflı kaldırılan kapitülasyonların ardından gümrükte düzenlemeler yapılmış ve yeni çıkarılmış olan kanunlarla birlikte dış ticarete iyileştirme sağlanmak istenmiştir.⁵⁹ Osmanlı Devleti iç ve dış ticareti orantılı bir şekilde devam ettirecek ve birbirlerini destekleyecek şekilde bir ticaret politikası takip etmeye çalışmıştır. Devlet özellikle savaş döneminde olmakla beraber üretici ve tüketicinin zarar görmesini engellemek için denetim mekanizmaları oluşturmuştur. Bu mekanizmada gerekli gördüğü durularda devlet ticarete müdahale etme hakkına sahip olmuştur.⁶⁰

Gerek ülke içinde gerekse ülke dışında ticarete yaşanan olumsuzlukları ortadan kaldırmak isteyen Mehmed Said Paşa⁶¹ Hükümeti, dış ticaretin sistemli bir şekilde yapılması için; hububat, tiftik, koyun, yün yaprağı, deri ve afyon gibi kıymetli ürünleri

⁵⁶ Ş. Pamuk, **19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti**, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Tarih İstatistikleri Dizisi, C. 1, (basımyeri?) 2011, s. 62-64.

⁵⁷ B. Nazır, **Şehbender Raporlarına Göre I. Dünya Savaşı Öncesi Osmanlı Ticareti**, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul 2010, s. 84.

⁵⁸ Ş. Pamuk, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisat Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 163.

⁵⁹ Z. Toprak, **Türkiye'de Milli İktisat**, Doğan Kitap, İstanbul 2017, s. 227.

⁶⁰ A. Buluş, **Türk İktisat Politikalarının Tarihi Temelleri**, Çizgi Kitapevi, Konya 2015, s. 35.

⁶¹ 1913 ile 1917 yılları arasında devlet yönetiminde bulunmuştur. Dönemin ticaret ve ziraatın sorumlu kişileri ise; Süleyman Elbust ve Ahmet Nesimi Bey'dir. **Bkz.** İ. Güneş, a.g.e. s. 155.

iç ve dış pazarda satmak amacıyla 28 Eylül 1915 yılında “*Anadolu Milli Mahsulat Osmanlı Anonim Şirketi*” adında bir şirket kurulmasını sağlamıştır. Merkezi Galata’da olan şirketin yönetimi ise; seçilmiş olan üyelerden oluşan bir meclis tarafından yürütülmüştür.⁶² 1915 yılından itibaren afyon dış satımları şirket aracılığı ile yapılmaya başlanmıştır. Daha önce kurulmuş olan Akşehir Osmanlı İktisat Anonim Şirketi 1 Kasım 1916’da ticaretle uğraşan bir anonim şirkete dönüştürülmüştür. Şirkete, buğday ve afyon gibi ürünlerin alım ve satımlarını gerçekleştirmesi için yetki verilmiştir.⁶³ 1916 yılında sanayi kollarını dış rekabete karşı korumak için bazı ürünlere özel gümrük vergisi uygulanmıştır. Özel gümrük vergisinin uygulanması ile birlikte; halkın tüketimi için gerekli olan ürünler koruma altına almak, afyon ve zehirli maddelerin kullanımını önlemek, salgın hastalıklara karşı korumak, kamu tekelleri kurulması ve kurumların desteklenmesi amaçlanmıştır.⁶⁴ Ancak I. Dünya Savaşı ile birlikte her şey alt üst olmuştur. Savaşa girmiş olan Osmanlı Devleti, siyasi ve askeri sıkıntıların yanı sıra ekonomik olarak da zor şartlarla karşı karşıya kalmıştır. I. Dünya Savaşı yıllarında ihracat yapılan limanların Fransız ve İngiliz donanmaları tarafından abluka altına alınmış olmasının haricinde afyon ürünün alıcılarının İngiltere, Fransa, İtalya olmasından dolayı ürün satışı yapılamayarak tüccar elinde kalmıştır.⁶⁵ Halk satamadığı ürünü ekmek istememiştir. Bu durumda üretimde azalmalar ve dış ticaret verilerinde düşüşler meydana getirmiştir.⁶⁶ 1918 yılında Almanya bazı gıda maddeleri ve afyon talebinde bulunmuştur. Osmanlı Devleti gıda maddelerine sınır koymasına karşın talep edilen afyonun tıbbi alanda kullanılacağından ihracına onay vermiştir.⁶⁷ Ancak savaş yıllarında sekteye uğramış olan dış ticaret mütarekenin imzalanması sonrasında Yunan

⁶² C. Yılmaz, **Osmanlı Anonim Şirketleri**, Scala Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 143-144.

⁶³ Z. Toprak, **İttihat-Terakki...**, s. 102-103.

⁶⁴ B. Kılıç Savrul- H. Alp Özel- C. Kılıç, “Osmanlı Son Döneminden Günümüze Türkiye’de Dış Ticaretin Gelişimi” **Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi**, (8:1) 2013, s. 60.

⁶⁵ V. Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomisi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994, s. 59-60; Şevket Pamuk, **19.YY Osmanlı Dış Ticareti**, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Tarihi İstatistik Dizisi, C. 1, Ankara 2011, s. 65.

⁶⁶ Z. Toprak, **Türkiye’de Milli...**, s. 441.

⁶⁷ **BOA, MV, 21/27-1(1)**, 16 Kanuni sanı 1334.

işgaliyle birlikte durma noktasına gelmiştir. Yunanlılar ihracatı kontrol altında tutarak ticaretin yapılmasını engellemiştir.⁶⁸

1919 yılında ticareti teşvik etmek ve paranın değerini korumak amacı ile bir komisyon kurulmuştur. Komisyonun işleyişi ve almış olduğu kararlar İtilaf Devletleri Yüksek Komiserliği tarafından onaylanmıştır. Damad Ferid Paşa Hükümeti⁶⁹ kötü giden ekonomiyi düzeltme adına 27 Mayıs 1919'da Ticaret Nizamnamesi yayınlamıştır. Bazı ürünlerin ihracı konusunda yasaklar bulunan nizamnamede haşhaş tohumu yasaklı ürünler arasında içinde yer almıştır. Nizamnamede haşhaş tohumunun ihracı tek bir şarta bağlanmıştır. Ürünün fazlalığı ve ihtiyaç olunmadığı belirlendikten sonra hazırlanan raporun komisyona sunulmasının ardından çıkan izin neticesinde ihracına izin verilmiştir. 1919 yılından itibaren ihracına izin verilmiş olan haşhaş tohumu, İstanbul'dan yapılan ihracat ürünleri sıralamasında ilk sırada yer almıştır. Alıcıları ise; Hollanda, İngiltere, Fransa, Romanya, Yunanistan olmuştur.⁷⁰ I. Dünya Savaşı ile birlikte siyasi ve ekonomik birçok aksaklık meydana gelmiştir. Savaşın meydana getirdiği yıkıntı en çok ekonomide kendini hissettirmiştir. Çünkü Osmanlı Devleti'nin uzun soluklu bir savaşa dayanacak ekonomik gücü yoktur. Savaş öncesinde üretimin azalıp ithalatın artmış olması ve borçlar ekonomisi devleti sarsmıştır. Bu dönemdeki ihracat miktarlarında düzenli olarak tutulmuş bir kayda da rastlanılmamaktadır. Elde ettiğimiz verilerde 1920 yılına ait ihracata baktığımız zaman afyon satışı gerçekleştirdiğimiz ülkeler ve miktarları aşağıdaki gibidir;

Devlet	Miktar	Kıymet
İngiltere	18.606	18.807 lira 160 kuruş

⁶⁸ F. Çolak, a.g.e., s. 195.

⁶⁹ Osmanlı Devleti diplomatı ve devlet adamıdır. İstanbul doğumludur. II. Abdülhamid'in kız kardeşi ile evlenerek saraya damad olmuştur. 1908 II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Melis-i A'yân üyeliğine seçilmiştir. Siyasette aktif bir şekilde bulunmuştur. 25 Kasım 1911 yılında Hürriyet ve İtilaf fırkasının genel başkanlığına seçilmiştir. I. Dünya Savaşı sonrasında İttihatçıların yönetimden uzaklaşması ile birlikte nüfuzunu artırmıştır. 4 Mart 1919'da hükümetin başına geçmiştir. C. Küçük, "Damad Ferid Paşa", **İslam Ansiklopedisi**, C. 8, İstanbul 1993, s. 436.

⁷⁰ V. Eldem, **Harp ve Mütareke...**, s. 140.

İtalya	2.194	3.678 lira 994 kuruş
Fransa	7.169	6.335 lira 478 kuruş
Hollanda	85.771	90.891 lira 054 kuruş
Belçika	769	769 lira
Almanya	14.257	60.053 lira 848 kuruş
Yunanistan	549	547 lira 300 kuruş
Memalik-i saire	12.786	12.786 lira 995 kuruş

Hükümet tarafından verilmiş olan izin neticesinde 8 devlete İstanbul Limanı'ndan afyon ihracı yapılmıştır.⁷¹ 1920 yılında en çok Hollanda'ya en az ise Yunanistan'a ihraç yapılmıştır. 1921 yılında ABD'ye gönderilen ihraç ürünleri arasında 20,00 kilo ve 600.000 kıymetinde afyon yer almıştır.⁷² Almanya ile I. Dünya Savaşı ve sonrasında yaşanan mütareke döneminde iki ülke arasındaki ticaret durma noktasına gelmiştir. Mütareke döneminin sonrasında iki ülke arasındaki ticari münasebetler tekrar başlamıştır. Almanya'ya 1921 yılında yapılmış olan ihracatta 1.000.000 kıymet liralık, 31.881 miktar afyon ihraç edilmiştir.⁷³ İzmir Limanı'ndan yapılan afyon ihracat miktarı;

Sene	Afyon(sandık)
1919	4.000
1920	17.000
1921	5.000
1922	22.000

Yukarıdaki tablo da 1919-1922 yılları arasında İzmir Limanı'ndan ihraç edilen afyon miktarı sandık olarak verilmiştir. 1919 ile 1921 yıllarında gerçekleştirilen ihracatta düşüş yaşandığı ancak 1920 ile 1922 yıllarında ise kayda değer bir artış yaşanmıştır. Yıllar arasında meydana gelmiş olan farklılıkların nedenleri ise; bölgenin özellikle İzmir'in ve çevresinin işgal altında olması, üretici çiftçinin cephede olması

⁷¹ F. Çolak, "İzmir Ticaretinde...", s. 529-530.

⁷² **İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası 1926-27-28 Seneleri Faaliyet ve Muamelatına Ait Umumi Rapor**, Sinan Matbaası, İstanbul 1934, s. 360.

⁷³ **İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası 1926-27-28...**, s. 365.

ve bundan dolayı üretimde yaşanmış olan azalma ihraç miktarını da etkilemiştir.⁷⁴ Devletin yaşamış olduğu siyasi ve ekonomik olumsuzlukların yanı sıra çevresel faktörlerin de etkisi ile haşhaş ve afyon üretiminde yaşanan düşüşler dış ticarete de yansımıştır. Devlet ekonomisinde ve halkın geçim kaynağındaki yeri göz önüne alındığı zaman yaşanan düşüşler ekonomisi kötü olan halkın durumunu daha da zorlaştırmıştır.

1.3. Dünya’da Haşhaş ve Afyon Üretimi İçin Kontrol Mekanizması Oluşturulması

Tıbbi gereksinim için vazgeçilmez bir ürün olan haşhaş ve afyonun dünya genelindeki tarımsal üretimi yoğun talepten dolayı artmıştır. Haşhaş bitkisinden elde edilen afyon sakızı tıbbi kullanımın yanında toplumlarda keyif verici madde olarak da kullanılmasıyla birlikte yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu durumdan rahatsızlık duyan devletler, haşhaş ve afyon üreticisi olan devletlerle birlikte uluslararası alandaki çalışmalar neticesinde durumun kontrol altına alınacağı düşüncesi ile uluslararası alanda kontrol mekanizması kurmak istemişlerdir. İthalatçı ve ihracatçı devletleri bir araya getirilerek sorunun çözüleceği düşüncesi ile 1909 ile 1914 yılları arasında uluslararası alanda birçok devletin katılımıyla iki önemli konferans düzenlenmiştir.

1.3.1. Şangay Konferansı (1909)

ABD, haşhaş-afyon konusunda uluslararası alanda ilk adımı atan devlet olmuştur. ABD, İngiltere ve Çin ile yapmış olduğu görüşmeler neticesinde haşhaş-afyon üretimi ve ticareti konusunda yapılacak olan çalışmaların belirlenmesi adına Çin’in Şangay kentinde bir konferans düzenlenilmesine karar verilmiştir.⁷⁵ Konferans için Şangay şehrinin tercih edilmesinin nedeni ise üretici ülkeler içinde Çin’in ilk sırada yer almış

⁷⁴ F. Çolak, a.g.e, s. 184.

⁷⁵ I. Bayer-H. Ghodse, “Evolution of International Drug Control 1945-1955”, **Bulletin on Narcotics**, Volume LI Nos. 1 and 2, 1999, United Nations New York 2000, s. 3.

olmasından dolayı tercih edilmiştir. En büyük üreticinin merkezinde bir adım atılması önemli bir ses getireceği düşünesi var olmuştur.

ABD, haşhaş-afyonun önemli üretici devletlerinden biri olan Osmanlı Devleti'nin bu konferansa katılmasını istemiştir. ABD sefareti Osmanlı Devleti'ne göndermiş olduğu davet yazısında; 1909 yılında Şangay'da düzenlenecek olan Uluslararası Afyon Komisyonu'na temsilciler göndererek katılım sağlamasını istemiştir. Osmanlı Devleti, konferans davetine vermiş olduğu cevapta; haşhaş-afyon üretiminden ortaya çıkan zararlı maddelerin yasaklanması için yapılacak olan toplantıya insanlık âleminin faydası için düzenlenecek olan komisyona davet edilmiş olmasından dolayı memnun olduğunu dile getirmiştir. Ancak Çin'de sefiri bulunmadığından ve Çin'e temsilci gönderilmesinin zor olacağından adı geçen komisyona katılım sağlayamayacağını bildirmiştir. Toplantıya katılmayacak olmasına karşın, toplantı sonucunda alınan kararların kendisine bildirilmesini talep etmiştir.⁷⁶ Osmanlı Devleti'nden alınan bu cevap ABD için bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Çünkü haşhaş-afyon üreticileri arasında önemli bir yere sahip olan Osmanlı Devleti'nin bu toplantıya katılması önemli idi.

Afyon ve alkaloitleri konusunda uluslararası alanda ilk toplantı 1909 yılında Şangay'da düzenlenmiştir. Bu konferans ile birlikte Uluslararası Afyon Komisyonu adı ile çağdaş dönemin ilaç kontrolünün yapı taşı oluşturulmuştur. Konferansa 13 ülke katılım sağlamıştır.⁷⁷ ABD, Çin, Almanya, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Felemenk, İran, Portekiz, Rusya, Siyam ve Avusturya-Macaristan katılımcı devletlerarasında yer almıştır. Toplantı öncesinde yapılmış olan görüşmelerde Çin, bu toplantıya katılım sağlaması için bir şart öne sürmüştür. Şarta göre; 10 sene boyunca haşhaş tarımının yasaklanması konusunda alınacak olan kararların uygulanması ve hiçbir yabancı

⁷⁶ BOA, BEO, 3806/285445-2(2), 1328; BOA, BEO, 3717/278755-2(1), 17 Şubat 1335.

⁷⁷ M. Booth, *Haşhaştan Eroine Uyuşturucunun 6000 Yıllık Öyküsü*, Sabah Kitapları, İstanbul 1996, s. 154.

komisyonun Çin'i kontrol etmeyeceği konusunda garanti verilmesi istenmiştir.⁷⁸ Bu şartla Çin'in üretimine herhangi bir müdahalenin yapılmasının önü kapatılmıştır. ABD Çin'in bu şartına karşı çıkmamıştır. Çünkü Çin Haşhaş üretimi konusunda Dünya'da 1. sırada yer aldığından, afyon konusunda alınacak herhangi bir kararın Çin olmadan uygulanması pek mümkün görünmemiştir. Konferans karşılıklı çıkarların korunması neticesinde gerçekleştirilmiştir. Şangay Konferansı'nda alınan kararlar ise şunlardır;

1. Uluslararası Afyon Komisyonundaki ülkeler, Çin Hükümeti'nin ülke içindeki afyon üretimi ve tüketimi konusundaki tutumundan memnun olmuşlardır.
2. Çin Hükümeti ve konferansa katılmış olan devletler afyon üretiminin yasaklanması konusunda yapılacak olan uygulamalarda, her bir temsilci hükümetlerinin ve memleketlerinin durumunu dikkate alarak onay vermişlerdir.
3. Afyon komisyonu, tıp alanında kullanımı istisna olmak üzere üretim ve artırma konusunda komisyon kararları dikkate alınarak yapılacaktır.
4. Komisyondaki hükümetler, afyon ile afyondan üretilen ilaçlar konusunda kaçakçılığın doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak yasaklanması konusunda ülkelerinde çeşitli kanunlar çıkartacak ve ilaçların gemilerle ticaretini engelleyecek tedbirler alacaklardır.
5. Morfinin kayıtsız şartsız imal, satışı ve dağıtımının morfine başlama ve kullanmada etkili olduğu düşünülmektedir. Komisyondaki hükümetler morfin üretim, satış ve dağıtımını kontrol altına almayı kabul eder.
6. Sağlık işleri haricinde yapılan afyon ve bileşenlerinden oluşan sakıncalı şeylere müsaade edilmeyeceği ve ülkede tedbir alınacağını temsilciler garanti eder.
7. Komisyon Çin'de, başka devletlerin emrinde olan yerlerde veya imtiyazlı arazilerde; afyon üretiminde olan imalathanelerin kapatılması, henüz tedbir alınmamış ise tedbir almaları.

⁷⁸ S. Kayıhan, **Afyon ve Uyuşturucu Maddeler**, Mehmet Sait Matbaası, İstanbul 1946, s. 41.

8. Yasaklamalar konusunda Çin’de, imtiyazlı bölgeleri bulunan devletler Çin ile ortak hareket edeceklerdir.⁷⁹

Alınan bu kararlar neticesinde afyonun üretimi ve ticareti ilk kez uluslararası alana taşınmış ve kontrol altına alınması konusunda ilk adım başarıyla atılmıştır. Katılımcı devletler kendi ülkelerindeki kanunlar ile afyon konusunda yeniden düzenleme yapacaklarını garanti etmişlerdir. 13 ülkeyi dâhil eden konferans, bağlayıcı bir belgeyi onaylamak için herhangi bir yetkiye sahip olmamıştır. Kabul edilmiş olan kararların çoğunluğu İngiltere ve Çin’in afyon sorunu ile ilgili olmuştur. Tıbbi amaçların dışında afyon kullanımı bütün ülkeler tarafından bir yasak durumu ve düzenleme durumu olduğu kabul edilmiştir. Bu durum ABD ve İngilizlerin uzlaşımı temsil etmiştir. İki devlet açısından bu konferans Hindistan-Çin afyon ticaretini koruma yolunda bir adım olmuştur.⁸⁰

Yukarıda sözü edildiği gibi Osmanlı Devleti konferansa katılım sağlamamış ancak talebi üzerine alınan kararlar bildirilmiştir. İzmir Ticaret Odası bu kararların ardından görüşlerini Sadarete beyan etmiştir. Ticaret odası konferansla ilgili yazmış olduğu raporda iki noktaya dikkat çekmiştir. Birincisi; afyonun ihracının yasaklanması konusunda alınmış olan kararlarda alınacak olan tedbirlerin öncesinde durumun anlaşılması ve nizam sokulması için bir mühlet süresinin olması gerektiğini ancak böyle bir sürenin verilmemiş olması bir sorun teşkil edeceğini bildirmiştir. İkincisi ise, yalnız İran ve Türk afyonlarına engel olunmak istendiği belirtilmiştir. Hindistan kıtasından yetiştirilen afyon miktarının 60 bin sandık olduğunun ve bunun da tamamının Çin’e gönderildiğinin buna karşın Hindistan’a hiçbir kısıtlama getirilmediğine dikkat çekilmiştir. Bundan birkaç yıl evvel Çin Hükümeti’nin Hindistan’ın afyon üretimine

⁷⁹ BOA, BEO, 3806/285445-2(3/4), 1328.

⁸⁰ L. Paoli, Victoria A. Greenfield, Peter Refuter, “Change Is Possible: The History Of The International Drug Control Regime And Implications For Future Policymaking”, **Substance Use & Misuse** 47:923-935, 2012, s. 925.

karşı çıktığında İngiltere'nin Çin'e müdahalesini ve ticaretin engellenmesine izin vermediğini ancak şimdi konu Türk afyonları olduğundan İngilizlerin hiçbir müdahalesinin olmamasından dolayı alınan kararların tek taraflı yaptırımları içermesi Osmanlı Devleti'nin Şangay'da alınan kararları kabul etmemesinin isabetli bir karar olacağı beyan edilmiştir.⁸¹ Osmanlı Devleti'nin Hariciye Nazırı Rıfat Paşa ve Ticaret ve Nafia Nazırı Gabriel Efendi'nin⁸² yapmış olduğu görüşmeler ve hazırlanmış olan rapora göre; alınmış olan kararlar ve yapılacak olan uygulamalarda eşitlik ilkesi benimsenmemiştir. Özellikle İngiltere ve Çin kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmişlerdir. Osmanlı Devleti, bu durum neticesinde yaşanacak olan iktisadi kaybı da göz önünde bulundurarak konferansa katılım sağlamamış olmanın yanı sıra alınmış olan kararlar neticesinde imzalanan antlaşmada da imzacı olmamıştır. Osmanlı Devleti'nin 19.yy'dan itibaren ekonomik durumunun gün geçtikçe kötüye gitmiştir. Dış ticaretinde sınırlı ürünlerin bulunması, hiçbir ürünün ihracatta egemen ürün olmamasından dolayı bu yaşanan sıkıntıların içinde, dış ticaret getirisi diğer ürünlere oranla en fazla olan haşhaş-afyon ürüne herhangi bir kısıtlama getirmesi söz konusu olmamıştır. Afyon konusu ile yakından ilgilenen ABD'nin üretici ülkeler içinde yer alan Osmanlı Devleti'ne konferanslara katılım ve imzacı devlet olması konusunda baskıcı politika izlemesine yol açmıştır.

Afyon üretimi ve ticareti konusunda uluslararası alanda atılan ilk adım olması münasebetiyle büyük önem arz etmiştir. Fakat alınan kararların uygulanması konusunda etkin bir hareket yaşanmamıştır. Alınan kararlar hükümetlerin bireysel yorumuna bırakılmıştır. Bu durum neticesinde de Şangay Konferansı'ndan beklenen olumlu sonuç alınamamıştır. Konferansın eksiklikleri göz önüne alınarak; bir dahaki toplantı için hem katılımı artırmak hem de katılımcı devletleri etkin duruma getirmek için

⁸¹ BOA, BEO, 4287/321508-3(1), 2 Teşrinisani 1327.

⁸² 1909 yılında dönemin hükümetleri olan Hüseyin Hilmi Paşa ve Tevfik Paşa hükümetlerinde görev yapmış diplomatlardır. Bkz. İ. Güneş, a.g.e., s. 71-85.

delegelere yetki verilmesi konusunda karar alınmıştır.⁸³ Şangay Konferansı'nın en önemli sonucu 1911'de yapılacak olan Lahey Afyon Konferansı'nın kararının oy birliği ile kabul edilmiş olmasıdır.⁸⁴ Yapılmış olan bu konferans ve alınan kararlar neticesinde uluslararası alanda afyon konusunda yapılacak olan çalışmaların kararlılıkla devam edeceğinin göstergesi olarak değerlendirilebilir.

1.3.2. La Haye Afyon Konferansları (1911-1914)

Lahey Afyon Konferansı'nın düzenlenme kararı Şangay Konferansı'nda alınmıştır. Afyon'un ilaç dışı kullanımı konusunda uluslararası alanda en büyük rahatsızlığı yaşayan ABD uluslararası alandaki çalışmaları yöneten öncü devlet olmuştur. Afyonun ilaç dışı kullanımı konusunda diğer devletler ile iş birliği yaparak konuyu halletmek isteyen ABD, bu konudaki çalışmaları birlik içinde yapmak için bir konferans düzenlenmesine karar vermiş ve çalışmaları başlatmıştır. ABD, afyon konusunda çalışmaları başlatmış iken; Almanya ve İngiltere arasında afyon üretimi konusunda anlaşmazlık yaşanmıştır. Bu yıllarda Almanya Avrupa'nın en büyük drog⁸⁵ üreticisidir. İngiltere bu durumdan rahatsız olmuş ve Almanya'ya müdahale etmeye başlamıştır. Bu müdahaleyi ekonomilerine yapılan bir saldırı olarak gören Almanya, durumdan olan rahatsızlığını bildirmiştir. Çıkarların bu şekilde çatışması ile birlikte ABD, uluslararası alanda birlik kurma konusundaki çalışmalarını neticelendirerek uluslararası komisyon kararı ile Hollanda'nın Lahey şehrinde afyon konusunda konferans düzenlenmesi için çalışmalar yürütülmüştür.⁸⁶ Çalışmalar başarıya ulaşmış ve konferansın yapılmasına karar verilmiştir. Konferansa davet edilen devletlerin bir ya da birkaç temsilci

⁸³ M. Booth, a.g.e, s. 154-155.

⁸⁴ I. Bayer-Ghodse, a.g.m, s. 3.

⁸⁵ İlaç yapımında kullanılan doğal organik, inorganik veya sentetik kökenli, tedavi özelliği olan bütün ham maddelere verilen genel isimdir. Ancak daha çok bitkisel kaynaklı ham maddeler veya bitkilerin ilaç olarak kullanılan kısmı, "drog" olarak tanımlanır. M. Tanker-N. Tanker, **Farmakognozi**, C. 1, Ankara Üniversitesi Eczacılık Yayınları, Ankara 1991, s. 1.

⁸⁶ A. N. Babaoğlu, **Uyuşturucu Tarihi Bağımlılık Yapan Maddeler**, Kaynak Yayınları, İstanbul 1997, s. 91-92.

gönderilmesi istenmiştir. Lahey Afyon Konferansı'nda görüşülecek olan konular önceden belirlenmiş ve davet edilen olan devletlere bildirilmiştir. Konular ise;

1. Afyon ve bileşenlerinden ve eczanede satılan ilaçların üretim ve dağıtımına dair uluslararası kanun ve nizamnameler
2. Afyon üreten memleketler tarafından ihraç edilebilen limanların sınırlanma meselesi
3. Limanlarda alınacak olan tedbirler
4. Bir memleketten diğerine sevk ve gönderilen afyon ile birleşenlerin miktarının beyan edilmesi
5. Afyon ve bileşenlerinin postalarla nakli ve gönderilmesine dair uluslararası borsa tarafından nizamname yapılması
6. İngilizlerin Hindistan sömürgesi ile Çin'de afyon ziraatının sınırlandırılmasına dair alacağı tedbirler ve afyon yetiştirilmesine teşebbüs edilmemesi
7. Alınan karaların sömürgelerde yayılması
8. Afyon ticareti ile ilgili alınan kararların yapılan antlaşmaların tekrar gözden geçirme
9. Afyon üretimi ve ticaretine dair devletler yapılacak olan itilafa karşı uluslararası cezaların uygulanması
10. İhracat yapanlara yapılacak olan yardımlar
11. Kaçak suretle afyon ticareti yapanların durumu⁸⁷ konuların görüşülmesi kararı alınmıştır.

Afyon üretiminden ortaya çıkan madde bağımlılığı yaratan bileşenlerin ortadan kaldırılması konusunda yapılacak olan Lahey Afyon Konferansı'na Osmanlı Devleti'ne katılım davetini ilk ABD yapmıştır.⁸⁸ Said Paşa Hükümeti, ABD'nin Lahey daveti için

⁸⁷ BOA, BEO, 3806/285445-2(5), (?),1328.

⁸⁸ BOA, BEO, 3736/280159-2(1), 6 Nisan 1326; BOA, BEO, 3717/278755-1(2), 27 Şubat 1325.

bu konudaki görüşünü Dersaadet Bursa Ticaret ve Ziraat ve Sanayi odaları ile yapılacak görüşmeler neticesinde en kısa sürede cevap verileceğini bildirmiştir.⁸⁹ Osmanlı Devleti'nin Lahey Afyon Konferansı'na katılması için davet gönderen tek devlet ABD olmamıştır. Felemenk Hükümeti, Osmanlı Devleti'ni konferansa davet eden bir mektup göndermiştir.⁹⁰ Bunun üzerine aradan geçen zaman ile birlikte ABD, Osmanlı Devleti'ne tekrar yazı göndererek konferansa katılım sağlayıp sağlamayacağı konusundaki kararını bir an önce bildirmesini istemiştir.⁹¹

Osmanlı Devleti bu konferansa katılıp katılmayacağını bildirmek için düşünmek istediği zaman zarfında davetli diğer devletlerin katılım durumlarını öğrenmek istemiştir. Hariciye Nazırı Reşid Paşa⁹² yapmış olduğu görüşmeler neticesinde, ilk olarak büyük üreticilerden olan Hindistan'a göndermiş olduğu mektupta katılım sağlayıp sağlamayacağını sormuştur. Hindistan ise, Şangay kararlarının komisyon tarafından incelenemedikçe herhangi bir cevap vermeyeceğini bildirmiştir. İtalya ise, ABD'ye olumlu cevap verdiğini bildirmiştir. Almanya, diğer devletlerin bu teklifi kabul ettiği takdirde bir katılım sağlayacağını bildirmiştir. Rusya, Çin ve Felemenk Hükümetleri ise, teklifi kabul ettiklerini bildirmiştir. Avusturya Hükümeti net bir cevap vermemiştir. Fransa ise, alınacak olan tedbirlerin bütçesini sarsmadığı sürece katılım sağlayacağını ancak Hindi-Çin Hükümeti'nin görüşleri neticesinde hareket edeceğini bildirmiştir.⁹³

Osmanlı Devleti yapılmış olan davete cevap vermek için Orman, Maadin ve Ziraat-Ticaret ve Nafia ve Bursa Ticaret Odası ve Ziraat Nezareti'nden gelen görüşler neticesinde kararını vermiştir. Nezaret, yaşanacak olan kısıtlama ve yasaklamaların

⁸⁹ BOA, BEO, 3791/284323-1(3), 29 Temmuz 1326.

⁹⁰ BOA, BEO, 3797/284728-1(2), 14 Ağustos 1326.

⁹¹ BOA, BEO, 3791/284323-1(2), 26 Temmuz 1326.

⁹² 1911 yılında Said Paşa Hükümeti'nde hariciye nazırı olarak görev yapmış diplomattır. **Bkz.** İ. Güneş, a.g.e., s. 119.

⁹³ BOA, BEO, 3806/285445-4(1), 27 Nisan 1326.

devletin iktisadiyesine zarar vereceğini beyan etmiştir.⁹⁴ Bu görüşü dikkate alan Osmanlı Devleti davete katılmayacağını bildirmiş ve katılmama gerekçesi olarak da; haşhaş-afyon üretiminin ülkenin önemli kaynaklarından olduğunu yapılacak olan herhangi bir sınırlandırmanın ziraat ve iktisatta telafisi mümkün olmayacak kayıplara neden olacağını ifade etmiştir.⁹⁵ Katılım davetine olumsuz cevap veren yalnızca Osmanlı Devleti olmamıştır. Rusya ise, katılımını koşula bağlı olarak gerçekleştireceğini bildirmiştir. Ülke içerisinde yapılan afyon üretiminin çok az miktarda olduğunu, bunu da sadece haşhaş yağı için yaptıklarını ihraç olayının olmadığını bu yüzden de herhangi bir kısıtlama veya yasaklamanın olmaması durumunda katılım sağlayamayacağını bildirmiştir. Rusya tarafından, yapılacak olan konferansta bütün devletlere eşit bir şekilde davranılması konusunda uyarıda bulunulmuştur. Daha önce Şangay Konferansı'na katılmış olan; Avusturya-Macaristan, Çin, Fransa, Almanya, İtalya, İngiltere, Japonya, İran, Felemenk, Portekiz, Siyam ve Hollanda davete olumlu cevap vererek Lahey Konferansı'na katılacaklarını bildirmişlerdir.⁹⁶

12 ülkenin katılımı ile 1 Aralık 1911 de Lahey'de düzenlenen afyon konferansında 12 ülkenin çıkar çatışmaları ön plana çıkmıştır. 12 ülke bir antlaşma taslağı çizmek için toplanmış ancak her ülke kendi çıkarlarını koruma yönünde önerilerde bulunmuştur. Almanlar ilaç sanayilerini, Portekizliler Macau'daki afyon ticaretini korumak istemişlerdir. İran ise, yeni başladığı afyon ticaretini ilerletmek istemiştir. Hollanda, Hint adalarında yaptıkları afyon ticaretinin buranın dışında tutmak için çaba sarf etmişlerdir. İngilizler ise; afyon ticaretinde en büyük paya sahip olan Hindistan'ın zarar görmesini engellemek istemiştir. Katılımcı devletler, bu konuda endişelenerek önerilerini zarar görmeyecek şekilde sunmuşlardır. Her delegenin afyon

⁹⁴ BOA, BEO, 3806/285445-1(2), 8 Ağustos 1326.

⁹⁵ BOA, BEO, 3806/285445-6(1), 21 Ağustos 1326.

⁹⁶ BOA, BEO, 3806/285445-3(1), 12 Mayıs 1326.

konusunda hassas bir noktasının olması ve çıkarların çatışmış olmasına karşın bu konferans uluslararası afyon üretim ve ticareti konusunda bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü görüşmeler neticesinde yapılacak olan antlaşma sayesinde katılımcılar arasında bir esneklik sağlanmıştır. 1911 yılında yapılmaya başlayan görüşmeler neticesinde ortak kararlar alınmış ve 23 Ocak 1912 tarihinde Lahey Afyon Sözleşmesi katılımcı devletler tarafından imzalanmıştır.⁹⁷ Antlaşmaya göre;

1. Ham afyon konusunda; kanunlar ve nizamlar konacaktır. İmzacı devletler ham afyon ihracat ve üretiminin yapıldığı şehirler ve limanlarına sınırlama koyacaklardır. Devletler kurala uygun ruhsatı olmayanların haricindeki devletlerin ham afyon ihracına müsaade etmeyeceklerdir.
2. Kullanıma hazır afyon konusunda; hazır afyonun imaline, ülke içindeki ticaretine karşı tedbirler alınması gerekecektir. İhraç ve ithali yasaklanacaktır. İmzacı devletler hazır afyonu özel izinler ve şartlar dışında üretimine izin verilmeyecektir.
3. Tıbbi afyon-morfin-kokain-saire; devletler morfin ve kokaini sadece tıbbi alan kullanımına izin verecek ve yeni yasalarla eczacılıkta düzenleme yapacaklardır. Drogların istismarını önlemek için devletler bir denetim mekanizması oluşturacaklardır. Morfin- kokain yapılan yerler sürekli denetim ve kontrol altında tutacaklardır. Yapılan üretimin kayıt altına alınması zorunlu tutulacaktır. İthal ruhsata bağlı olacaktır.

Ham afyon, işlenmiş afyon, morfin, kokain elde bulunduranlara ceza işlemi uygulanması gerektiği kabul edilmiştir. Her devlet, ülkesinde yeni kanunlar yaparak uygulamayı başlatacaktır. Konferansa gelmeyen devletlerin de bu sözleşmeye imza

⁹⁷ M. Booth, a.g.e. s. 155-56.

koymaları istenmiştir.⁹⁸ Lahey kapsamlı olarak ilk uluslararası afyon toplantısı olmasının karşın yapılan çalışmalar sonucunda zayıf hükümlerin ortaya çıktığı söylenebilir.

Konferansa katılmayan devletlerin de bu antlaşmayı imzalaması gerektiği bildirilmiştir. Konferansa katılmamış olan Osmanlı Devleti'ne afyon sözleşmesinin kararları yazılı olarak bildirilmiştir. ABD, Osmanlı Devleti'nin sözleşmeye imza koymasını talep etmiştir. Bu talebe karşılık Osmanlı Devleti iki neden öne sürerek antlaşmaya imza koymayacağını bildirmiştir. Birinci neden; yapılan kısıtlamalar ve yasaklamalar Osmanlı maliyesinde zarara yol açacağı ve bu zararın telafi edilmesinin sorun yaratacağı öne sürülmüştür. İkinci neden ise; Osmanlı Devleti'nin haşhaş-afyon ürününden toplumlara zarar verecek ürünler üretilmediği, ürünün yalnızca ham olarak tıbbi ihtiyaç için satılmasından dolayı yapılacak olan kısıtlamaların tıp alanında insanlık için zarara yol açacağından antlaşmaya imza koyulmayacağı bildirilmiştir. ABD'ne verilmiş olan cevapta ülkede yapılmakta olan haşhaş tarımının kenevir üretimi için yapılmadığı bu yüzden de uluslararası topluma herhangi bir zararın verilmediği özellikle vurgulanmıştır.⁹⁹

Osmanlı Devleti'ne sözleşmeye imza koyması konusunda ısrar eden tek devlet ABD olmamıştır. Felemenk Hükümeti, Osmanlı Devleti'ne göndermiş olduğu yazıda en azından sağlığı tehlike altında bırakan morfin, kokain gibi ilaçların ticareti konusunda yapılan sınırlamaların olduğu maddelerin kabul edilmesi istenmiştir. Osmanlı Devleti'nin sözleşmeye kısmen de olsa kabul etmesinin İngiltere Hükümeti tarafından da olumlu karşılanacağı beyan edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Felemenk Hükümeti'ne vermiş olduğu cevapta; Şangay Komisyonu ile Lahey Afyon Konferansı'nda kabul edilmiş olan kararların haşhaş ziraatını kontrol altına alma ve ürünlerin belirli iskelelerden başka yerlerden geçirilmesine izin verilmediğini, ilaç üretenlerin birçok

⁹⁸ **Düstür**, III. Tertip, C. 14, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara 1933, s. 227-240.

⁹⁹ **BOA, BEO, 3806/285445-7(1)**, 21 Ağustos 1326.

bağlaşıklığa tabi tutulması gibi sınırlamaların olduğunu ve bu durumunda Osmanlı Devleti'nin yerli servetine ciddi zararlar vereceğini ve ekonomik menfaatlara aykırı olacağı için konferans sonucunda alınmış olan kararlara imza koyulmayacağı yazılan cevapta bildirilmiştir.¹⁰⁰ Osmanlı Devleti, 1911 yılı öncesinde yaşanmış olan toprak kayıpları ve bu kayıpların getirmiş olduğu ekonomik kayıpları da dikkate almıştır. Sınırları daralan devletin iktisadiyesini ayakta tutma çabası içinde haşhaş-afyonun üretim ve ticareti hassas bir konumda yer almıştır. Devlet, normal şartlarda sınırlı olan ihracat ürünlerini daha da sınırlandırmak istememiştir.

Osmanlı Devleti afyon konusunda yapılmış olan uluslararası konferanslara katılım sağlamamış bunun yanında yapılmış olan sözleşmelere de imza koymamıştır. Ancak bu demek değildir ki Osmanlı Devleti haşhaş-afyon konusunda hiçbir şey yapmamıştır. Ülke içerisinde afyon-morfin-kokain konusunda ihtiyatlı davranmıştır. Osmanlı Devleti, esrar-kokain ve doğrudan afyondan üretilen ürünlerin imal ve ithalinin daha önceden yasaklamıştır. Morfinin, sadece eczanelerde tıbbi amaçlı kullanılmak için özel izine tabi tutularak satışına izin verilmiştir.¹⁰¹

I. Lahey Afyon Konferansı'na katılmayan devletleri iş birliğine dâhil etmek için 1 Temmuz 1913'de Lahey'de II. Lahey Afyon Konferansı düzenlenmiştir. Ancak bu konferanstan istenilen sonuç elde edilmemiştir.¹⁰² Bu konferans sonucunda afyon ve türevlerinin yayılımının engellenmesinde başarılı olunamamış olsa da, katılımcı devletler iç piyasalarında durumu kontrol altına almak için çalışmalar yapmışlardır. Kokain ve afyonun ihraç edildiği limanları kısıtlamak ve üretim-dağıtımını kontrol etmeye yönelik yasalar ve düzenlemeler yaparak yürürlüğe koymuşlardır.¹⁰³ Durumu değerlendiren Said Halim Paşa Hükümeti bu konferansa da katılmamış ve yapılan

¹⁰⁰ BOA, BEO, 4285/321314-4(1), 29 Nisan 1330.

¹⁰¹ BOA, BEO, 4287/321508-1(1), 13 Mayıs 1330.

¹⁰² M. Ali Kağıtçı, *Afyon...*, s. 46-47.

¹⁰³ J. Buxton, "The Historical Foundations Of The Narcotic Drug Control Regime", *The World Bank Development Research Group Macroeconomics And Growth Them*, 2008, s. 13.

sözleşmeye de dış ticaretin zarar göreceği düşüncesi ile imza koymamıştır. ABD, Osmanlı Devleti'nin antlaşmaya imza koymasına için yoğun çaba sarf etmiş ancak olumlu bir sonuç elde edememiştir. Osmanlı Devleti sözleşmeye imza koymamış olsa da, ülke sınırları içinde kendi belirlediği kanunlar çerçevesinde uygulamalar yapmıştır.¹⁰⁴

I. ve II. Lahey Afyon Konferansları'nın eksikler göz önüne alınarak yeni bir düzenlemenin yapılmasına karar verilmiştir. Bu amaçla 15 Haziran 1914 tarihinde III. Lahey Afyon Konferansı düzenlenmiştir. Konferansa katılan devletler; Çin, Almanya, ABD, Arjantin, Belçika, Şili, Brezilya, Danimarka, İspanya, Fransa, İngiltere, Haiti, Felemenk, İtalya, Japonya, Rusya, Meksika, İran, Portekiz, Romanya, İsveç, Siyam, İsviçre, Uruguay olmuştur. Konferans görüşmeleri neticesinde alınmış olan kararlarda ise; Lahey sözleşmesinin tasdikini yapmayan devletler tarafından sözleşmenin tasdik edilmesine ve sözleşmede imzası bulunmayan devletler tarafından da imzalanmasına karar verilmiştir.¹⁰⁵

Lahey Afyon Konferansları uluslararası alanda afyon üretim-ticaret ve sınırlama, kısıtlama konusunda atılmış olan en önemli adımdır. Lahey, afyon konusunda uluslararası alanda yapılacak olan çalışmalar açısından bir dönüm noktası oluşturmuştur. Şangay Konferansı'nın aksine Lahey Afyon Konferansı'nda katılımcılar tam yetki ile temsilci gücüne sahip olmuşlardır. Katılımcı devletlerin çok olmasından ötürü uygulamaların hayata geçirilmesi daha hızlı ve kolay olacağı düşünülmüştür. Ancak 1914'de dünya ciddi bir savaşla karşı karşıya kalmıştır. I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte uygulamalar yavaş yavaş göz ardı edilmeye başlanmıştır. Sözleşme ve antlaşmalara imza koymuş olan devletler savaşın içinde yer almış olmalarından dolayı cephedeki askerin morfin ihtiyacı göz önüne alındığında imzacı devletler Lahey'de alınmış olan afyon konusundaki karar ve uygulamaları görmezden

¹⁰⁴ C. Erdiñ, **Overdose Türkiye-Türkiye'de Eroin Kaçakçılığı, Bağımlılığı ve Politikalar**, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 32.

¹⁰⁵ **Düstür**, III. Tertip, C.14, s. 242-245.

gelmişlerdir. Üretici ülkelerden haşhaş-afyon ihracatı hızlı bir şekilde yapılmaya başlanmıştır. Savaş sona erinceye kadar haşhaş-afyon konusundaki yaptırım ve uygulamalar uluslararası alanda göz ardı edilerek savaş sonrasına bırakılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİNDE HAŞHAŞ (1923-1950)

Askeri zaferin siyasi özgürlükle taçlanması ardından lider kadro ülkenin ekonomik olarak kalkınması gerektiği konusunda fikir birliğine varmıştır. Yeni kurulmuş olan hükümet ekonomik ve mali meseleler üzerinde durmuştur. Ekonomik durumun görüşülmesi ve ülkenin iktisadi gidişinin düzene sokulması için 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında 1135 delegenin katılımı ile İzmir İktisat Kongresi toplanmıştır. Kongrenin tarımla ilgili kısmında çiftçi grubunun durum ve istekleri göz önüne alınarak iktisadi esasları belirlenmiştir. Bu esaslar; aşar vergisinin kaldırılması, sulama projesinin hayata geçirilmesi ve tarımda verimin artırılması, ziraat bankası kanunun çıkarılması ve böylelikle çiftçiye destek sağlanması, ziraatta makineleşmenin yaygınlaştırılması gibi esaslar kabul edilmiştir.¹⁰⁶

Tarımsal iyileşme ve üretim artışı adına yapılan çalışmaların en önemlisi Osmanlı Devleti'nden miras kalmış olan devlet adına yerel mültezimler tarafından toplanan ve tarımsal üretimden %10'u olarak alınan aşar vergisinin kaldırılması yönündeki çalışma olmuştur.¹⁰⁷ Bu vergi çiftçinin zor durumda kalmasına neden olmakta ve üretimde verimliliği düşürmektedir. Aşar vergisinden duyulan rahatsızlık Cumhuriyet'in ilanından önce dillendirilerek her fırsatta kaldırılması konusunda fikirler dile getirilmiştir. İzmir İktisat Kongresi'ne katılmış olan çiftçi gurubunun ilk isteği bu vergi sisteminin kaldırılması olmuştur. Osmanlı ekonomisinde olduğu gibi Cumhuriyet ekonomisinde de tarım önemini devam ettirmiştir. Bu durum göz önüne alınarak ekonomik politikalar belirlenmiştir. Çiftçinin ayağında pranga olan ve emeğini almasını

¹⁰⁶ A. İnan, **İzmir İktisat Kongresi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s. 12-25.

¹⁰⁷ Ş. Pamuk, **Türkiye'nin 200...**, s. 177.

engelleyen bu vergi sistemi 23 Şubat 1925 tarihinde çıkarılmış olan yeni bir kanunla yürürlükten kaldırarak Aşar vergisi çiftçinin hayatından çıkarılmıştır.¹⁰⁸

Çiftçinin durumunu iyileştirme ve tarımsal üretimi artırma çalışmaları bununla sınırlı kalmamıştır. 1925 yılı bütçesiyle yetki alan hükümet 716 sayılı kanunla köylüye üretim yapabileceği toprak dağıtmıştır. Bunun yanı sıra Ziraat Bankası'nın çiftçiye kredi desteği sağlamasına izin verilmiştir. Tohum Islah Enstitüsü ve Yüksek Ziraat Enstitüsü yine çiftçiye destek olmak için devlet tarafından kurulmuştur.¹⁰⁹ Ayrıca 1927 ve 1929 yıllarında çıkarılan kanunlarda topraksız köylüye toprak dağıtımı yapılmıştır. Yapılmış olan tüm bu çalışmalar tarımsal üretimde süreklilik ve verimlilik sağlanması için yapılmıştır.¹¹⁰ Yapılan çalışmalar neticesinde üretim artmış, pazarlar genişlemiş; bununla birlikte ticaret artmıştır. Bunlara paralel olarak Türkiye'de tarım arazileri çoğalmış ve ekonomideki tarımın payı daha fazla yer kaplamaya başlamıştır.¹¹¹

Çalışmalar neticesinde üretimde verimlilik, dış pazarda yer edinme konusunda başarı sağlamıştır. Bazı tarım ürünlerinin ihracı konusunda daha fazla gelişme kaydedilmiştir. Anadolu coğrafyasında birçok il ve ilçelerde yetiştirilen ilaç sanayisinin en önemli ürünü olan haşhaş-afyon Türk tarım ürünleri arasında uluslararası ticarete yer edinen önemli bir ürün olmuştur. Devlet bu durumu göz önünde bulundurarak ekim alanlarına ve üretici çiftçiye destek vermiştir. Yeni düzenlemelerle geliştirilmeye çalışılan dış ticarete haşhaş-afyon ihracatı dış ticaret ekonomisine katkı sağlamıştır. Türk ekonomisine katkı sağlamış olan bu ürünün yetiştirilmesi uluslararası alanda hoşnutsuzluk yaratmıştır. Afyonun ilaç dışı kullanımının hızlı bir şekilde yayılmış olmasından dolayı uluslararası alanda durumdan rahatsız olan devletler duruma müdahale etmişlerdir. Yapılan konferanslar ve imzalanan antlaşmalarla üretici ülkelerin

¹⁰⁸ M. Koral Türk, "Türkiye Ekonomisi (1923-1960)", **Türkler Ansiklopedisi**, C. 17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 584-585.

¹⁰⁹ F. Ergin, a.g.e., s. 25.

¹¹⁰ İstanbul Ticaret Odası, **Cumhuriyetten Bu Yana Türkiye Ekonomisinin Gelişimi ve Geleceğe Bakışı**, İrbib Yayınları, İstanbul, s. 53.

¹¹¹ İstanbul Ticaret Odası, a.g.e., s. 56.

ekim alanlarının sınırlandırılması kararı alınmıştır. Bu bölümde; 1923 ile 1950 yılları arasında Cumhuriyet döneminde haşhaş ve afyonun ekonomik siyasi ve sosyal hayata etkisi bunun yanında devletin yapmış olduğu çalışmalar üzerinde durulmuştur.

2.1.Afyonun Ülke Ekonomisindeki Yeri

Türkiye Cumhuriyeti kuruluş itibariyle Osmanlı Devleti'nden devraldığı ekonomik kaynaklarla hayatına devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin en önemli geçim kaynağı olan tarım, Türkiye Cumhuriyeti içinde aynı öneme sahip olmuştur. Anadolu toprağının verimli olması bu duruma en büyük etken olmuştur.¹¹² Türkiye'de yönetim şekli değişmiş olsa da ekonomik yapısında herhangi bir değişim yaşanmamıştır. Tarım yine ekonominin temel taşı olmaya devam etmiştir. 13 milyonluk nüfusun 6 milyonu kırsal kesimde yaşıyor ve tarımla uğraşıyordu. Bu durumda tarımın ekonomi hayatındaki önemi sürmeye devam etmiştir.¹¹³

Cumhuriyetin kuruluşunun hemen ardından ekonomiyi iyileştirme yönünde adımlar atılmıştır. Yeni kurulmuş olan devletin tarım politikasının temelinde, dünya pazarlarında önemli bir yere sahip olan bazı tarım ürünlerinin ihracatlarını artırarak ekonomide kalkınma sağlamak yer almıştır.¹¹⁴ Yetiştirilen tarım ürünlerinde ihracatı yapılan ürünlere daha fazla yer ayrılmış olması ekonomik kalkınmada ve büyüme de ihracatın payı göz önüne alındığında ihracat ürünlerinin artırılması gerekliliği ortaya çıkarmıştır.¹¹⁵ Yapılan çalışmalar neticesinde üretimin artırılması ile birlikte ihracatta kazanç sağlanmaya başlanmıştır.

¹¹² B. Durgun, a.g.e., s. 70.

¹¹³ Z. Toprak-Ş. Pamuk, **Türkiye'de Tarımsal Yapılar 1923-2000**, Yurt Yayınları, Ankara 1988, s. 12-13.

¹¹⁴ İ. Tekeli-S. İlkin, "Devletçilik Dönemi Tarım Politikaları", **Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)**, Yurt Yayınları, Ankara 1988, s. 40.

¹¹⁵ C. Çalgüner, **Milli Ekonomide Ziraatın Yeri ve Roller**, Ziraat Fakültesi Yayınları 163, Ankara 1960, s. 28.

Dünya'daki haşhaş-afyon üretici ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de haşhaş-afyon tarımı ticari ürün olarak ekonomi de önemli bir yer edinmiştir. Ekim alanlarının çok fazla olmamasına karşın verim oranının yüksek ve kaliteli olması Türk afyonun dış pazarda tercih sebebi olmasının nedeni olmuştur. Türkiye'nin uluslararası pazar satışındaki en önemli ürünü haşhaş-afyondur. Türk afyonu kısa zamanda dünya pazarında kendine yer edinmiştir.¹¹⁶ İhracat ürünlerimiz arasında yer alan haşhaş-afyon ticaret ve sanayi bitkileri içinde ihracattaki ortalaması yaklaşık %2.47'dir. %2,33'lük bir kısım da tohumu oluşturmaktadır. İzlenen satış politikaları, arz talep dengesi ve yaşanan zirai durumlar neticesinde bu oranlar inişli çıkışlı olarak devam etmiştir.¹¹⁷ Haşhaş-afyon ticareti Türkiye ekonomisi için can damarı görevi üstlenmiştir. İhracat ne kadar fazla olursa tarım ekonomisindeki iyileşme de o kadar fazla olmuştur. Bu yüzden ticaret yapılan ülkelerle ikili ilişkilerin iyi tutulma zorunluluğu ortaya çıkmıştır.¹¹⁸ Gün geçtikçe uluslararası piyasa da alıcısı artan haşhaş-afyonun ekonomideki yeri daha fazla alan kaplamaya başlamıştır. Bu durum sonucunda çiftçiler de haşhaş-afyon tarımına daha fazla önem vermeye başlamışlardır. Kaliteli üretim ve merkez mıntıkalarındaki uzmanlaşma, bunun yanında ürünün verim ve kalitesini artırmak için çalışmalar yapılmıştır. Ürünün kalitesi ile alıcısı arasında doğrudan ilişki var olmuştur. Kaliteli ürünün uluslararası piyasa da alıcısı çoğalmıştır. Afyon ticaretinde stok önemli bir noktayı oluşturmuştur. Ülkede her daim ürünün bulunması uluslararası piyasada tercih sebebi olmuştur.¹¹⁹

İç ticarete pek yer olmayan afyon, dış ticarete oldukça önemli bir yere sahip olmasından dolayı ürünün ekonomideki önemini üst sıralara taşımıştır.¹²⁰ İhracatta

¹¹⁶ S. R. Doğukan, "Türkiye'de Haşhaş Ziraatı", **Dönüm Dergisi**, S. 10, Ankara 1940, s. 433.

¹¹⁷ C. Çalgüner, **Milli Ekonomide...**, s. 31-35.

¹¹⁸ E. Üzmeri, "Afyon", **İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi**, C. 1, İstanbul 1946, s. 70.

¹¹⁹ İ. Tekeli-S. İlkin, a.g.m, s. 41.

¹²⁰ F. Çolak, "Anadolu'da Afyon Ziraatı ve Ticaretine Dair İzlenimler", **CASS International Journal of Social Science**, Volume 6, Issue 1, 2013, s. 521.

önemli yere sahip olan ürünler için I. İcra Vekilleri Heyeti¹²¹ kararı ile 20 Eylül 1920’de Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde bir vergi düzenlemesi yapılmıştır. İhracat vergisi kanunu kabul edilmiştir. Kanuna göre; ihraç edilecek malların değeri üzerinden alınan vergi yerine kilo ve adedi üzerinden vergi alınması uygun görülmüştür. Tarifede adı geçen ürünler arasında haşhaş ve afyonda yer almıştır.¹²² İhracatın düzenli ve verimli yapılması için 1922 yılında “*Milli Türkiye İthalat ve İhracat*” şirketi kurulmuştur. Bu sayede ticarete hareketlenmeler meydana gelmiştir.¹²³ Haşhaş ve afyonun bu sistem içine alınmasıyla birlikte ekonomideki payı da artmıştır. Türkiye, haşhaş ve afyon ticareti konusundaki çalışmalarına devam etmiştir. 1926 yılından sonraki döneme baktığımız zaman dünya ticaretinde yer edinmeye başlayan Türkiye, ihracat maddelerini artırmıştır. İhracatın % 60.72’lik kısmını oluşturan ürünler arasında haşhaş ve afyon ürünü de yer almıştır.¹²⁴ Tarımın iyileştirilmesi konusunda yapılan çalışmalar neticesini vermiş; üretim ve verim artmıştır. 1924-1928 yılları arasında üretim hızı %12’yi bulmuştur.¹²⁵ Bu artış içinde haşhaş ve afyonda yer almıştır. Üretimin artmasıyla birlikte ihracatta doğru orantı da artış göstermiştir

İhracatta afyonun payının sürekli olarak artmasının en önemli nedeni dünyadaki tıp ve ecza fabrikalarının ham madde olarak Türk afyonunu tercih etmelerinden kaynaklanmıştır.¹²⁶ 1928-1933 yılları arasında yapılan uluslararası afyon ticaretinin 2/3’ünü Türk afyonu oluşturmuştur. Afyonun kullanım alanının genişlemesiyle birlikte

¹²¹ I. İCRA VEKİLLERİ HEYETİ; I. İcra Vekilleri Heyeti Reisi: M. Kemal Paşa (Erzurum); Umur-ı Şer’iye Vekili: Mustafa Fehmi Efendi (Bursa); Müdafaa-i Milliye Vekili: Fevzi Paşa (Kozan); Adliye Vekili: Celalettin Arif Bey (Erzurum); Dahiliye Vekili: Cami Bey (Aydın), Hakkı Behiç Bey (Denizli), Nazım Bey (Tokat), Refet Bey (İzmir), Hariciye Vekili Bekir Sami Bey (Amasya); Maliye Vekili: Hakkı Behiç Bey (Denizli), Ahmet Ferid Bey (İstanbul); Maarif Vekili: Rıza Nur Bey (Sinop), H. Suphi Bey (Antalya); Nafia Vekili: İsmail Fazıl Paşa (Yozgat), Ömer Lütfü Bey (Amasya); Umur-ı iktisadiye Vekili: Yusuf Kemal Bey (Kastamonu); Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili: Dr. Adnan Bey (İstanbul); Erkân-ı Harbiye Umumiye Vekili: Reisi İsmet Bey (Malatya). **Bkz.** K. Öztürk, **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları**, Ak Yayınları, İstanbul 1968, s. 11.

¹²² F. Çolak, a.g.e., s. 173.

¹²³ F. Çolak, a.g.e., s. 175.

¹²⁴ K. Boratov, “İktisat Tarihi 1908-1980”, **Türkiye Tarihi**, C. 4, Cem Yayınevi, İstanbul 2008, s. 317.

¹²⁵ Ş. Pamuk, **Türkiye’nin 200....**, s. 71.

¹²⁶ G. Bahtiyar, **Türkiye İstihsali Afyon**, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Neşriyatı, İstanbul 1933, s. 15.

ürüne olan talep artmakta; Türkiye’de bu talebe her daim cevap vermiştir.¹²⁷ 1929-1930 dünya ekonomik krizinin yaşatmış olduğu buhrandan dolayı genel olarak dış ticaret ürünlerinin fiyatlarında düşüslere neden olmuşsa da üretim devam edilmiştir. Yaşanan hızlı fiyat düşüşü sanayi ve ticaret bitkilerinin üretiminde daralmaları beraberinde getirmiştir.¹²⁸ 1928-1938 yılları arasındaki sıralamada afyon %13.35 ile ihracatta birinci sırada yer almıştır.¹²⁹ Türk ekonomisinin ana temellerinden biri olan ihracat Türkiye’de sistemli bir çalışma neticesinde ilerletilmiştir. Yaşanan savaşın ardından yapılan kalkınma çalışmalarında öncelik ihracat olmuştur. Türk ihracatının bel kemiğini tarım ürünleri oluşturmuştur. Bu ürünler içinde uluslararası piyasada en çok talep edilen ise haşhaş ve afyondur. Ürünün ihracat içindeki değeri daima fazla olmuştur.

II. Dünya Savaşı’nın 1 Eylül 1939’da Almanya’nın Polonya’yı işgaliyle başlaması ile birlikte cephedeki askerlerin tedavilerinde kullanılmak üzere afyon alımı savaşan devletler tarafından artmıştır. Haşhaş-afyon üretici grubunda yer alan Türkiye’den savaşan devletler tarafından daha fazla ürün talep edilmiştir. Yapılan talebe karşılık verilmiş ve afyon gönderimi sağlanmıştır. II. Dünya Savaşı dönemindeki en büyük alıcılar ise, Fransa, Almanya ve İngiltere olmuştur.¹³⁰ Savaş süresince tıbbın ham maddesi olan haşhaş-afyona sadece savaşılan cephelerde değil tüm Dünya’da gereksinim duyulmuş ve Türkiye bu gereksinim ihtiyacına gerçekleştirmiş olduğu ihraçlarla cevap vermiştir. Türk üreticiler tarafından ürünler ham madde olarak gönderilmiştir. Yapılmış olan ihracatlar da işlenmiş ürün bulunmamıştır. 1923 yılından itibaren ekonomiyi iyileştirme çabaları ile birlikte ürünün ihracattaki yeri alıcıların

¹²⁷ A. Kürçay, **Haşhaş Yetiştirilmesi**, Güven Matbaası, Ankara 1962, s. 2.

¹²⁸ A. Zarakolu, “1929-1930 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Krizle Mücadele Tedbirleri”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Yayınları, Ankara 1982, s. 91.

¹²⁹ F. İncekara “Haşhaşın Yurt Ekonomisindeki Yeri ve Türkiye’de Afyon İstihsal ve İhraç Durumu”, **Ziraat Dergisi**, S. 93, Ankara 1949, s. 29.

¹³⁰ İ. Tekeli-S. İlkin, **İkinci Dünya Savaşı Türkiye’si**, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 230.

taleplerinden dolayı artmıştır. Afyon ihracatı Türkiye dış ticaret ekonomisi için de vazgeçilmez bir ürün olmuştur.

2.2. Türkiye’deki Yabancı Sermaye ile Kurulmuş Afyon Fabrikaları

Haşhaş bitkisinin çizilme işleminin sonucunda elde edilen süt, afyon maddesini meydana getirmektedir. Ham afyonun kullanım alanı sınırlıdır ancak afyonun işlenmeye başlanmasıyla birlikte kullanım alanı hızlı bir şekilde genişlemiştir. Özellikle tıp ve ilaç sanayiinde artan gereksinimlerden dolayı afyonun seri bir şekilde işlenmesi için fabrikalar kurulmuştur. Dünya’daki ilk afyon fabrikası, 1613’te Fransız Hint kumpanyası tarafından kurulmuştur. Hindistan’ın doğu sahilinde yer alan Surat şehrinde bulunan fabrikanın ürettiği ürünleri Felemenk ve Portekizliler dünyanın birçok yerine satarak afyonun tanınmasına ve yayılmasına neden olmuşlardır.¹³¹ Ticaretinin başlaması ile afyon dünya da hızlı bir şekilde yayılmaya başlamıştır. Karlı bir getirisi olması neticesiyle de dünya da afyon işleyen fabrikaların sayısı hızla artmıştır. Yapılmış olan uluslararası antlaşmalar neticesinde afyon işleyen fabrikaların bir kısmı kapatılmış bir kısmı ise kontrol altına alınmıştır.

Uluslararası alanda uyuşturucu maddeler konusunda ilgili antlaşmaları imzalamış olan ülkelerde fabrika açamayan afyon üreticileri zor duruma düşmüştür. Kendi ülkelerinde fabrika kurulumu yapamayanlar herhangi bir kısıtlama ya da yasaklama olmamasından ve Avrupa’ya yakın olmasından dolayı yönlerini Türkiye’ye çevirmişlerdir. Antlaşma ve sözleşmelere imza konulmamış olmasından dolayı Türkiye cazip bir merkez haline gelmiştir. Bunun yanında Türkiye’de hiçbir zaman ham afyonu işleyecek fabrika bulunmamıştır. Ürünler ham olarak İzmir ve İstanbul Limanları’ndan ihraç edilmiştir. Yeni kurulmuş olan devletin ekonomik kalkınma gereksiniminden dolayı hükümet ülke içindeki sanayileşme çalışmalarına hız kazandırma kararı almıştır. Bu

¹³¹ S. Kayıhan, a.g.e. s. 28.

yüzden yabancı sermayenin ülkede bulunmasına izin verilmiştir.¹³² Bu fırsatı değerlendirmek isteyen afyon fabrika sahipleri Türkiye’de fabrika açmak için başvuruda bulunmuşlardır. Hükümet bu talebe ilaç sanayisini desteklemek ve kalkındırmak için onay vermiştir.

İlk olarak 1926 yılında Japonlar Türk afyonunu işlemek için almış oldukları izin ile Hite Sagan ve Hosep Galenyan tarafından *Orient Products Company* adı altında afyon işleme fabrikasını Taksim’de bulunan Mecidiye Kışlası’nda açmışlardır. Fabrika İstanbul Taksim’de faaliyet göstermiştir. Ayda 20-25 kasa (1560-1950kg) afyon üretimi gerçekleştirmiştir.¹³³ İkinci fabrika ise; İzmir’de afyon ticareti ile ilgilenen, Hollanda asıllı tüccar ailesi olan J. Taranto & Fils, tarafından yapılan girişimler neticesinde ortaya çıkacaktır. Afyon yetiştiriciliğini tekelinde bulundurmuş olan aile bu ticareti büyütmek istemiştir. J. Taranto’nun oğlu olan Nissim Taranto, afyon fabrikası kurulması için girişimini yapmıştır.¹³⁴ Bu girişimden olumlu sonuç alınmış ve 1929 yılının Mayıs ayında Nissim Taranto ve ortakları tarafından İstanbul Eyüp’te, Bahriye semtinde *Eczayı Tıbbiye ve Kimyeviye* adı ile açılmıştır. Fabrika ayda 100 kasa (7700kg) afyon üretimi yapmıştır. Üçüncü fabrika da, *Türk Eczayı Tıbbiye ve Kimyevi Şirketi* adı ile İktisat Vekâlet’ine verilmiş olan sözleşmenin ve belgelerin teslimi ile kurulmasına izin verilmiştir. Yüz bin Türk lirası sermaye sahip olan fabrika, 1929 yılının Aralık ayında Fransız sermayesi ile İstanbul Kuzguncuk’ta faaliyete geçmiştir. Fabrika aylık 150 kasa (11.500kg) afyon üretimi yapmıştır.¹³⁵

Türkiye’nin sanayileşme planından faydalanarak kurulmuş olan 3 fabrika üretimlerine hızlı bir şekilde başlamış ve üretim hızları güç geçtikçe artmıştır. Üretim

¹³² A.N. Babaoğlu, a.g.e., s. 105; M. Işık, **Madde Kullanımı ve Stratejik İletişim**, Sage Yayınları, Ankara 2013, s. 60

¹³³ C. Erdinç, a.g.e. s. 54-55.

¹³⁴ O. Öndeş, **Asıl Efendiler Levantenler**, Şenocak Yayıncılık, İzmir 2010, s. 47-48.

¹³⁵ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 30.18.1.2.6.59.10, 4 Aralık 1929, (Bundan böyle BCA şeklinde gösterilecektir.); N. Sütülpınar, **Türkiye’de Afyon Alkaloidleri Elde Edilişinin Tarihçesi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s. 133-34.

maliyeti düşük olduğu için fabrikalar hızlı bir şekilde karlı bir kazanç elde etmişlerdir. Fabrikaların üretim faaliyetleri ve afyonun uluslararası ticaretinin genişlemesi, afyon ile mücadele eden devletlerde rahatsızlığa neden olmuştur. Türkiye'nin uluslararası antlaşmalara imza koymamış olmamasının yanı sıra, fabrikaların faaliyete girmiş olması imzacı devletler arasında Türkiye'ye karşı olan hoşnutsuzluğu hat safhaya çıkartmıştır. Duyulan rahatsızlık uluslararası alanda dile getirilmeye başlanınca Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in talimatı ile hükümet, fabrikalardaki üretim ve satışı sıkı bir denetim altına almak üzere bazı çalışmalar yapmıştır. Fabrikaların yapacağı ihraçlar, ihraçların gideceği memleketlerden alınmış resmi belgeler, ellerinde bulunan malların kayıtlarının alınması ve bunu günlük olarak devam ettirilmesi, iç satışlarda eczane ve ecza ticaretine satılmış malların kayıtlarının tutulması mecbur kılınmıştır. Alınan kayıtlar düzenli bir şekilde Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâlet'ine verilmesi zorunlu tutulmuştur.¹³⁶ Alınmış olan bu önlemlere karşın fabrikalar uygulamalara uymayarak keyfi düzenlemelerine devam etmişlerdir.

Hükümet yaptırmış olduğu denetimler neticesinde uygulamalara uymadığı tespit edilen Japon sermayesi ile açılmış olan Kimyager Kikuçi tarafından işletilen Taksim'deki fabrikanın 1927 yılında kapatılmasına karar verilmiştir. Fabrikanın malzemeleri Türkiye Eczacılar Laboratuvarları'na devredilmiştir. Kapatılan ikinci fabrika ise Fransız sermayesi ile Kuzguncuk'ta açılmış asıl adı *Türk Eczayı Tıbbiye ve Kimyevi Şirketi* olan Fransızca isminden dolayı *Sico* olarak da bilenen fabrika olmuştur.¹³⁷

Eyüp'te bulunan *ETKİM* adlı fabrika ise, yapılan denetim sonucunda; devletin kontrol altına aldığı stok malların ihracı konusunda devlete herhangi bir bilgi verilmemiş olması, üretim verilerinin devletin istediği zamanlarda ulaştırılmamış

¹³⁶ **BCA, 30.18.1.2.17.10.7**, 15 Şubat 1931, s. 2.

¹³⁷ S. Çelenk-F. Aktuzlu, "Haşhaş Sorunu", **Kimya Mühendisliği Mecmuası**, C. 7, S. 64, Ankara 1974, s. 10.

olması, imalat verileri ile ihraç verilerinin bir birini tutmaması, yasaklanmış olmasına rağmen kodain imal edilmesi ve uyuşturucu maddeleri kaçak olarak satmakta olduklarından dolayı fabrikanın kapatılması kararı alınmıştır.¹³⁸ Bu ani kapatma kararı ETKİM için beklenmedik bir karar olmuştur. Fabrika sahipleri hükümete başvurarak; bundan sonra üretim yapılmayacağını yalnızca eldeki stokların çıkarılması için 3 ay geçici süre talebinde bulunmuşlardır. Bu talep kabul edilmiş ancak açık olacak olan 3 ay boyunca fabrikada müfettiş bulunması şartı ön koşulmuştur.¹³⁹

Hükûmetin kararının kabul edilmesi ile birlikte fabrika 3 ay boyunca açık kalmıştır. Ancak elde bulunan stokların tamamen tüketilmemiş olmasından dolayı fabrikanın 2 ay daha açık kalmasına şartlı olarak izin verilmiştir.¹⁴⁰ Sürenin uzatılması için tekrar başvuru yapılmış bu defa 20 günlük son süre verilmiştir.¹⁴¹ Eldeki stokların tükenmesi ile birlikte fabrika tamamen kapatılmıştır. Böylece Türkiye’de afyon işleyen ya da imal eden fabrika kalmamıştır. ETKİM fabrikasının araç ve gereçleri ise, tutkal, boya yağları, gliserin ve silikat dö sud gibi ürünlerin yapımlarında kullanılması şartı ile sahiplerine geri verilmiştir.¹⁴² Türkiye’nin bu davranışı uluslararası alanda büyük bir memnuniyetle karşılanmış ve ülkeye karşı oluşan olumsuz düşünceler bir nebze olsun azalmıştır. Kahire’de yayınlanan El-Ehram gazetesinde 24 Şubat 1931 tarihli yayında “*Türkiye’de Uyuşturucu Maddeler İle Mücadele*” başlığı altında bir makale yayınlanmıştır. Makalede; Türk Hükümeti’nin İstanbul’da bulunan afyon fabrikalarına uygulamış olduğu yasaklardan bahsetmiştir. Fabrikaların imalat ve stok kontrolü için memur tayin edildiğini ve ABD’ye ihracının da yasaklanmış olduğunu yazılmıştır. Türkiye’nin uyuşturucu konusunda artık daha dikkatli davrandığını uluslararası sınırlandırmalara karşı olmadığını yapmış olduğu çalışmalarla göstermiş olduğunu

¹³⁸ BCA, 30.18.1.2.20.33.4, 25 Mayıs 1931.

¹³⁹ BCA., 30.18.1.2.23.65.16, 20 Eylül 1931.

¹⁴⁰ BCA., 30.18.1.2.25.4.19, 13 Ocak 1932.

¹⁴¹ BCA., 30.18.1.2.27.26.6, 20.Nisan 1932.

¹⁴² BCA., 30.18.1.2.91.53.14, 31 Mayıs 1940.

yazıda belirtilmiştir.¹⁴³ Mısır’da yayınlanmış olan bir diğer haber ise; El-Mukattam gazetesinde 13.6.1931 tarihinde yayınlanmış olan “*Türkiye Hükümeti Uyuşturucu Kaçakçılığı İle Mücadele Ediyor*” başlıklı yazıda; hükümet İstanbul’da bulunan 3 fabrikayı denetim altına aldığı ve bunların en büyüğünün kapatıldığı ve sahibinin de para cezası aldığını yazıda yer verilmiştir. Yazının devamında, Türkiye’nin bu konuda büyük bir kararlılık ve azimlilik gösterdiği, bu konuda halkını da korumuş olduğunu yazmıştır.¹⁴⁴

Afyon ve bileşenlerinden farklı ilaçlar imal eden yabancı üreticiler, Türkiye’nin uluslararası afyon antlaşma ve sözleşmelerini imzalamamış olmasından ve kalkınma amaçlı yapılan sanayileşme planında yabancı sermaye karşı gösterilen toleranstan yararlanarak ülke içinde fabrika açma izni alabilmişlerdir. Ancak söz konusu fabrikalar sorumlulukları gereği devlet yetkililerine yazılı olarak beyan ettikleri ürünlerden farklı olarak imalatla bulunmuşlardır. Bu durum dünya kamuoyunca Türkiye karşıtlığının oluşmasına neden olmuştur.

ABD ve Milletler Cemiyeti, dünya kamuoyuna sık sık sunmuş olduğu raporlar ile Türkiye’nin suçlu olduğunu gösterilmeye çalışmıştır. Ancak Türkiye yasal olmayan hiçbir üretimi desteklememiş aksine gayri yasal bir üretim süreci izleyen fabrikaları hemen kapatma yolunu seçmiştir.

2.3. Afyon Satışının Kontrol Altına Alınması

1923 yılında Cumhuriyet’in ilanından 1932 yılına kadar haşhaş-afyon üretimi ve ticareti herhangi bir kurum ve kuruluşun kontrolünde olmamıştır. Çiftçinin üretmiş olduğu ürün tüccarlar tarafından alınıp dış pazara da satışı gerçekleştirilmiştir. Ürünün fiyat ve alım miktarı tüccar tarafından belirlenmiştir. Asıl iş yükünün sahibi olan üreticiler, satışlarda çok az bir kazanç elde ederken, tüccar en fazla kazancı elde

¹⁴³ BCA., 30.10.180.243.12, 31 Mart 1931.

¹⁴⁴ BCA., 30.10.180.244.1, 26 Temmuz 1931.

etmiştir. Bu durum neticesinde hem çiftçi zor durumda kalmış hem de ürün fiyatlarında bölgeler ve şehirler arasında ciddi farklılıklar meydana gelmiştir. Kontrolsüz yapılan satışlar kaçaklığın yaşanmasına neden olmuştur. Haşhaş ve afyonun ihracattaki geliri, ekonomideki yeri ve çiftçinin durumu, bunun yanında uluslararası alanda yapılmış olan antlaşma ve sözleşmeler göz önüne alan devlet, üretim ve ticareti kontrol altına alma kararı almıştır. Bu karar neticesinde devlet, çıkartmış olduğu kanunlar çerçevesinde durumu kontrol altına tutacak kurumların kuruluşunu gerçekleştirmiştir.

2.3.1. Ziraat Bankası'nın Afyon Alımı¹⁴⁵

Mithat Paşa 1863 yılında Tuna valiliği görevinde bulunduğu sırada “*memleket menafi sandıkları*” adı altında bir kuruluş meydana getirmiştir. Kuruluşun temel amaç ve görevi tarımla uğraşan çiftçilere kredi olanağı sağlamak olmuştur. 1867 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin birçok vilayetinde örgütlenme sağlanmıştır. Kurumda başlayan istismar ve yolsuzluklardan dolayı çiftçi zor duruma düşmüş, kurum çiftçiye fayda sağlamanın yanında zarar da vermiştir. Kurumda bu durumun neticesinde itibar kaybı yaşanmıştır.

1889 yılında “*memleket menafi sandıkları*” kurumu “*Ziraat Bankası*” adı ile yeni bir düzenleme yapılarak faaliyetlerine devam etmiştir. Ziraat Bankası şube ve sandıkları ile çok geçmeden Anadolu'nun birçok şehrinde hizmet vermeye başlamıştır. I. Dünya Savaşı sırasında hizmet vermeye devam eden banka, Kurtuluş Savaşı'nda ise işgal altına alınmamış bölgelerdeki şubeler hizmet vermeye devam etmişlerdir. Savaş boyunca üretim yapan çiftçiye kayıplarını en aza indirmek ve üretime devam edebilmeleri için çiftçilere kredi imkânı sağlamıştır. Savaşın sona ermesinin ardından ülke ekonomisinde önemli bir yere sahip olan tarımsal üretimin artırılması konusunda ziraat bankası önemli adımlar atmıştır. Bu adımlar; muhtaç olan köylüye uzun vadeli kredi imkânı, köylüye

¹⁴⁵ Ziraat Bankası, Osmanlı Devleti döneminde haşhaş-afyon alımı yapmamıştır.

yardım ve zincirleme kefil yöntemi ile kredi sistemi oluşturmuştur.¹⁴⁶ Böylece savaşlardan dolayı yıpranmış olan halka ekonomik destek sağlanarak ekonomik durumun daha da kötüleşmesinin önüne geçilmenin yanı sıra üretimde de devamlılık sağlanmıştır.

Ziraat Bankası Cumhuriyetin ilk yıllarında hububat alımına gerçekleştiren bir kurum olarak çalışmıştır. Hububatın yanında çiftçiden afyon-haşhaş alımlarını devlet adına yapmıştır. Uyuşturucu Maddeler İhisarı ve Toprak Mahsulleri Ofisi kurulmuş olmasına rağmen kurumlar afyon alım sürecinde bir süre birlikte hareket etmişlerdir. Ziraat bankası kurumların zor durumda olduğu dönemlerde kendi uzmanları ile birlikte kurumlarla ortak çalışmalar yapmıştır.

2.3.2. Afyon Yetiştiriciler Satış Birliği ve Uyuşturucu Maddeler İhisarı Kuruluşu ve Afyon Alımı (1932-1933)

Haşhaş-afyon, Türkiye’de sanayi bitkileri arasında yer alan önemli bir tarımsal üründür. Ürünün yetişmesindeki toprak ve mevsimsel isteği ülkemizdeki birçok şehirde uygun olmasından ötürü ekim sahası bakımından oldukça geniş bir alana sahip olunmuştur. 1932 yılına kadar afyonun satışı çiftçi ile alıcı arasındaki aracılar vasıtasıyla yapılmıştır. Bu durumda bazı usulsüzlüklerin yanı sıra fiyatlarda da farklılıklar meydana getirmiştir. Ayrıca uluslararası alanda Türk afyonuna karşı kurulmuş olan kartelin etkisini de azaltmak ve durumu kontrol altına almak isteyen hükümet bu konuda çalışmalara başlamıştır. Dönemin İktisat Vekili Celal Bayar¹⁴⁷ yapmış oldukları çalışmalar neticesinde TBMM de yapılan görüşmeler sonucunda afyon yetiştirenler için bir birlik kurulmasına karar verilmiştir. TBMM’de konu ile ilgili görüşmeler yapılmıştır. Afyon Yetiştiriciler Satış Birliği kanun görüşmelerinde bazı

¹⁴⁶ A. Müderrisoğlu, a.g.e., s. 254.

¹⁴⁷ Celal Bayar, 1883 Umurbey doğumludur. Gemlik reji idaresi, İttihat ve Terakki’nin Bursa ve İzmir sorumlu kâtibi, Lozan Barış Konferansı Türk delegasyonu danışmanı, Halk Fırkası kurucu üyesi, 1931-1937 yılları arasında İsmet İnönü Hükümetlerinde iktisat vekili, DP kurucusu ve genel başkanı, 9 ve 10 hükümet başvekilliği görevi yapmıştır. TBMM Albümü 1920-2010, C. 1, Ankara 2010, s. 402.

milletvekilleri farklı görüşler beyan etmişlerdir. Sırrı Bey (Kocaeli Mv.); devletin bu girişimine destek vermek ile birlikte kurumun işleyişi konusunda olumsuz fikir beyan etmiştir. Emin Bey (Eskişehir Mv.); birliğin idare heyetinin doğrudan işin içinde olan ve işten anlayan kimselerden seçilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Mustafa Şeref Bey (İktisat Vekili); afyon satışının diğer mahsuller gibi olmadığını ve Cemiyeti Akvam tarafından kısıtlandığını belirtmiştir. Cemiyeti Akvam'ın kararları doğrultusunda hareket eden alıcıların ve bunun yanında kendi içlerinde oluşturmuş oldukları kartel ile üreticinin tek başına baş edemeyeceği düşüncesi ile birliğin kurulmasının zorunluluk olduğunu dile getirmiştir. Birliğin kurulmasının ardından bazı aksaklıkların yaşanabileceğini dile getiren Şeref Bey, yapılacak olan çalışmalarla eksikliklerin de tamamlanacağını belirtmiştir. Mollaoğlu Cemal B.(Afyonkarahisar Mv.); ihraç ürünleri arasında en çok kıymetli olan afyonun bir birlik altında toplanmasının isabetli bir karar olduğunu ve üreticiye fayda sağlayacağını beyan etmiştir.¹⁴⁸ Yapılmış olan görüşmeler neticesinde 10.07.1932 yılında 2061 numaralı kanun ile “ *Türkiye Afyon Yetiştiriciler Satış Birliği*” kurumu kurulmuştur. Kurum, inhisar şeklinde oluşturulmuştur.¹⁴⁹ Kanun gereğince; birliğin teşkilatı ve afyonun satışı Türkiye Afyon Yetiştiriciler Satış Birliği tarafından yapılacaktır. Afyon üreticileri ve dış pazara satıcıları bu birliğin üyesi olacaktır. Afyon ekimini 4 yıl üst üste yapmayan çiftçiler birlikten çıkarılacaklardır. Üretim yerleri mıntikalara ayrılacaktır. Her mıntıkada 3 kişilik bir idare heyet oluşturulacaktır. Birlik azası yetiştirmiş olduğu ürünü idare meclisinin belirlemiş olduğu tarihlerde birliğe satacaktır. Böylece üreticiler bu birliğe üye sayılmıştır ve Türkiye’deki tüm afyon üreticileri yıllık mahsulatın tamamını bu birliğe vermekle yükümlü olmuşlardır. Başka bir yere ya da kişiye bireysel olarak ürün satışı yasaklanmıştır.¹⁵⁰

Afyonkarahisar Milletvekili Cemal B. mecliste yapmış olduğu konuşmada; kurulmuş

¹⁴⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. 9, İçtima:1, 3 Temmuz 1932, s. 477-478; B. Kuruç, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası**, C. 1, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1988, s. 291.

¹⁴⁹ **Düştur**, III. Tertip, C.13, Başvekâlet Müdürlüğü Matbaası, Ankara 1932, s. 1206.

¹⁵⁰ **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. 9, İçtima:1, 3 Temmuz 1932, s. 481-482;V. Yurtmen, “Haşhaş ve Afyon”, **Toprak Mahsulleri Ofisi Dergisi**, S. 19, Ankara 1956, s. 5-6.

olan bu birlik sayesinde üreticilerin piyasaya doğrudan doğruya girmiş olacağını, yapmış olduğu temas ile birlikte daha fazla kar elde edeceğini söylemiştir. Çıkarılmış olan kanunun tamamen yerinde ve zamanında yapılmış bir çalışma olduğunu bu teşekküllere ihtiyaç olduğunu dile getirerek vermiş olduğu desteği ortaya koymuştur.¹⁵¹

Kurulmuş olan bu birlik sayesinde, afyon yetiştiren çiftçilerin bir arada tutulması ve tek elden kontrol edilmesi sağlanmış olacaktır. Böylece afyonun iç ve dış satışı devlet kontrolünde yapılarak; uygunsuz satışları, fiyat farklılıkları, kaçakçılık gibi konulara müdahale imkânı sağlanmıştır. Ürünün ticareti ile uğraşanların yapmış oldukları çeşitli engellemelerden dolayı yapılmak istenilen çalışmalar yapılamamış ve zaman içerisinde uygulamadan istenilen sonuç elde edilememiştir.¹⁵² Başarısız bir deneyim olmasına karşın kurulan birlik ileride yapılacak olan yeni uygulamalar için temel oluşturmuştur.

Afyon konusunda çalışmalara devam eden hükümet, Türkiye Afyon Yetiştiriciler Satış Birliği'nin görevine 2061 sayılı kanun ek maddesi ile son vermiştir.¹⁵³ Hükümet yapmış olduğu yeni çalışmalar neticesinde afyonun üretim ve satışının devlet kontrolünde olması için 31 Mayıs 1933 yılında 2253 sayılı kanun ile “*Uyuşturucu Maddeler İnhisarı*” kurumunun kurulmasını sağlamıştır. 2253 sayılı kanunun 8. Maddesince de Hamza Osman Bey müdürlüğüne tayin edilmiştir.¹⁵⁴ Çıkarılmış olan bu kanuna göre;

1. Ham afyon ve tıp alanında kullanılmak üzere işlenmiş afyon ile morfin ve bunun birleşmesinden oluşan maddelerin kimyevi birleşiminde bulunan maddelerin ima, ithal ve ihracatı devlet tekeline alınmıştır.
2. Ham afyon memleket içerisinde ticareti serbest bırakılmıştır.

¹⁵¹ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 9, İçtima:1, 3 Temmuz 1932, s. 478.

¹⁵² Y. Tezel, *Cumhuriyet Dönemi...*, s. 486.

¹⁵³ TMMOB, *Ziraat Mühendisleri Odasının Haşhaş Ekiminin Yasaklanması Hakkındaki Görüş ve Önerileri*, Ankara 1974, s. 5

¹⁵⁴ BCA., 30.18.1.2.62.20.17, 17 Mart 1936.

3. Satılan alınan afyonların ticari işleri halletmek ve bu konuda gerekli gördüğü takdirde antlaşmalar imzalaması yetkisi verilmiştir.
4. Satın alınan afyonların tahlil edilmesi ve işlenmesi için laboratuvar açılmasına izin verilmiştir.
5. Ülke içinde afyon alım fiyatlarında uluslararası piyasalar göz önüne alınarak fiyat belirlemesi gerekmektedir.
6. Afyon yetiştiren çiftçilerin satış kooperatifi altında toplamak görevinde üstlenmiştir.
7. Afyon ekim mntıklarını iktisat vekâletinden alınan izin neticesinde ziraat ve icra vekillerinin incelemesinin ardından inhisar tarafından halka duyurulacaktır. Afyon ekimi için çiftçiler inhisar dairesine beyanname bırakacak ve yapılan incelemeler sonucunda çiftçilere ekim izini verilecektir.
8. İnhisar altın alınan maddeler Ankara'da kurulacak olan tek bir fabrikanın işlemesine müsaade edilmiştir.
9. İhraçlar İstanbul ve İzmir limanlarından yapılacaktır.
10. İnhisarın dışında yabancı ülkelere yapılan ihraçlar suç sayılacak ve para-hapis cezası ile cezalandırılacaklardır.¹⁵⁵

Devlet eli ile kurulmuş olan inhisar dairesinin merkezi İstanbul'dur. Ancak İzmir'de de bir şube kurulmuştur. İnhisarın;

1. Köylüden almış olduğu afyonları satış muamelelerin tespit etmek
2. Çiftçiye avans ve borç para vermek
3. Afyonları işlemek
4. Uygun gördüğü durumlarda afyon konusunda antlaşmalar yapmak
5. Aldığı afyonları uluslararası piyasaya göre fiyatlandırmak
6. Uygun olduğu takdirde laboratuvar açmak

¹⁵⁵ **Düstur**, III. Tertip, C. 14, s. 1232-34.

7. Vadeli, ticari senetleri ciro ve iskonto etmek
8. Afyon üreticileri için kooperatif ve alım işlemlerinin kooperatifleştirerek yapmak¹⁵⁶ gibi görevleri bulunmaktadır.

İnhisar İdaresi; idare meclisi, umum müdürlüğü, ticaret, muhasebe, kimyahane ve uzmanlardan oluşan fen kısmı olan depo, kontrol ve evrak servisinden oluşan bir teşkilat yapısı oluşturulmuştur.¹⁵⁷ İnhisarın kuruluşu ile birlikte; afyon üretimi ve ihracatı artık devlet eli ile kontrollü bir şekilde kanuna uygun olarak yapılmıştır. İnhisarın göreve başlamasının ardından çiftçinin elinde bulunan afyonun fiyatı artmış ve üretim-satışta istikrar yakalanmıştır. Bunun yanında dış pazarda ürünlerin fiyatlarının artırılması ve ihracatta da devamlılık sağlanması konusunda da başarı elde edilmiştir. İnhisar, dünyanın her yerindeki alıcılarla birebir temas kurularak kaçakçılığında önüne geçmiştir.¹⁵⁸ Dairenin satın alma işlemi doğrudan çiftçiden yapılmış böylece 2 ve 3. şahısları aradan çıkartan ofis, hem çiftçiye korumuş hem de ürünleri dış pazarda sorunsuz bir şekilde sevk etmiştir.¹⁵⁹ Sonuç olarak İnhisar, hem çiftçi korunmuş hem de uluslararası piyasada bu işin kanunsuz olarak yapılmadığını devletin duruma müdahalesiz olmadığını gözler önüne sermiştir.

1933 yılında İnhisar İdaresi'nin kurulması ile birlikte haşhaş-afyon konusunda ekim, üretim ve ticaretinde tek yetkili kurum olmuştur. İnhisar İdaresi tarafından alınmış olan kararlar; ürünler, iç pazar satışlarında bireysel satış serbest olmasına karşın, dış pazar satışlarında bireysel olarak satış yasaklanmıştır.¹⁶⁰ İnhisarın faaliyete geçmesi ile birlikte ellerinde haşhaş ve afyon bulunan çiftçiler 15 gün içinde bu malları beyanname ile bildirmeye mecbur tutulmuşlardır. Beyannamede malın sahibi, miktarı ve ticari durumu belirtilmesi istenmiştir. Malların kontrollerini inhisar dairesinin yapacağı ve

¹⁵⁶ S. Hidayet, **Türkiye ve Cihanda Afyon**, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, Ankara 1933, s. 28-29.

¹⁵⁷ A. Tufan Yazman, "Afyon İnhisarı", **İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi**, S. 1, İstanbul 1946, s. 773.

¹⁵⁸ K. Şerif, **Afyon Nedir?**, (Basım yeri, yılı yok) s. 34-37; 43-44.

¹⁵⁹ A. T. Yazman, a.g.m. s. 73.

¹⁶⁰ **Akşam**, 12 Haziran 1933, s. 5.

beyannameyi yapmayanların dış ticaret durumundan faydalanamayacakları duyurulmuştur.¹⁶¹

1933 yılında afyon fiyatları dünya borsasında yükselmeye başlamıştır. Avrupa borsasında ise 96-97 franga kadar çıkmıştır. Artan fiyatlar afyon tüccarlarını harekete geçirmiş; İzmir ve civarındaki köylerden bütün afyonlar toplatılmıştır. Daha önce satış konusunda zarar görmüş olan üretici tüm malın elden çıkmasından dolayı memnun kalmıştır. Avrupalı alıcılar afyon fiyatların artışından dolayı stok yapmaya başlamıştır. Yaşananlardan haberdar olan İnhisar Dairesi de zararlı çıkmamak için üreticiden alımları artırarak stok yapmaya başlamıştır. Ürünlere talebin artması ve piyasadaki alıcıların çoğalması ile birlikte afyon fiyatlarındaki yükseliş hız kesmeden devam etmiştir.¹⁶²

1933 yılında yapmış olduğu alımlarla stoklarını dolduran İnhisar Dairesi tarafından İzmir şubesine gönderilmiş olan yazıda; 1934 yılı için afyon alımı yapılmayacağı bildirmiştir. Ürün alımının durdurulmasının yalnızca yeni mahsul için geçerli olduğu, çiftçinin mağduriyet yaşamaması için eski mahsullerin alım yapılacağı bildirilmiştir.¹⁶³ Bu uygulama halk arasında hoşnutsuzluk yaratmıştır. Afyon tüccarları bir heyet toplayarak İktisat Vekâleti ile bir görüşme yapmışlardır. Bu görüşmede heyet ellerinde kalan afyonların inhisar dairesi tarafından alınmasını istemiştir. Bunun üzerine vekâletin vermiş olduğu talimatla, inhisar dairesi afyon tüccarlarından morfin derecesine göre 6 lira ile 12 lira arasında fiyatlandırma yapacağını bildirmiştir.¹⁶⁴ Böylece İnhisar Dairesi halkı da tüccarı da zor durumda bırakmamıştır. İnhisarın belirlediği satın alma fiyatları ise;

%15 Morfinli malların kilosu 10,25

¹⁶¹ **Akşam**, 4 Kânunusani 1934, s. 5.

¹⁶² **Akşam**, 15 Teşrinisani 1933, s. 5.

¹⁶³ **Akşam**, 8 Teşrinievvel 1934, s. 5.

¹⁶⁴ **Akşam**, 8 Şubat 1935, s. 5.

% 14 Morfinli malların kilosu 9,57

% 13 Morfinli malların kilosu 8,89

% 12 Morfinli malların kilosu 7,99

% 11 Morfinli malların kilosu 6,93

% 10 Morfinli malların kilosu 5,94 Liradan üreticiden alım yapılmıştır.

İç piyasada drogist afyonlarının kilosu 5,5-6,00 Lira arasında satılmıştır.¹⁶⁵ Bu fiyat çerçevesinde afyon alımı yapan inhisar dairesi, ilk tercihini temiz toplanmış afyonlardan yana yapmıştır. Temiz afyonun fiyatı daha fazladır. Kaba toplanan afyonlar hacim bakımından daha az olduğu için fiyatı da daha düşük olmaktadır. İhracatta daha çok yüksek morfinli afyon tercih edilmesinden dolayı İnhisar Dairesi yüksek morfinli afyon üretilmesi için çalışmalar başlatmıştır.¹⁶⁶ Hem tarımda verimliliğin artırılması hem de üründe artırma çalışmaları için Yeşilköy’de (İstanbul) tohum ıslah çalışmaları için istasyon kurulmuştur. Yeşilköy’de kurulmuş olan bu istasyonda yüksek morfinli tohum denemeleri yapılmış; bunun sonucunda da %28 morfin derecesine sahip afyon çeşitleri elde edilmiştir.¹⁶⁷ İyileştirme çalışmaları devam ederken 1935 yılında afyon işlerinde iç ve dış nedenlerden dolayı zor bir dönem yaşanmıştır. Bu dönemin yaşanmasındaki dış nedenler; Milletler Cemiyeti’nin yapmış olduğu denetimlerden dolayı üretim miktarındaki azalış, uluslararası antlaşmaları büyük üreticilerin kabul etmemiş olmasından dolayı kabul etmiş olanların zayıf kalması, Cenevre antlaşmasına rağmen bazı durumlara göz yumulmuş olması, Hindistan’ın ihracını durdurması istenmesine rağmen herhangi bir girişimin yapılmamış olması, daimi afyon komisyon kararlarının gittikçe ağırlaşması ve satış imkânlarının daraltılması, Avrupalı büyük alıcılarımızdan olan İngiltere, Almanya, Fransa, İsviçre ve Hollanda’nın karteli karşılırlarına almak

¹⁶⁵ BCA., 490.1.0.0.1454.34.5, 17 Nisan 1935.

¹⁶⁶ Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi B Serisi Takım 6, Güven Basımevi, Ankara 1938, s. 5-6.

¹⁶⁷ Z. Toprak, “Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler 1900-1950”, Türkiye’de Tarımsal Yapılar (1923-2000), Yurt Yayınları, Ankara 1988, s. 27.

istemediklerinden Türk afyonundan uzak durmaları gibi nedenlerden dolayı satışlarda düşüşler meydana gelmiştir. Yaşanan kötü durumun iç nedenleri ise; haşhaş-afyon ekiminin artmış olması, kartelin yarattığı boykot, dâhilde bulunan stoklara birde yeni ürünlerin eklenmiş olması ve antlaşma ve sözleşmelerde lehimize bir durumun söz konusu olmaması ile birlikte kötü durum devam etmiştir.¹⁶⁸ Olumsuz durumun düzeltilmesi için bakanlar kurulu tarafından toplantı düzenlenerek çalışmalar başlatılmıştır. Durumun toparlanması ile birlikte satışlarda düzelmeler meydana gelmiştir.

Uyuşturucu Maddeler İnhisar Dairesi'nin kuruluşundan itibaren yapmış olduğu ihracatların ardında alıcılardan geri dönen ürün ya da olumsuz bir görüş alınmamıştır. Yaşanan olumlu gelişmelerden anlaşıldığı üzere, İnhisar Dairesinin kurulması çiftçi üzerinde ekonomik anlamda olumlu etki yaratmıştır. Çiftçiye ürünlerin ucuza satılması ya da elde kalma kaygısı ortadan kalkmıştır. Devlet açısından baktığımız zaman ise; tarımsal ekonomide kaydedilen iyileşmenin yanı sıra konu ile ilgili ciddiyet uluslararası alanda gözler önüne serilmiştir. Uygulamanın kontrollü yapılması, yaşanacak olan usulsüzlüklerde ceza işleminin uygulanması ile birlikte afyon satışlarının kanunsuzluğunun önüne geçildiği ortaya konmuştur.

2.3.3. Toprak Mahsulleri Ofisi Kuruluşu ve Afyon Alımı (1938-1950)

Haşhaş-afyonun üretimi ve ticareti konusunda uluslararası alanda yapılmış olan 1912 Lahey, 1931 Cenevre, 1932 Cenevre ve 1936 Cenevre antlaşma ve sözleşmelere katılma kararı alan Türkiye, öncelik olarak yapılmış olan antlaşma ve sözleşmelere imza koymuştur. Ülke içerisinde haşhaş-afyon üretim ve ticaretini uluslararası antlaşma ve sözleşmeler çerçevesinde kontrol altında tutma kararı alınmıştır. 1929-1930 yılları arasında yaşanan dünya ekonomik buhranı Türk ekonomisini de etkisi altına almıştır.

¹⁶⁸ BCA., 30.10.0.0.178.230.8, 3 Temmuz 1935, s. 10.

Yaşanan ekonomik kriz neticesinde buğday fiyatlarında hızlı bir düşüş yaşanmıştır. Bu düşüş üretimde dalgalanmaları da beraberinde getirmiştir. Fiyatta sabitleme politikası izlemek isteyen hükümet, Ziraat Bankası desteği ile birlikte halkı zor durumda bırakmamak adına ürün alımına başlamıştır. Silo ve ambar yokluğu nedeni ile alımlarda aksamalar meydana gelmiştir.¹⁶⁹ Yaşanmış olan aksamalar ve ihtiyaçların yanında dünya çapında yaşanan hububat sıkıntısı Türkiye’yi de etkisi altına alabileceği düşüncesinden dolayı Celal Bayar Hükümeti tarafından hububatında kontrol altında tutulması kararı yine aynı dönemde alınmıştır. Hükümet tarafından çıkarılmış olan devlet ekonomi kurumlarının gözlenmesi hakkındaki kanunda ilk kez Toprak Mahsulleri Ofisini kuruluşundan bahsedilmiştir. Hükümet, II. Dünya Savaşı öncesinde yaşanmış olan hububat sıkıntısını göz önüne alarak, savaş esnasında da aynı durumun yaşanması ihtimaline karşın ve yine bu dönemde haşhaş-afyon üretim-satışının kontrol altına alınması ihtiyacından Toprak Mahsulleri Ofisi’nin kurulmasına karar vermiştir.¹⁷⁰

Türkiye Büyük Millet Meclisinde yapılan görüşmeler neticesinde 24 Haziran 1938’de 3491 numaralı kanun ile “*Toprak Mahsulleri Ofisi’nin*” kuruluşu gerçekleşmiştir. Buna göre Toprak Mahsulleri Ofisi’nin kuruluş kanununda haşhaş-afyon ile ilgili hükümler şunlardır:

1. Sermayesinin tamamı devlet tarafından karşılanmak üzere kurulan iktisadi devlet teşekküllerinin teşkilatı ile idare ve denetimi hakkındaki 3460 sayılı kanun hükmüne bağlı bulunmak üzere Toprak Mahsulleri Ofisi kurulmuştur. Bu Ofis İktisat Vekâlet’ine bağlı olup merkezi Ankara’dadır.
2. Ham afyon ve tıbbi afyon il morfin ve bunların tüm bileşenlerinden oluşan ürünlerin ve bunların ham kokain, ekgoinin, tropo kokain ve bunların dikodit,

¹⁶⁹ Ç. Aruoba, “Cumhuriyet’in Kuruluş Yıllarında Türkiye’nin Tarımsal Yapısı ve Tarıma Yönelik Politikalar”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s. 79; M. Metinsoy, a.g.e., s. 180.

¹⁷⁰ N. Acun, **Ziraat Tarihimize Bir Bakış TMO ve Kuruluş Gayeleri**, Sinan Matbaası, İstanbul 1947, s. 120.

ökadal, diloit, asedikon bu maddelerin bütün cinlerin iktisat ve sıhhat ve içtimai muavenet vekâletince imal, ithal ve ihracı devlet tekeline alınmıştır.

3. Ham afyon memleket içinde serbesttir.
4. Ofisin uyuşturucu maddeler işleri ise; inhisar işletmek, satın aldığı afyonların ticaret ve satış işlerini yapmak bu konuda faydalı göreceği her türlü antlaşmalara girmek, satın alınacak olan afyonları tahlil etmek ve bunları işleyerek yeniden tasnife tabi tutmak, ülke içinde satın alacağı ham afyon fiyatını uluslararası piyasayı göz önünde bulundurarak belirlemek, 2834 sayılı kanun ile afyon üreticileri arasında kurulacak olan kooperatifin vazifelerini görmek
5. Haşhaş ekilecek olan mıntıkalarla bu mıntikalar içinde afyon sütü toplanmasına müsaade edilecek olan mıntikalar her yıl zirai, ekonomik ve satış durumu göz önüne alınarak iktisat vekâletinin vereceği karar üzerine ziraat vekili tarafından tespit ve icra vekilleri heyetinin de onayının ardından en geç 1 Temmuz da çiftçiye ilan edilecektir. Mıntıkalarındaki tespitler ziraat, dâhiliye ve iktisat vekâletlerinde ortak hazırlanan bir nizamname ile tespit edilecektir.
6. İnhisarın denetimine verilmiş olan maddeler, ofisin Ankara kurulacak ve idare edeceği tek fabrikada imal olunacaktır. Bu fabrikanın işlemesi, miktar ve satışı iktisat sıhhat ve içtimai muavenet vekâletlerince hazırlanacak nizamname ile yapılacaktır. Bu maddelerin ihracı da İstanbul ve İzmir limanlarından yapılacaktır.
7. Ordu ve mektepler ve diğer resmi daire ve müesseseler buğday, un, ekmek ve afyon ihtiyaçlarını ofisin vaziyeti müsait olunan yerlerden temin etmeye mecburdur.
8. Ülke dışına izinsiz bir şekilde ham afyon satışı yapanlar, bir seneden üç seneye kadar hapis ve kaçırıldığı afyonun kıymetini üç katından ve her halde beş yüz liradan aşağı olmamak üzere para cezasına çarptırılacaktır. Ham afyon ihracına

teşebbüs edenler 6 aydan 3 seneye kadar hapis ve kaçırılmak istenen afyonun 1 katı ağır para ile cezalandırılacaktır.

9. Hükümet tarafından belirtilen mıntikalar haricinde haşhaş ekimi yapan veya afyon sütü toplayanlardan 5 liradan 100 liraya kadar para cezası verilir. Mahsul elde edilmiş ise sökülüp atılır.¹⁷¹

1938 yılı itibari ile Toprak Mahsulleri Ofisi resmen kurulmuştur. Haşhaş-afyon ekimi, kontrolü, işlenmesi, ticareti gibi durumlar artık Toprak Mahsulleri Ofisi'ne bırakılmıştır.¹⁷² Dış piyasa için yapılacak olan satışlarda düzenlemeler olmasına karşın iç piyasa herhangi bir sınırlama getirilmemiş ve serbest bırakılmıştır.¹⁷³ Toprak Mahsulleri Ofisi'nin görev ve faaliyet alanları devlet tarafından bizzat belirlenmiştir. Buğday ve haşhaş-afyon üretimi ve ticareti artık devlet kontrolünde ofis tarafından yapılmıştır.¹⁷⁴ 1938 yılı itibari ile bu konuda Ofis tek yetkili kurum olmuştur.

Ofisin kuruluşunun gerçekleştirilmesinin hemen ardından, kuruluş yazısı; Birleşmiş Milletler Meclisi'ne kanun gerekçesi şöyle bildirilmiştir: *“Yurt içinde başta buğday olmak üzere gerektiğine hububat çeşitlerinin alım ve satım işlerinin gerek üretici ve gerek tüketici bakımından fiyatlarının düzenlenmesi işlemleri standartlaşması ve böylece dışarıya satış kolaylığı sağlanması ve aynı zamanda tahılın elde edilmesiyle sıkı ilgisi bulunan afyon ürününün ihraç işleri ile uğraşması için kurulacak olan Toprak Mahsulleri Ofisi'nin kanun Lahiyası yüksek huzurunuzda sunulmuştur”*.

Toprak Mahsulleri Ofisi Kanunu ile bu konuda yapılmış olan çalışmaların ve alınmış olan önlemlerin sistemli bir şekilde yürütülmesi ve durumun işleyişine uygun ticari bir hale getirilmesini amaç edinilmiştir. Aynı kuruluşlara sahip haşhaş-afyon

¹⁷¹ **Düstur**, III. Tertip, C.19 Teşrinisani 1937-Teşrinievvel 1938, Başvekâlet Müdürlüğü Matbaası, Ankara 1956, s. 661-666.

¹⁷² Toprak Mahsulleri Ofisi, **Haşhaş ve Alkaloit İşleri**, (yayınevi?), Ankara(?), s. 1.

¹⁷³ A Songar, **Haşhaş Meselesi ve Türkiye**, Hareket Yayınları, İstanbul 1974, s. 53.

¹⁷⁴ N. Acun, a.g.e, s. 122.

üreticisi olan ülkelerde olduğu gibi, Türkiye’de de durum devlet kontrolüne alınarak sistemleştirme yoluna gidilmiştir.¹⁷⁵ Toprak Mahsulleri Ofisi’nin kuruluşunun Birleşmiş Milletlere bildirilme nedeni ise, uluslararası alanda Türkiye’ye karşı yürütülen haşhaş-afyon konusundaki baskı, karalama ve ambargo politikalarının, ülkenin konuya karşı duruşunu yansıtmadığını ve Türkiye’nin uyuşturucu maddeler konusundaki hassasiyeti ve konuya verdiği önem gösterilmek istenilmiştir. Ülke içinde kontrol mekanizması oluşturulduğu uluslararası camiada gözler önüne serilmiştir.

Haşhaş ve afyon konusunda alımlar ofis kanununda belirtilmiştir. Bunun yanında haşhaş-afyon ekimi yapan çiftçilere elde edecekleri miktarları önceden ofise bildirmek zorunluluğu getirilmiştir. Ürün ekimi yapılacak olan tarım alanı Ofis’in belirlemiş olduğu komisyon tarafından kontrol edilerek ekime uygunluğu konusunda karar verilmiştir. Tarım yapımına izin verilen çiftçinin ilk beyan ettiği miktarla hasat zamanı elde ettiği miktar karşılaştırılmıştır.¹⁷⁶ Bu uygulama ile ofis kaçakçılığın önüne geçmeye çalışmıştır. Çiftçiden haşhaş-afyon alımları yapılırken ofisten grevli bir memur ile Ziraat Bankası teşkilatından bir memur ve mahalli uzmanlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Ofis ve Ziraat Bankası bir süreliğine ürün alım işlemleri görevlendirilen kişiler tarafından mntikalara giderek birlikte yapmışlardır. Alınan ürünler mühürlenip sandıklara konarak İstanbul’a gönderilmiş ve bu ürünlerin İstanbul’da kontrolleri yapılarak ihracatı gerçekleştirilmiştir.¹⁷⁷ Üretimin artmasıyla birlikte stok yapmaya başlayan ofis ürünlerin stok ve muhafazası için silo kiralamaya ve kendi silolarını yapmaya başlamıştır. Yapılan depolar, silolar sayesinde ürün muhafazası gerçekleştirilmiştir.¹⁷⁸

¹⁷⁵ A. Cizre, “Toprak Mahsulleri Ofisi”, **Toprak Mahsulleri Ofisi Dergisi**, Ankara 1983, s. 5.

¹⁷⁶ O. Eralp, “Toprak Mahsulleri Ofisi”, **Sivil Savunma Dergisi**, C. 17, S. 20, Ankara 1975 s. 98; Toprak Mahsulleri Ofisi, **Haşhaş ve Alkaloid İşleri**, s. 4.

¹⁷⁷ Toprak Mahsulleri Ofisi Umum Müdürlüğü, **1945 Senesi Afyon Rekoltesinin Toprak Mahsulleri Ofisi Teşkilatı Tarafından Doğrudan Doğruya veya T.C. Ziraat Bankası Delaletiyle Satın Alınması Hakkındaki Nizamname**, İdeal Basım Evi ve Ciltevi, Ankara 1945 s. 3-5.

¹⁷⁸ F. Pekin, “TMO” **İktisadi Yürüyüş Dergisi**, C. 7, S. 154, Ankara 1946, s. 12.

Toprak Mahsulleri Ofisi'nin kurulması hem devlete hem üreticiye hem de tüketiciye fayda sağlamıştır. Ofis kurulmadan önce üretilen haşhaş-afyon düşük fiyatlarla tüccarlar tarafından alımı gerçekleştirilmiştir. Hiçbir mıntıkanın fiyatı birbirini tutmuyor ve bunu yanında üretici emeğinin karşılığını alamamıştır. Ofisin fiyatları sabit ve tek bir çizgide tutması ile birlikte üretici elde ettiği üründen daha fazla kazanmaya başlamıştır.¹⁷⁹ Ofis üretimdeki dalgalanmalara da müdahale etmesiyle birlikte imalatçı ve ihracatçıları da korumuştur. Yapmış olduğu alımlar ve ödediği ücretler çiftçiye memnun etmiştir. Ürünlerin elde kalması durumunun son bulması ile birlikte haşhaş-afyon üretiminde devamlılık sağlanmıştır. Çiftçiler bu olumlu koşullar sayesinde ürünün ekimine daha fazla yönelmişler ve bu durum sonucunda üretim artmıştır.¹⁸⁰ Bununla birlikte üretici koruma altına alınmıştır. Kamu tüketimi ve ürünlerin stoklaması sağlanmıştır. Böylece ofis hem üretici hem tüketiciye fayda sağlayan bir kurum olarak faaliyetlerine devam etmiştir.¹⁸¹

1938 yılında Toprak Mahsulleri Ofisi'nin kurulmasıyla birlikte ülke genelindeki hububat kontrolü ofise bırakılmıştır. Hububatın yanı sıra dış ticaretimizde bazı ürünler lisansa bağlı hale getirilmiştir. Bu ürünlerin içinde haşhaş-afyon da yer almıştır. Haşhaş-afyon ekim, üretim ve alım satımı kontrolü de ofise devredilmiştir.¹⁸² Çiftçiden alımlar ve dışarıya satışlar ofis tarafından gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Ofisin ilk yıllarında ürün alımları Ziraat Bankası aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. 1938 yılı öncesine ait ürünlerin çiftçinin elinde kalmaması için alım ilanı gazetelerde yayınlanmıştır. İlk yıllarda çalışmalar tam oturtulamadığı için afyon fiyatlarında belirleme yapılamamıştır. Bu durumdan çiftçinin zarar görmesini engellemek için Ziraat Bankası ile orta hareket

¹⁷⁹ F. İncekara, "Haşhaşın Yurt Ekonomisindeki...", s. 31.

¹⁸⁰ **Toprak Mahsulleri Ofisi'nin 30. Yıla Özel Çalışması**, Toprak Mahsulleri Ofisi Mars Matbaası, Ankara 1968, s. 6.

¹⁸¹ B. Oran, **Türk Dış Politikası**, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 389.

¹⁸² H. Olalı-İ. Özden, **Dış Ticaret ve İç Ticaret Ekonomisi**, İstiklal Gazetecilik ve Matbaacılık, Ankara 1955, s. 122.

eden ofis çiftçiye avans uygulaması başlatmıştır. Böylece çiftçinin elindeki ürünler alınarak herhangi bir mağduriyet yaşanmasının önüne geçilmiştir.¹⁸³

İlerleyen yıllarda ofis haşhaş-afyon alımlarını yaparken dış piyasayı göz önünde bulundurarak fiyat ve miktar düzenlemesi yapmıştır. Fiyatlarda yaşanan dalgalanmalar üretimin az olmasından ve buna bağlı olarak ihracatın azalmasından kaynaklanmıştır.¹⁸⁴ Toprak Mahsulleri Ofisi 1940 yılında yapmış olduğu düzenlemeler neticesinde kontrol müdürlüğü kurulmuş ve dış pazarda kayıp yaşanmaması için afyon fiyatlarında indirim yapılması uygun görülmüştür.¹⁸⁵ Alınmış olan bu karar afyonun üreticiden alım fiyatlarına da yansımıştır.

1938-1949 yılları arasında ofisin afyon alım miktarı ve ödediği bedel;

Yıllar	Miktar	Bedeli
1938	151.377	870.558
1939	192.247	586.163
1940	233.515	973.863
1941	288.671	1.507.808
1942	115.147	1.762.646
1943	127.936	1.973.289
1944	110.507	1.690.070
1945	104.920	1.691.693
1946	163.799	3.766.097
1947	306.450	10.373.765
1948	376.920	12.778.328
1949	9.661	324.247

Ürün alımında ve ödenmiş olan bedelde 1938-1949 yılları arasında verilerde dalgalanmalar meydana gelmiştir. Miktarda görülen dalgalanmaların nedeni; ekim alanlarının daraltılması ve kısıtlanması bunun yanında ürün veriminde yıldan yıla meydana gelen değişkenlikler gösterilebilir. Ofisin alımlardaki ödediği bedele baktığımız zaman, üretimdeki dalgalanmaların fiyatlara da yansımış olduğunu

¹⁸³ **Ulus**, 25 Aralık 1939, s. 2.

¹⁸⁴ F. İncekara, “Haşhaşın Yurt Ekonomisindeki...”, s. 31.

¹⁸⁵ Toprak Mahsulleri Ofisi, **İdare Meclis Toplantı Tutanağı 1938-1948 Dönemi**, Ankara 1938, s. 85.

görmekteyiz. Uluslararası piyasalar ve alıcıların talepleri göz önünde bulundurularak çiftçiye fiyatlandırılma yapılmıştır. Bundan dolayı ödenen bedellerde 1941-1943 yılları ile 1945-1948 yılları arasında artışlar, 1938-1939 ile 1948-1949 yılları arasında azalışlar meydana gelmiştir. Yıllardaki alım miktarındaki düşüşe paralel olarak ödenen miktardaki düşüş dikkat çekmektedir.¹⁸⁶

Yıllar	%13 morfinli A sınıfı	%12 morfinli B sınıfı	%11 morfinli C sınıfı
1941	10.40	7.80	6.05
1942	20.80	15.60	12.10
1943	20.80	15.60	12.10
1944	20.80	15.60	12.10
1945	22.10	18.00	13.20
1946	29.90	25.80	22.00
1947	40.00	35.00	30.00
1948	40.00	95.00	30.00

Yukarıda verilen tabloda; Ofis, 1941 ile 1948 yılları arasındaki afyon alımlarında morfin esasına göre 3'e ayırarak alımı yapmıştır. Bunun nedeni ise II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında talep edilen ürünlerde morfin miktarı daha çok etkili olmaya başlamıştır. Dış satımlarda ürünün morfin miktarına göre fiyatlandırma ve alıcı bulunduğu için ofis de çiftçiden alımlarını buna göre yapmıştır. Morfin miktarının en fazla olduğu A sınıfı ürünün alış ve satış fiyatı da fazla olmuştur. A,B,C sınıfı morfinlerin fiyatlarında sürekli olarak artış gözlenmektedir.¹⁸⁷

¹⁸⁶ **Konjunktür Bülteni**, Toprak Mahsülleri Ofisi Neşriyatı, Gürsoy Matbaası, Ankara 1959, s. 41; Toprak Mahsülleri Ofisi, **1943 Yılı Çalışma Bilanço, Kar ve Zarar İdare Meclis Raporları**, Ankara 1943, s. 10; S. R. Doğukan, "Türkiye'de Haşhaş ve Ziraatı...", s. 47; R. Saka, a.g.e., s. 44. **Bkz.** "Afyon Rekoltesi Bu Yıl Fazla Olacak" **Çiftçi Dergisi**, C. 2, S.21, Ankara 1947, s.30; başlıklı haberde 1945 yılı afyon yıllık üretiminin 175 ton olarak vermiştir. 1949 yılında ise bu miktarın 249 tona kadar ulaşacağı tahmin edilmiştir.

¹⁸⁷ S. R. Doğukan, "Türkiye'de Haşhaş Ziraatı...", s. 35-54; **Konjunktür**, s. 43; **Çiftçi Dergisi**, "Ham Afyon Satış Fiyatı", C. 11, S. 2, Ankara 1947, s. 10; S. Arkın, "TMO ve Faaliyetleri", **Toprak Mahsulleri Ofisi Dergisi**, s. 11, Ankara 1956, s. 11-14.

Toprak Mahsulleri Ofisi'nin bir diğer alımı ise; 1944 mahsulü afyon alımı 3491 Sayılı Kanun gereğince 1944 mahsulü drogist afyonlarla eski ve yeni sene mahsulü soft afyonlar Toprak Mahsulleri Ofisi'nce aşağıdaki şartlar dairesinde satın alınacaktır.

1. Satın almalar; haşhaş ekimine izin verilen yerlerdeki ofis teşkilatı ve bu teşkilatın bulunmadığı yerlerde ofis adına T.C. Ziraat Bankası memurları tarafından yapılacaktır.
2. Drogist afyonlar yalnız üreticiden, soft afyonlar ise bu malı getiren herkesten satın alınır.
3. Ürün satın alımına 1 Temmuz'da başlanacak ve 5 Eylül'de son verilecektir. Bu tarihten sonra yapılacak satış teklifleri kabul edilmeyecektir.
4. *Drogist afyon aşağıdaki fiyatlarla satın alınacaktır.*
DA Sınıfı: morfin derecesi 16 kuruş
DB sınıfı: morfin derecesi 130 kuruş
DC sınıfı: morfin derecesi 110kuruş
5. Afyon bedelleri ilk teslimde tartılar üzerinden hesap edilerek kat'i gerçekleşme kadar meydana gelecek kaybı ofis üreticinin alacağından düşmeyecek kendi üzerine alındı sayacaktır. Şeklini koruyamayacak ve sandık içinde birbirine yapışarak bir topak haline gelecek kadar rutubetli veya sulu olan afyonlar sahipleri tarafından kurutulmadıkça satın alınmayacağından afyonları iyice kurutulduktan sonra satışa yapılacaktır.
6. Üreticiden 1944 mahsulünden satışa sunacağı drogist afyonlar için ilk teslimde kilo başına aşağıdaki avanslar verilecektir.

DA Sınıfı afyonlar: 20 Lira 30 kuruş

DB sınıfı afyonlar: 15 Lira 60 kuruş

DC sınıfı afyonlar: 12 Lira 10 kuruş

Yukarıda bildirilen avans miktarları her mıntıka için aynıdır. Geri kalan bedeller, geçen senelerde olduğu gibi İstanbul'da yapılacak tahlil neticesinde afyonun morfin nispeti ve mahiyeti belli olduktan sonra hesap edilip alımın yapıldığı yerlerde ilgililere ödenecektir.

7. Gerek avans ve gerekse bakiye bedel tediyesinde, ödenen para üzerinden 4553 numaralı Toprak Mahsulleri Vergisi¹⁸⁸ kanuni hükümleri dairesinde %10 vergi kesilecektir.
8. Soft afyonlar; SA, SB ve SC sınıflarına ayrılmak suretiyle ve Ofis Umum Müdürlüğü'ne belirtilen fiyatlar üzerinden satın alınarak bedelleri ödenecektir.¹⁸⁹

Ofisin, 1945 senesinde belirlemiş olduğu afyon satın alma bölgeleri;

Soft: Çorum, Zile, Amasya, Yozgat

Soft: Akdağ, Tokat, Tosya, Erbaa, Niksar, Merzifon, Gümüşhacıköy, İskilip, Mecitözü, Malatya, Osmancık, Ürgüt, Adıyaman, Bogazlıyan

Drogist:

1. Bölge: Eskişehir, Afyon, Sandıklı, Dinar, Çay, Mihalicık, Göynük, Bilecik, Bolvadin, Sivrihisar, Nallıhan
2. Bölge: Akşehir, Ilgın, Konya, Burdur, Karaman, Kadınhan, Yalvaç, Bozkır, Uluborlu, Eğirdir, Isparta, Elmalı, Tefenni, Beyşehir, Kokuteli, Şarkikaraağaç
3. Bölge: Balıkesir, Kütahya, Şivril, İnegöl, Orhaneli, Simav, Emet, Gediz, Kula, Çal, Aydın, Acıpayan¹⁹⁰

¹⁸⁸ Kanuna göre vergi oranı %10 olarak belirlenmiştir. Vergi ürünün yetiştirme zamanında sahibinden alınmıştır. Kurulmuş olan tahkim komisyonu vergilendirme ve mıntıkların belirleme işlemini yapmakla görevlendirilmiştir. **T.C Resmî Gazete**, 4554 Sayılı Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu, S. 5693, 24 Nisan 1944.

¹⁸⁹ **Tanin**, 22 Haziran 1944, s. 4.

Anadolu coğrafyasında haşhaş-afyon ekimi yapılan mntıklar ürün çeşitlerine göre ayrılmıştır. Toprak Mahsulleri Ofisi'nin ürün alımlarında belirlemiş olduğu morfin derecesi ve çeşitler çerçevesinde alım yapılmıştır. Fiyatlandırma da çiftçinin durumu göz önüne alınarak ve yurt dışına yapılan satışlar ve uluslararası pazar fiyatlarına göre çiftçiye fiyatlandırma yapılmıştır. Bu alımlar neticesinde çiftçi hiçbir zaman zor duruma sokulmamıştır. Uluslararası alanda haşhaş-afyon ve uyuşturucu maddeler konusunda imzlanmış antlaşmalar çerçevesinde alımlar yapılmıştır. Haşhaş-afyon meselesinin Toprak Mahsulleri Ofisine verilmesindeki amaç yerine getirilmiştir.

2.4. Türk Hükümetlerinin Afyon Konusunda Yaptığı Çalışmalar (1923-1950)

Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulduğu günden itibaren uyuşturucu konusunda uluslararası alanda yaşananları yakından takip etmiştir. 1926, 1931 ve 1933 yılında Cenevre'de yapılmış olan toplantılara, konferanslara ve görüşmelere katılmış ancak sözleşme ve antlaşmalara imza koymamıştır. Antlaşma ve sözleşmelere imza koyulmamasındaki en önemli neden; haşhaş-afyon üretimi ülke ekonomisinde gerek çiftçiler gerekse ihracatçılar için önemli bir gelir kaynağını oluşturmuştur. Ülkede ekonomik açıdan zor günler yaşanırken ekonomik getirisi fazla olan bu üründen vazgeçilmesi mümkün olmamıştır.¹⁹¹ Birçok ilde yapılan haşhaş-afyon tarımı binlerce ailenin geçim kaynağını oluşturmuştur. Ekonomik kayıplar büyük sıkıntılara neden olacağı için Türkiye imzacı devletlerarasında yer almamıştır. Ayrıca ihracatta, ticarete ve borsada bu ürüne hâkim olan kişilerin bir kısmının bürokratlardan oluşması nedeniyle uluslararası antlaşmalarda bulunan kısıtlamalar ve yasaklamalara sağlam bir direniş gösterilmesine neden olmuştur.¹⁹²

¹⁹⁰ Toprak Mahsulleri Ofisi Umumi Müdürlük, **1945 Senesi Afyon Rekoltesinin Toprak Mahsulleri Ofisi Teşkilatı Tarafından Doğrudan Doğruya veya T.C. Ziraat Bankası Delaleti İle Satın Alınması Hakkındaki İzahname**, İdeal Basım ve Ciltevi, Ankara 1945, s. 3.

¹⁹¹ M. Işık, a.g.e., s. 60.

¹⁹² C. Erdinç, a.g.e s. 49.

Türkiye, yaşanacak ekonomik kaybı göze alamayarak sözleşmelere imza koymamış ancak ülke içinde kendi kanunları ile bazı düzenlemeler yapmıştır. İsmet Paşa¹⁹³ Hükümeti yapmış olduğu çalışmalar neticesinde yapılan ilk düzenleme, 1 Mart 1926 tarihli 765 Sayılı Türk Ceza Kanunu'nda uyuşturucu maddelerin cezalarının belirlenmesi olmuştur.¹⁹⁴ Afyonun milli mevzuatımıza girişi ise 1928 yılında çıkarılmış olan 1339 Sayılı Kanun'la gerçekleşmiştir. Mevzuatta yer almış olmasına rağmen haşhaş ekimi, afyon üretimi ve satışı serbest bırakılmıştır.¹⁹⁵ Uluslararası alanda haşhaş-afyon ile ilgili yapılan toplantılar dikkate alınarak uyuşturucu maddeler konusunda çalışmalar yapılmaya devam edilmiştir. Uyuşturucu maddelerin üretim ve hazırlanması durumunu kontrol altına almak için 1/179 numaralı kanun layihası 15.12.1928 tarihinde TBMM'de görüşülmüştür. Uyuşturucu maddeler hakkındaki kanunda 18 madde kabul edilmiştir. Bu maddeler içinde dikkat çekenleri ise;

1. Ham afyon, tıbbi afyon, morfin gibi ürünlerin imal, ihraç ve ithali Sıhhat ve İçtimai Vekâlet'inin kontrolüne bırakılmıştır.
2. Eczaneler ve ecza ticarethaneleri afyon alımında serbest bırakılmıştır.
3. İmalathane ve fabrika açmak için özel izin alınmalıdır. Fabrika ve imalathanelerde kimyager bulundurulması zorunlu tutulmuştur. Müesseselere verilecek olan izinler Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti ile İktisat Vekâlet'ine ait olmuştur.
4. Fabrika ve imalathaneler memleket içinde Eczane ve ecza ticarethaneleri dışındaki yerlere satışı yasaklanmıştır.

¹⁹³ 1884 İzmir doğumludur. 1892'de askeri eğitime başlamıştır. 1915 ile 1918 yılları arasında çeşitli askeri görevlerde bulunmuştur. 1920 yılında Ankara Hükümeti'nin Genelkurmay başkanı olmuştur. I. ve II. İnönü zaferini kazanmıştır. Mudanya ve Lozan Antlaşmalarını imzalamıştır. 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk başbakanı olmuştur. 1938 yılında Cumhurbaşkanlığı görevine gelmiştir. 1950 yılında görevi sona ermiştir. 1961'den 1965 yılına kadar Başbakanlık yapmıştır. 1972 yılında CHP ve milletvekilliğinden ayrılmıştır. **Bkz.** İsmet İnönü, **Hatıralar**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2014, s. 25.

¹⁹⁴ M. Işık, a.g.e, s. 60.

¹⁹⁵ TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, a.g.e. s. 4-5.

5. Fabrika ve imalathaneler Sıhhat ve İċtimai Muavenet Vekâleti tarafından teftiş olunması uygun görölmüştür.
6. Uyuşturucu maddeleri ithal etmek isteyen eczaneler miktar ve cinsini, nereden alacaklarını Sıhhat ve İċtimai Muavenet Vekâlet'ine sipariş bilgilerini bildirmeye mecbur tutulmuştur.
7. Fabrika ve imalathaneler her ay Sıhhat ve İċtimai Muavenet Vekâlet'ine üretim cizelgelerini göndermesi mecbur tutulmuştur.
8. Uyuşturucu maddeleri ithal, ihraç ve satışından ceza almış olanlara bir daha asla izin verilmeyecektir.
9. Eczanelerde yapılacak olan satışlara reçete şartı koyulmuştur.
10. Ecza ticarethanelerinde muhafaza ve satışların kayıtları zorunlu tutulmuştur.¹⁹⁶

1928 yılından itibaren uyuşturucu maddeler konusunda yapılan ċalışmalar neticesinde kanunlarla maddenin ticareti devlet tekeline alınarak kaçakçılığa karşı önlem alınmıştır. Ayrıca haşhaş-afyon ekimi de devlet kontrolüne tabi tutulmuştur.¹⁹⁷

Celal Bayar'ın afyon konusundaki konuşmasıyla; *ABD müracaat etmiştir. Afyon ekimini ve dikimini kontrol etmek için bir afyon bürosu tesis etmiş idik. Bu müstakil büro idi. Sonradan toprak mahsulleri ofisi kurularak afyon bürosuna bir şube olarak ona eklendi. Atatürk bunu insani bir meseledir, biz bunun öncüsü olmalıyız diye uygun karşılandı Konu yasaklanma değil kaçakçılığın önüne geçilmektedir. Esasen tamamen yasaklanması zordur. Afyon meselesi tek bir mahsulden ibaret değildir. Bunun tek hal ċaresi vardır; bu işin sanayini kurmak doğrudan doğruya mahsulün fabrikaya sevini temin eder, ekici ile aradaki alıp-satıcılarda ortadan kaldırsak hem*

¹⁹⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 6, İċtima:2, 15 Aralık 1928, s. 53-55.

¹⁹⁷ A. Songar, a.g.e., s. 74.

daha karlı çıkarız hem de kaçakçılığa önlemiş olur.”¹⁹⁸ Sözleri ile devlet kontrolünün önemini vurgulamıştır.

1928 yılında ABD’nin Türkiye’den istihbarat paylaşımı ile ilgili bir isteği olmuştur. Bu istek uyuşturucu kaçakçılığı konusunda bilgi paylaşımı yapılması üzerine olmuştur. Türkiye, yapılmış olan talebe olumlu cevap vermiş ve ABD ile ortak istihbarat paylaşımı gerçekleştirilmiştir.¹⁹⁹ Türkiye’nin bu isteğe olumlu cevap vermesin de; uluslararası antlaşmalara imza koymamış olmasından ötürü uluslararası alanda ve özellikle ABD’de Türkiye karşıtı oluşturulmuş olan kamuoyuna karşın, bu ortaklığı kabul ederek Türkiye bu konuda ilgisiz ve kayıtsız olmadığını; uluslararası uyuşturucu kaçakçılığına göz yummadığını ve onaylamadığını göstermek istemiştir. Devlet haşhaş-afyon konusunda uluslararası bir birliğe katılmamış olsa da ülke içinde birçok çalışma yapmıştır. Uyuşturucu maddelerin ticaret ve ihracına dair yapılmış olan çalışmalar Almanya’da Türkiye’ye karşı olumlu bir hava oluşturmuştur. Türkiye’nin uyuşturucu ticareti ile kaçakçılığı konusunda mücadele etmediği ve bazı ülkelere yasal olmayan yollarda ürün göndermiş olduğuna dair basında yer alan yazılar ve haberler 1931’de Berlin’de çıkan “*industrie-und andeks-zeitung*” haberinden sonra son bulmuştur.²⁰⁰ Uyuşturucu maddelerin dış satımı kanunlarla önlenmiş olması ile birlikte yayınlanmış olan resmi gazetenin bir nüshası Aptulfettah Yahsa Paşa’ya iletilmiştir. Mısır halkına zararı dokunmuş olan uyuşturucu maddelerin kanunlarla düzenlenmiş olması memnuniyet yaratmıştır. Bir diğer kopya da polis müdürü Russell Paşa’ya gönderilmiştir. Bu gelişmeden sonra Mısır’da Türkiye karşıtı çıkan haberler ve karalama politikası son bulmuştur.²⁰¹

¹⁹⁸ A. Songar, a.g.e., s. 44-45.

¹⁹⁹ C. Erdinç, a.g.e. s. 52.

²⁰⁰ **BCA., 30.10.0.0.178.230.3**, 2 Haziran 1931, s. 2.

²⁰¹ **BCA., 30.10.0.0.178.230.2**, 27 Mayıs 1931, s. 2.

Yapılmış olan çalışmalar bazı imzacı devletler özellikle ABD için yeterli olmamıştır. Milletler Cemiyeti, 1932 yılında yayınlamış olduğu raporda; uyuşturucu maddeler konusunda dünyada tek sorumlu ülke olarak Türkiye'yi göstermiş olması Türkiye'de hoşnutsuzluk yaratmıştır. Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin bu şekilde dünyaya tanıtılması Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in olaya bizzat el koymasına neden olmuştur. Yapılan incelemeler neticesinde haşhaş-afyon ticaretinin Türkiye'nin uluslararası imajına zarar vermesi göz önüne alınarak duruma müdahale edilmiştir.²⁰² Uyuşturucu maddeler konusunda yaşanan sıkıntıların giderilmesi için sözleşmelerin onaylanması gerektiği kararı alınmıştır. Türkiye'ye karşı alınmış olan iktisadi önlemlerle ülke ekonomisi zor duruma sokulmuştur. Bu durumun düzeltilmesi için antlaşma ve sözleşmelere imza konulması kararı alınmıştır.²⁰³

25 Aralık 1932 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in yüksek reisliğinde toplanmıştır. Toplantıda; İktisadi, Zirai ve Sıhhi konular görüşülmüştür. Bunlar;

1. 1912 Lahey, 1925 ve 1931 Cenevre Uluslararası antlaşmalara imza konulması
2. Kapatılan fabrikaların bir daha asla açılmaması ve her hususi imalatı takibi
3. Ham afyonun dış ticaretinin ticari bir birlik merkezi tarafından yapılması
4. Afyon üretiminin sınırlandırılması ve tarımının izine tabi tutulması
5. Hint kenevirinin Türkiye'de ekilmesinin katiyen yasaklanması
6. Uyuşturucu maddelerin gizli imalının ve kaçakçılığının ihtisas mahkemelerine vermek ve ceza hükümlerine tabi tutmak
7. Bu programın uygulanmasıyla birlikte Türk milletine ve insanlığa faydalı olunacağı vurgulanmıştır.²⁰⁴

²⁰² M. Işık, a.g.e, s.61.

²⁰³ BCA., 30.18.1.2.28.32.20, 27 Nisan 1932.

²⁰⁴ BCA., 30.18.1.2.32.80.7, 25 Aralık 1931; BCA., 30.10.0.0.178.230.8, 25 Aralık 1932.

Hükümetin ekim ve dikim sahalarındaki kısıtlamalar kararı ve kaçakçılık için alınmış olan tedbirler uluslararası kamuoyuna duyurulmuştur. Bu kararlar tüm dünyada memnuniyetle karşılanmış; özellikle ABD senatosunda büyük bir memnuniyet yaratmıştır. ABD Senatörünün yapmış olduğu açıklamada;

“İnsanlığın uyuşturucu madde kaçakçılığı konusunda dünya çapında verdiği savaşta Mustafa Kemal’in önderliğinde Türkiye Cumhuriyeti liderliği almıştır” sözleri ile memnuniyeti dile getirmiştir.²⁰⁵

Afyon ve diğer uyuşturucu maddelerin uluslararası ticaretinin sınırlandırılması ve yasaklanmasıyla ilgili 1912 Lahey, 1925 ve 1931 Cenevre Antlaşmalarına ve protokollerine TBMM’nin almış olduğu karar neticesinde bu antlaşma ve protokollere katılma isteği 1933 yılında 26768/3 numaralı mektup ile Milletler Cemiyeti’ne bildirilmiştir.²⁰⁶ 1912 Lahey Afyon Sözleşmesi ve 25 Haziran 1914 Tarihli Protokol’üne imza yetkisi Osman Nuri Bey’e verilmiştir.²⁰⁷ Alınmış olan bu kararın ardından Celal Bayar’ın yapmış olduğu konuşmada;

“Afyon mukavelenamesine iştirak edebilmemiz için uzun zaman düşündük ve bunun leh ve aleyhimizdeki delaini büyük bir tetkikten geçirdik nihayet fırkanın ve hükümetin esaslı bir şekilde bu işe girmeyen karar verdik ve girerken bu meydanda bulunan zararları göz önünde tuttuk fakat girmez isek muhtemel olan, büyük zararların önüne geçilmesi noktasından fayda mülahaza ettik. Biz ekonomi itibarı ile beynelmilel afyon komitesine iştirak ettiğimiz zaman, zaten memleketimizle dünyanın her tarafında şiddetli bir kriz hüküm fermandı. Komisyona girmeyenler daima suretle kaçakçılık şaibesi altında bulunuyorlar. Cumhuriyet rejimi itibarı ile temiz hareket

²⁰⁵ M. Ali Kağıtçı, **Yurdumuza Has Essiz Cevher Afyon Mahsulümüzü Kurtarma Savaşı**, Grafik Sanatlar Matbaası, İstanbul 1977, s. 4.

²⁰⁶ **BCA.**, 30.10.180.244.11, 05 Mart 1932.

²⁰⁷ **BCA.**, 30.18.1.2.35.29.18, 26 Nisan 1933.

ettiğimizi evvele kendimize saniyen bütün cihana karşı isbat etmek mecburiyetindeyiz.”²⁰⁸ Sözleri ile durumun hassasiyeti ve zorunluluğu üzerinde durmuştur.

Türkiye’nin antlaşmalara imza koyma kararının ardından 3.01.1933 tarihinde ABD Senatosu’nda konuşan Pensilvanya Senatörü Jemes J. Davis²⁰⁹; *“Bütün dünya ve özellikle de ABD Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal’in uyuşturucu maddeler üzerine koyduğu yasaklık göz kamaştırıcı bir Noel armağanı olmuştur.”* Sözleri ile durum karşısındaki memnuniyetini dile getirmiştir.²¹⁰ Türkiye’nin bu girişimiyle uluslararası kamuoyunda oluşturulmuş olan kötü imajı ortadan kalkmaya başlamıştır. Maddenin tahribatından geniş ölçüde zarar görmüş devletler alınan kısıtlama ve sınırlama kararından dolayı Türkiye’ye övgülerini sıkça dile getirmişlerdir. Uluslararası toplumda yaşanan memnuniyet gözler önüne serilmiştir.²¹¹

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, Cenevre Sözleşmesi’nin yıl dönümünde yapılan yayınlara şu yazı ile katılmıştır. *“TBMM 1912 Lahey sözleşmesini aynı zamanda 1925 ve 1931 Cenevre afyon sözleşmesini bir çırpıda onayladı. Bugün söz konusu sözleşmeler fevkalade dikkat ve itina ile tatbik edilmektedir. Ne var ki bu sözleşmelerin tatbiki konulması o kadar kolay olmamıştır. Türkiye’de afyon kullanımı hiçbir zamana alışkanlık haline gelmemekle beraber, haşhaş ekimi yüzyıllardan beri memleket tarımında büyük önem kazanmıştır. Yüzbinlerce Türk köylüsü geçimlerini haşhaş ziraatı ile sağlamaktadır. Dünya ekonomik bunalımının en güç anlarına rastlayan söz konusu tedbir, bu sınıf halkın üzerinde kötü*

²⁰⁸ Ö. Şahingiray, **Celal Bayar’ın Söylev ve Demeçleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999, s. 313.

²⁰⁹ Pennsylvania’da bir Senatör; Tredegar, Güney Galler, 27 Ekim 1873 doğumludur. 1930 yılında Birleşik Devletler Senatosu’na Cumhuriyetçi olarak seçildi. ABD’de çeşitli siyasi görevlere bulunmuştur. <http://bioguide.congress.gov/scripts/biodisplay.pl?index=d00011>, (Erişim Tarihi: 12.07.2018)

²¹⁰ M. Işık, a.g.e, s. 61.

²¹¹ N. Akgün “Haşhaş Konusunda Asılsız İddialar”, **Karma Ekonomi Dergisi**, S. 69, Ankara 1971, s. 7.

sonuçlar yaratmaktan uzak kalmamıştır bununla birlikte Türk hükümeti, haşhaş yetiştiren köylülerin acılarını azaltmak için tedbirler almaya girişmiş ve aziz dostum General Sherrill tarafından belirtildiği üzere, haşhaş sanayinin bu güçlüğü aşmak konusunda en iyi tedbir olduğunu görmüştür Türk Milleti ve Türkiye Cumhuriyeti uyuşturucu madde fenalığından insanlığı kurtarmakla büyük sevinç ve mutluluk duymuştur.”²¹²

Türkiye, uyuşturucu maddeler konusunda yaptığı çalışmalar yalnızca bunlarla sınırlı kalmamıştır. Sınıra yakın yerlerde önlemlerde alınmaya başlanmıştır. Gümrük ve İnhisar Vekâleti; Mardin, Urfa, Hatay, Gaziantep gümrük bölgesi dâhilinde afyon alım satım ve naklinin yasaklanmasını ön gören kanuni tedbirler alınmasının kaçakçılığı önleyeceği beyan edilmiştir.²¹³ Uyuşturucu kaçaklığına karşı tedbir almak amacıyla ABD gümrükleri ile işbirliği çerçevesinde ABD Hükümeti tarafından Türkiye’ye gönderilen Mr. A.A. Christides’in ülkeye girişine izin verilmiştir.²¹⁴ Hükümet haşhaş-afyon konusundaki çalışmalarını kontrollü bir şekilde devam ettirmiştir. Haşhaş-afyon durumunu görüşmek üzere Maliye, İktisat, Sıhhat ve İçtimai Muavenet ve Ziraat Vekâletleri müsteşarlarından seçilmiş olan afyon komisyonu 21.24.17 Haziran 1935’de Hariciye Vekâletinde, Haricîye Vekâleti umumi kâtibi Numan Menemencioğlu’nun başkanlığında toplanmıştır. Bu görüşmede Ticaret ve İktisat Şefi Bedi Arbel, teşkilatlandırma müdürü Servet Berkin, Türk ofisi başkanı Mecdet Alkan, Uyuşturucu İnhisar Müdürü Ali Sami ve İdare Meclisi Başkanı Ziya Taner, Hıfzıssıhha Umum Müdürü Asım Arar ve fen işleri müşaviri Selim Herkmen de bulunmuşlardır. Görüşmede; Atatürk başkanlığında toplanmış olan heyetin kararları, uyuşturucu

²¹² A. Songar, a.g.e., s. 45.

²¹³ **BCA., 30.10.0.0.180.245.17**, 24 Kasım 1939.

²¹⁴ **BCA., 30.18.1.2.74.39.11**, 13 Mayıs 1937.

maddeler inhisar hakkındaki kanun, uyuşturucu maddelerin denetlenmesi, uluslararası afyon antlaşmaları, komisyon raporları ve afyonun durumu hakkında konular görüşülmüştür.²¹⁵ Ülke içinde yapılmış olan çalışmalar devletler tarafından sıkı bir şekilde takip edilmiştir. Özellikle ABD çalışmalar sonucundaki memnuniyeti sık sık dile getirmiştir. ABD'nin Reisicumhur muavini olan Charles Curtis²¹⁶, 23 kânunusani 1935 tarihinde söylemiş olduğu nutukta;

“Birkaç sene evveline kadar Türkiye’den gönderilmekte olan kaçak morfin ve heroin endişe uyandırıcı miktarda idi. Bu gayri meşru ticareti ortadan kaldırmak hususunda Türk Hükümeti tarafından yapılan çalışmalar ABD Hükümeti tarafından duyulan takdir hissini beyan etmek büyük bir zevktir. Türk Hükümeti’nin yapmış olduğu çalışmalar ABD Hükümeti’nin gayrimeşru ticareti durdurmasında büyük katkı sağlamıştır. Türkiye Reisi Cumhurbaşkanı Gazi Hz. tarafından gönderilmiş olan mektupta tüm yapılanlar izah edilmiş ve yapılacak olan mücadele de daime var olacaklarını söylemiştir.”²¹⁷

1938 yılında Milletler Cemiyeti’nin Afyon Ticareti ve İçtimai Meseleler şube müdürü İsveçli B. Ekstrand haşhaş-afyon konusunda denetim için imzacı ülkelere ziyaretlerde bulunmaya başlamıştır. B. Ekstrand’ın, Yugoslavya’ya yapmış olduğu tetkik ziyareti Türkiye’ye kadar uzatma isteği olmuştur. Yapılacak olan bu ziyarette afyon mevzusundaki fedakârlıklar, uygulamalar ve yapılmış olan çalışmalar gösterilerek Türkiye’nin çabalarını gösterme fırsatı bulunmuş olunacaktır. Hükümet bu ziyaretin ülkemiz açısından iyi olacağı düşüncesinden dolayı ziyarete izin vermiştir.²¹⁸ Türkiye,

²¹⁵ BCA., 30.10.0.0.178.230.8, 3 Temmuz 1935, s. 2-3.

²¹⁶ 25 Ocak 1860 Topeka’da doğmuştur. Amerikalı avukat ve politikacıdır. Başkan Herbert Hoover’ın altında Amerika Birleşik Devletleri 31. Başkan Yardımcısı olarak seçilmiştir.
<https://www.ksks.org/kansapedia/charles-curtis/12029>, (Erişim Tarihi: 12.07.2018)

²¹⁷ BCA., 30.10.0.0.178.230.7, 10 Mart 1935. s. 2.

²¹⁸ BCA., 30.10.0.0.178.231.1, 15 Şubat 1938. s. 1-2.

ülkeye girişlere ve yapılacak olan gözlem ve çalışmalara izin vererek bu konuda herhangi bir çekincesinin olmadığını, bu konudaki kararlılığını ve işbirliğini ortaya koymuştur.

Refik Saydam²¹⁹ Hükümeti tarafından Uyuşturucu madde tabiri, Türkiye Cumhuriyet'i kanuna 2 Haziran 1941 tarihinde 4055 sayılı kanunun 103. Maddesi ile girmiştir.²²⁰ Ayrıca ceza kanununda 2275 sayılı kanun içerisinde de kullanılmıştır. Bu kanun uyuşturucu madde satan ve ülkeye izinsiz sokanlar için 5 yıla kadar hapis cezası öngörmüştür. Yakalandığı miktara göre 2 yıl sürgün ve her bir gram başına 1000 lira para cezasına çarptırılacağı kanunla belirlenmiştir.²²¹ Türkiye bu konudaki çalışmalarını sürekli olarak devam ettirmiştir. Çıkarılmış olduğu kanunlarla yaptığı çalışmaları hukuksal temele bağlamıştır. Türkiye'nin imza koymuş olduğu uluslararası antlaşmalar;

- Lahey Sözleşmesi 1912
- Cenevre Afyon Sözleşmesi 1925
- Uyuşturucu Maddesinin Üretiminin Sınırlandırılması 1933
- Zararlı İlaçların Gayri Meşru Ticaretinin Meni 1936
- Uyuşturucu Maddeler Hakkındaki Lahey, Cenevre 1925, Cenevre 1931, Bangkok 1931, Cenevre 1936 Antlaşma ve protokollerini değiştiren protokol ve ekleri 1946 Lake Success, New York 1948
- 1946 Lake Success imzalanan antlaşmanın ek protokolüne yapılan ek protokol 1948 Paris²²²

²¹⁹ 1882 yılında İstanbul'da doğmuştur. Askeri tıbbiye mezunudur. Sağlık alanında çeşitli görevlerde bulunmuştur. Halk Fırkası kurucu üyesidir. 1, 2, ve 4. Hükümetlerde sıhhiye vekilliği yapmıştır. 10. hükümette dahiliye vekilliği ve 11. hükümette başkan vekilliği yapmıştır. TBMM Albümü, s. 265.

²²⁰ R. Saka, a.g.e., s. 61.

²²¹ H. Çağlar, "Uyuşturucu Madde Olarak Afyon Üzerinde Yapılan Kaçakçılıkla Mücadele Mevzuatımızdaki Boşluklar", **İdare Dergisi**, S. 252, Ankara 1958, s. 5.

²²² **BCA.**, 30.18.1.2.113.26.1, 17 Nisan 1947;G. Ökçün, **Türkiye'nin Taraf Olduğu Milletlerarası Andlaşmalar Rehberi (1920-1962)**, Doğu Matbaası, Ankara 1962, s. 76-78.

1949 yılında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın vermiş olduğu önerge ile Dodonal ve Dodosal adlı ilaçlar da uyuşturucu ilaçlar kapsamına alınmış ve denetim için de yer alması bakanlar kurulunca onaylanmıştır.²²³ Türkiye antlaşma ve sözleşme metinlerinde belirtilmiş olan maddelerin yasaklama ve kısıtlamalarıyla kalmamıştır. İnsanlık için zararlı olan ve uyuşturucu özelliği olan ilaçları da denetim altına almıştır.

Türkiye Cumhuriyet'i Devleti uyuşturucu ve zararlı maddelerin üretimi ve ticareti konusunda bütün uluslararası antlaşma ve sözleşmelere imza koymuştur. Yapılan sınırlamaları ve yasaklamaları yerine getirerek bu konuda ne kadar hassas ve duyarlı olduğunu gözler önüne sermiştir. Ülke içinde yapmış olduğu çalışmalar neticesinde de bunu tüm dünya devletlerine göstermiştir.

2.5. Haşhaş- Afyon Üretim Yapan İller ve Üretim Miktarları

Haşhaş bitkisi uzun ve ince bir bitki olmasına karşın kök kısmı kuvvetlidir. Bitkinin toprak altında kalan kısmı dik bir şekildedir. Haşhaşın yaprakları uzundur. Bitkinin kenarları dişli ve yeşil renktedir. İçerisindeki taneleri ise oldukça ufak; siyah beyaz, gri, sarı ve açık kırmızı renklerden oluşmaktadır.²²⁴ Haşhaş kör ve açık olmak üzere iki çeşide ayrılır. Kör haşhaş; baş kısmı iri kaburgasız ve geniş tabanlıdır. Açtığına çiçek rengi leylak rengindedir. Ekim alanındaki verimi yüksektir. Açık haşhaş; baş kısmı ufak ve topak halindedir. Kaburgalı olan bitki kelle adedi olarak fazladır. Bitki soğuğa dayanıklıdır. Bu çeşidin afyon verimi yüksektir ancak kör haşhaş ile kıyaslandığı zaman ekim alanındaki verimi düşük kalmaktadır.²²⁵ Haşhaş ziraatı yapılacak olan toprağın gübre bakımından zengin olması gerekmektedir. Bitki ekilme ve gelişme süresince gübre ihtiyacı sürekli olarak olmaktadır. Bundan dolayı toprağın gübresinin fazla olması

²²³ BCA., 30.18.1.2.120.72.3, 13 Ekim 1949.

²²⁴ A. Kürçay, **Haşhaşların Kültür Şekline Girmesinde Türk Çeşitlerinin Mevki ve Rolü**, Çankaya Matbaası, Ankara 1946, s. 7-10.

²²⁵ Y. Yurtmen, "Haşhaş ve Afyon", **Toprak Mahsulleri Ofisi Dergisi**, S. 18, Ankara 1956, s. 8.

gereklidir.²²⁶ Haşhaş ekimi yapılacak olan toprakta bulunması gereken diğer maddeler ise; kireç, kum-humus olması gerekmektedir.²²⁷ Haşhaş bitkisinin ekimi için mevsimsel özelliğine baktığımız zaman; ilkbahar ve sonbahar aylarında ekim yapılması uygundur. Genel olarak bitki soğuğa dayanıklıdır. Kış aylarının sert geçtiği ve erken başladığı yerlerde ekim işlemi için ilkbahar ayları tercih edilmektedir. Sonbahar aylarında yapılan ekim işlemleri kış bastırıncaya kadar yapılır ve böylece kış bastırmadan bitki gelişimini tamamlamış olur.²²⁸

Haşhaşın 3 çeşit ekim yönetimi vardır bunlar;

- Serpme
- Ekim makinası
- Şişe usulü (tohum şişeye doldurulur ince bir delikten sıralara dökülür)

Bu yöntemlerden en çok tercih edilen serpme yöntemidir. Haşhaşlar çiçek açtıktan 10-15 sonra çizim işlemi uygulanması için uygun hale gelmektedir. Çizim işlemi sabah ve akşam olmak üzere iki zaman da yapılır ve bu işlem ortalama 10-20 gün arasında sürmektedir.²²⁹ İşlem için özel bıçaklar kullanılmalıdır. Her kapsüle 1 defa çizim yapılmalıdır.²³⁰ Çizimden elde edilen süt afyon maddesini meydana getirmektedir. Süt toplama işlemi bittikten sonra haşhaş yapraklarına sarılan sütler topaclar haline getirilerek ham afyon elde edilmiş olur.²³¹ Afyon; iklim, çizim ve toplamadaki farklılıklardan dolayı 2 çeşit olarak elde edilmektedir. Bunlar; soft ve drogist afyonlardır. Soft afyon, %50 kışlık,%50 yazlık ekim yapılan yerlerde bulunmaktadır.

²²⁶ A. Haydar Erel, **Haşhaş Ziraatı**, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1914, s. 4.

²²⁷ A. Kürçay, a.g.e., s. 4.

²²⁸ C. Tarıman, "Afyon Ekimi", **Çiftçi Dergisi**, C. 2, S. 13, Ankara 1946, s. 3.

²²⁹ S. R. Doğukan, **Türkiye'de Haşhaş Ziraatı ve Afyon İstihali**, Toprak Mahsulleri Ofisi Genel Müdürlük Neşriyatı, Ankara(?) s. 19-20.

²³⁰ F. İncekara, **Türkiye Haşhaşlarının Tohum ve Afyonları Üzerine Bazı Araştırmalar**, Ziraat Vekâleti Neşriyatı ve Haberleşme Müdürlüğü, S. 46, İstiklal Matbaası, Ankara 1954, s. 15-16.

²³¹ M. Kazan, "Afyon Sorunu", **Ziraat Dünyası**, S. 260, Türkiye Ziraatçılar Cemiyeti Yayın Organı, Ankara 1971, s. 9.

Drogist afyon ise, %80 kışlık, %20 yazlık ekim yapılan yerde bulunmaktadır.²³² Kapsüllerin hasat zamanı, tohum hasadı diye adlandırılan bu işlem de; kelleler sararmış hale gelene kadar beklenir. Sararmış kelleler elle yapılan sallama işleminin ardından kapsülün içinden gelen tohum sesi ile birlikte hasat işlemine başlanır. Kapsüller sap ile birleşme noktasından kırılarak ya da kökten sökülür. Toplanan kapsüller kırma makinesinden geçirilerek kırılır ve kapsül ile tohum ayrılır.²³³ 1923-1926 yılları arasında haşhaş-afyon üretimi Anadolu coğrafyasında 4 bölgeye ayrılmıştır. Bu bölgeler;

1. *Kuzey Anadolu Bölgesi; Amasya ve Tokat vilayetlerini kapsamaktadır. Başlıca ekim yerleri; Gümüşhacı köyü, Mecitözü, Zile, Merzifon ve Amasya'dır. Bölgenin morfin oranı çok yüksektir. Elde edilen afyon türü softur.*
2. *Merkezi Anadolu Bölgesi; iki kısma ayrılır ve elde edilen afyon türü drogisttir.*
 - a. *Batı: Afyonkarahisar, Kütahya, Isparta, Burdur vilayetleridir.*
 - b. *Doğu: Konya, Aksaray, Ankara vilayetleridir.*
3. *Batı Anadolu Bölgesi; İzmir, Manisa, Aydın, Balıkesir vilayetleridir. Başlıca üretim noktaları; Simav, Burlu, Akhisar, Nazilli, Seyidköy, Sair ve Salihli'dir. Bölge afyonu dış pazarda İzmir afyonu adı ile alıcı bulmaktadır.*
4. *Doğu Anadolu bölgesi; Malatya vilayetidir. Elde edilen afyonun morfin oranı düşük olmak ile birlikte keyif verici madde olarak kullanımında kıymetlidir.*²³⁴

Haşhaş-afyon üretimi de alımı da bu bölgelerden sağlanmıştır. Ayrılmış olan bu bölgelere üretim ve verim açısından baktığımız zaman ilk sırayı Batı Anadolu bölgesi almıştır. Haşhaş-afyon, Batı Anadolu'nun en önemli ihraç ürünüdür. Türkiye'deki haşhaş-afyon üretiminin büyük bir kısmı Batı Anadolu'daki şehirlerden elde edilmiştir.

²³² S. R. Doğukan, "Türkiye'de Haşhaş Ziraatı ve Afyon İstihali", **Ziraat Dergisi**, S. 97, Ankara 1949, s. 37-39.

²³³ Z. Ögütçü-Ş. Elçi- H. Geçit, a.g.e, s. 145; <http://www.tmo.gov.tr/Upload/Document/hashastarimi.pdf>, s. 9, (Erişim Tarihi: 10.11.2016)

²³⁴ P.M.Zhukovsky- N.A. Bazilevskaya, "Haşhaş", **Türkiye'nin Zirai Bünyesi**, Ankara 1951, s. 556-558.

Yıl	Kilo
1926	223.000
1928	220.000
1929	174.000
1930	262.000
1931	320.000
1932	141.000

Yukarıda verilen tabloda 1926-1932 yılları arasında Batı Anadolu bölgesinde üretilen afyon miktarı verilmiştir. İklim olaylarından dolayı üretimde yıllara göre dalgalanmalar meydana gelmiştir.²³⁵

Bölgede bulunan üretim merkezlerine şehir bazında baktığımız zaman İzmir önemli bir konumdadır. Afyon üretim miktarı 160.000 ton kilodur. 1923 yılında 1.062 dönüm araziye ekim yapılmış ve 108.140 kilo afyon elde edilmiştir. 1927-1929 yılları arasında 23.613 kilo afyon sakızı üretimi yapılmıştır. 1933 yılında 2.380 dönüm araziye ekim yapılmış ve bu ekimden 3.950 kilo afyon elde edilmiştir.²³⁶ İzmir'in Bergama kazasında 1934 yılı itibarı ile 1500 kilo afyon, 28.000 kilo da haşhaş üretimi yapılmıştır. 1947 yılında ise 13.902 kilo afyon üretilmiştir.²³⁷

Batı Anadolu bölgesinde bulunan bir diğer önemli merkez ise Uşak'tır. Şehirde yapılan haşhaş-afyon tarımının geçmişi çok eskiye dayanmaktadır. Uzun yıllardan beri yapılan haşhaş tarımı halkın en büyük geçim kaynağını oluşturmaktadır. Uşak'ta yetiştirilen haşhaş-afyon İzmir Limanı'ndan ihraç edilmektedir.²³⁸ Uşak'ta 1935 yılında 2630 dönüm haşhaş-afyon ekilmiş ancak verim az olmuştur. Bölgede meydana gelmiş

²³⁵ **İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, S. 1-2, 1933, s. 19; **Ege Tecim ve Endüstri Büyük Kılavuzu**, İzmir 1937, s. 131.

²³⁶ B. Durgun, a.g.e., s. 86-88.

²³⁷ **Hâkimiyeti Milliye**, 29 Haziran 1934, s.4; **İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, S. 4, İzmir Mayıs 1948, s. 53.

²³⁸ Y. Kadioğlu, "Uşakta Haşhaş Tarımının Coğrafi Özellikleri", **Eastern Geographical Review** 18, Uşak 2008, s. 168.

olan kar ve aşırı yağışlar üründeki verimi düşürmüştür.²³⁹ 1941 yılında ise Uşak'taki afyon alım fiyatlarında farklıklar yaşanmıştır. Tüccar alımı 7 ile 10 kuruşa alır iken, ziraat bankası 10,7 ve 6,50 kuruştan alım yapmıştır.²⁴⁰ Manisa şehrinin haşhaş-afyon üretimin de;

Yıllar	Haşhaş kilo
1924	70,000
1925	40,300
1926	62,500
1927	180,000
1928	130,000
1929	30,000
1930	640,000
1931	242,000
1932	35,000
1933	47,000

Yıllar	Afyon Kilo
1924	1,500
1925	2,000
1926	2210
1927	6900
1928	500,000
1929	10,000
1930	10,000
1931	8000
1932	1000
1933	4000

Verilen tabloda Manisa ilinin haşhaş-afyon miktarının fazlalığı göze çarpmaktadır. Genel toplamda, şehirden elde edilmiş olan afyon sütü haşhaş miktarından fazla olmuştur.²⁴¹ Denizli ilinde de haşhaş-afyon tarımı yapılmaktadır. Ancak buna karşın ilin

²³⁹ **Ulus**, 8 Mart 1935, s. 3.

²⁴⁰ **Ulus**, 21 Haziran 1941, s. 2.

²⁴¹ **İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, S. 8-9-10, İzmir 1933, s. 324.

Üretim verilerine rastlanılamamıştır. Elde edilmiş olan tek bilgi ise Denizli haşhaşlarının borsa da 5 kuruştan satılmış olması olmuştur.²⁴²

Kütahya da yapılan haşhaş tarımına ait 1940-1941 yılına ait veriler bulunmaktadır. 1940 yılında 3090 kilo, 1941 yılında ise 3310 kilo haşhaş elde edilmiştir.²⁴³

Aydın vilayetinin önemli gelir kaynaklarından bir tanesi de afyon üretimidir. 1926-1933 yılları arasındaki veriler aşağıdaki şekildedir;

Yıllar	Afyon Miktar
1926	1894
1927	731
1928	2287
1929	7019
1930	14290
1931	3576
1932	600
1933	4000

İl de yapılan üretimde kısıtlamalar ve sınırlamalar ve bunun haricinde mevsimsel durumlardan dolayı dalgalanmalar görülmektedir.²⁴⁴ Bu veriler ışığında Aydın'daki afyon üretiminin fazlalığı göz önüne serilmiştir. İlde afyon tarımı gün geçtikçe yayılmıştır. 1946 yılında 100 hektar araziye 3 ton haşhaş ekilmiştir. Yapılan ekimden alınan verim ise yüksek olmuştur.²⁴⁵ Elde edilen yüksek verim 1947 yılında da devam etmiştir. Ziraat Bankası haftalık olarak ıftiden 2000 kilo afyon alımı yapmıştır.²⁴⁶ Elde edilen verilerde de görüldüğü üzere Aydın ili yıllar ilerledikçe haşhaş-afyon üretiminde ekim sahalarını ve verimini artırmıştır.

²⁴² **Hâkimiyeti Milliye**, 29 Temmuz 1934, s. 2.

²⁴³ A. Alp, "Kütahya İlinin Zirai Durumu", **Ziraat Dergisi**, S. 60, Ankara 1945, s. 15.

²⁴⁴ **İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, S.8-9-10, s. 304; **Bkz. İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, S. 4, 1929, s. 117-175'de eserde Aydın Vilayetinin 1928 yılının ikinci 6 ayında 640 ton, 809 kilo ve 1928 senesinin tamamında ise 950 kilo haşhaş üretimi yapıldığı ifade edilmektedir.

²⁴⁵ **Ulus**, 7 Haziran 1946, s. 2.

²⁴⁶ **Ulus**, 24 Temmuz 1947, s. 4.

Anadolu’da haşhaş-afyon üretiminde Türkiye’de ilk sırayı Afyonkarahisar almaktadır. Geçmişten itibaren yapıla gelen haşhaş-afyon tarımı şehrin en büyük geçim kaynağını ve ekonomisinin temelini oluşturmuştur. Haşhaş-afyon ürünü diğer illerde belirli yerlerde yetiştirilmesine karşın Afyonkarahisar’da her yerde yetiştirilmektedir.²⁴⁷ Ülke genelinde yapılmış olan haşhaş tarım alanlarının daraltılması veya kısıtlanmasından Afyonkarahisar etkilenmemiştir. Çıkarılan kanunlar ve alınan kararlar diğer üretim yerlerini etkilemiş olsa da il de afyon üretimi sekteye uğramamıştır. Teşkilatlandırma çalışmalarının sonucunda şehirdeki afyon-haşhaş üretiminde artışlar meydana gelmiştir.²⁴⁸ Afyonkarahisar’da yılda 15.000 hektar araziye ekim yapılmıştır. Bu ekimden 4.000 ton haşhaş ve 50.000 ton afyon sakızı elde edilmiştir. Elde edilmiş olan afyonun morfin derecesi %12 oranındadır. Dış pazarda en çok tercih edilen Afyonkarahisar’ın afyonu morfin derecesine göre alıcı bulmaktadır.²⁴⁹ İl deki verimin yüksek olması ve dış pazarda en çok tercih edilen yüksek morfinli ürünün burada yetiştirilmesinden dolayı her hangi bir aksaklık yaşanmamıştır.²⁵⁰ Afyonkarahisar’ın haşhaş-afyon ekilen alan, üretim ve verimlilik genel tablosuna baktığımız zaman;

Haşhaş	Ekili alan	Üretim	Verimlilik
1927	3.441	202	59
1950	4.748	3.147	663

	Afyon
1927	26 ton
1950	50 ton

Tablodan da görüldüğü üzere il de haşhaş-afyon 23 yılda ekili alanda yaşanan artışın yanında üretim ve verimlilikte de ciddi bir artış yaşanmıştır. Şehrin geçim kaynağı olmanın yanı sıra dış pazarda en çok tercih edilen yüksek morfinli ürünün bu

²⁴⁷ **Yurt Ansiklopedisi**, C. 1, s. 278.

²⁴⁸ H. Günay, “Afyonkarahisar”, **İktisadi Yürüyüş Dergisi**, C. 2, S. 2, İstanbul 1940, s. 16.

²⁴⁹ H. Orak, **Türkiye Kılavuzu**, C. 1, İbrahim Horoz Basımevi, Ankara 1946, s. 30.

²⁵⁰ **Yurt Ansiklopedisi**, C. 1, s. 287.

şehirde üretilmesi ve sürekli alıcısının olmasından dolayı halk devamlı olarak ekim faaliyetinde bulunmuştur. Bu ekim yapılırken yüksek verime dikkat edilmiştir.²⁵¹

Afyonun önemli üretim merkezlerinden olan Burdur, Türkiye'nin haşhaş-afyon üretimi sıralamasında 4.sıra da yer almıştır. Şehrin %83'ü geçimini tarım ile sağladığı için tarım şehrin ekonomik kaynağını oluşturmuştur. 1927 yılında yapılmış olan tarım sayımına göre; il de yapılan haşhaş-afyon tarımı şehrin ekonomik geliri içindeki payını gözler önüne sermiştir. Türkiye'nin afyon üretiminde %9'luk paya sahip olan şehir, afyon tohumunda da %5.3lük bir paya sahip olmuştur. Şehirde üretim için ekim ayı tercih edilmiştir ve böylece de topraktan alınan hasat verimi oldukça yüksek olmuştur.²⁵² 1946 yılı verilerine baktığımız zaman üretim ve verim yine yüksek olmuştur. Toprak Mahsulleri Ofisi şehrin ürününün tamamını alım yapmıştır. Bunun sonucunda tarımla uğraşan halk durumdan memnun kalarak ürünün ekiminin artmasına teşvik edilmiştir.²⁵³

Balıkesir'in afyon üretimi yapan şehirler arasında yer almıştır. Şehirdeki afyonun üretim verileri aşağıdaki gibidir;

Yıllar	Dönüm	Üretim kilo
1927	32.241	33.281
1928	43.285	48.581
1929	33.766	10.925
1930	46.925	43.974
1931	43.090	15.715
1932	86.230	31.390

Yukarıdaki tabloda Balıkesir'in 1927-1931 yılları arasında afyon ekimi yapılan alan ile üretim miktarları verilmiştir.²⁵⁴ Tablodan elde edilen veriler ışığında görülmektedir ki 1927-1929 yılları arasında dönüm de az farkla artış ve azalışlar

²⁵¹Yurt Ansiklopedisi, C. 3, s. 289.

²⁵²Yurt Ansiklopedisi, C. 3, s. 1565.

²⁵³Ulus, 12 Temmuz 1946, s. 2.

²⁵⁴İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, S. 8-9-10, İzmir 1933, s. 352.

meydana gelmişse de, 1930-1933 yılları arasında ciddi bir artış meydana gelmiştir. 1931 yılı ile 1932 yılı arasında ekim alanı iki kat artmıştır. 1927-1932 yılları arasında üretim olarak baktığımız zaman düşüş ve yükselişler göze çarpmaktadır. Ekim alanlarının artmış olmasına karşın verim bazı yıllarda düşük kalmıştır. 1931 yılında ekim alanında çok az bir azalış olmasına karşın üretimde ciddi bir düşüş yaşanmıştır. Bununda mevsimsel durum ve tohum kalitesinden kaynaklanmış olduğunu söyleyebiliriz. Bu verilerin haricinde Balıkesir ticaret odasının açıklamış olduğu 1930 yılına ait verilerde 41665 kilo afyon ve 794840 kilo haşhaş elde edildiği beyan edilmiştir.²⁵⁵ Balıkesir ilinin tamamında haşhaş tarımına izin verilmemiştir. Balıkesir yapılmış olan yasaklama ve kısıtlamalardan daima etkilenmiştir. 1933 yılında yapılan görüşmeler neticesinde Kepsut, Bigadiç, Dursunbey ve Sümbüllü kazalarında ekim izni verilmiş ve haşhaş-afyon üretim mıntıkları arasında yer almışlardır.²⁵⁶ 1 yıl sonra ekim yerlerine bakanlar kurulu kararı ile yeni yerler eklenmiştir. Sındırğı ve Balya kazalarında haşhaş ekimine afyon üretimine izin verilmiştir.²⁵⁷

Isparta ilinin ekonomisinin temelini tarım oluşturmuştur. Yetiştirilen tarım ürünleri içinde afyon önemli bir yer teşkil etmiştir. Bakanlar kurulu kararı ile ekim izni verilmiş olan yerler arasında bulunan Isparta, afyon üretiminde iyi bir verim elde etmiştir. 1924 ile 1933 yılları arasındaki üretim verileri;

Yıllar	Üretim
1924	35.700
1925	46.540
1926	58.650
1927	12.679
1928	13.150
1929	17.140
1930	87.415
1931	64.615

²⁵⁵ **Hâkimiyeti Millîye**, 2 Kânunusani 1930, s. 2.

²⁵⁶ **Cumhuriyet**, 7 Teşrinî Sani 1933, s. 29.

²⁵⁷ **Ulus**, 14 Temmuz 1934, s. 2.

1932	35.000
1933	80.180

10 yıllık üretimde elde edilen verim de dalgalanmalar meydana gelmiş olduğunu görmekteyiz.²⁵⁸ Genel olarak üretim verileri yüksek olmasına karşın, 1927 ile 1929 yılları arasında üretimde ciddi bir azalma yaşanmamıştır. 1933 ile 1938 yılları arasında şehrin afyon üretimine dair herhangi bir veriye ulaşamamıştır. Ancak 1938 yılı itibari ile ürün alımları Toprak Mahsulleri Ofisi tarafından yapılmıştır. Ofis, yılda 11.500 kilo afyon alımı yapmıştır.²⁵⁹ 1940 yılında 1181 ton ve 1941 yılında 1114 ton haşhaş üretimi yapılmıştır.²⁶⁰ Isparta'nın 1947 yılı üretim verilerinde; 38 ton afyon alımı yapılmış olduğunu görmekteyiz.²⁶¹ Şehirde yapılmış olan iyileştirme ve geliştirme çalışmaları ile afyon üretimi ve verimi sürekli olarak artırılmıştır.

Bolu'da haşhaş-afyon tarımı yapılan iller arasında yer almıştır. Ekim alanlarının kısaltılması kanunundan etkilenmiş olan il de ekim için sadece Göynük, Mudurnu ve Gerede'ye izin verilmiştir. Bu yerler arasında sadece Göynük'te yüksek verim elde edilmiştir. Diğer yerlerde ekim yapılmakta ama verimi düşük olmuştur. Bolu da yılda 1 ton afyon sakızı ve 20 ton haşhaş tohumu üretilmiştir.²⁶²

Amasya'da haşhaş-afyon tarımı yapılan iller arasında yer almıştır. 1913 yılından itibaren şehirde sanayi bitkisi olarak yetiştirilen haşhaş bitkisi şehrin geçim kaynakları arasında yer almıştır. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kadar aynı önemde devam eden haşhaş üretimi 1925 yılında yapılan tarım sayımına göre; 110 hektar alana ürün

²⁵⁸ İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, S. 8-9-10, İzmir 1933, s. 316; Yurt Ansiklopedisi, C. 5, s. 3541.

²⁵⁹ Isparta İl Yıllığı 1967, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1968, s. 165.

²⁶⁰ A. Alp, "Isparta Vilayetinde Zira Durum", Ziraat Dergisi, S. 58, Ankara 1944, s. 20.

²⁶¹ Ulus, 17 Ağustos 1947, s. 3.

²⁶² Bolu İl Yıllığı 1967, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1968, s. 538-39.

ekilmiştir. Amasya merkezde 4.16, Merzifon 325, Gümüşhacıköy'ü 260, toplamda da 1.001 kilo ürün elde edilmiştir.²⁶³

Karadeniz kıyı boylarında mevsimsel özelliklerden dolayı haşhaş-afyon tarımına pek rastlanılmamıştır. Ancak bu duruma istinaden Samsun şehri var olmuştur. Haşhaş tarımı yapılan tek kıyı şehridir. Şehirde üretim yalnızca senede 2 sandık ihraç edecek kadar yapılmıştır.²⁶⁴

1934 yılında Tokat'ın Zile ilçesinde haşhaş-afyon tarımı yapımına bakanlar kurulu kararınca izin verilmiştir. Yapılan üretim yalnızca haşhaş tohumu olmuştur. Afyon sakızı ya da sütü üretimine izin verilmemiştir.²⁶⁵

Genel olarak üretim yapılan illerin bir kısmının 1939-1942 yılları arasında drogist ve soft üretim miktarları aşağıdaki gibidir;

			1939	1940	1941	1942
Afyon	Tamamen	Drogist	112	113	67	55
Isparta	Tamamen	Drogist	52	35	34	5
Tokat	Tamamen	Soft	16	19	22	12
Konya	Tamamen	Drogist	44	17	26	30
Kütahya	Tamamen	Drogist	3	15	12	1
Malatya	Tamamen	Soft	5	8	5	2
Burdur	Tamamen	Drogist	5	5	19	19
Bilecik	Tamamen	Drogist	21	11	60	27
Eskişehir	Tamamen	Drogist	21	11	60	27
Denizli	Tamamen	Drogist	21	11	60	27
Ankara	Kısmen	Drogist	21	11	60	27
Bursa	Kısmen	Drogist	21	11	60	27
Balıkesir	Kısmen	Drogist	21	11	60	27
Manisa	Kısmen	Drogist	21	11	60	27
Aydın	Kısmen	Drogist	21	11	60	27
Çorum	Tamamen	Soft	21	11	60	27
Amasya	Tamamen	Soft	21	11	60	27

²⁶³ Yurt Ansiklopedisi., C. 1, s. 447-48.

²⁶⁴ Hâkimiyeti Millîye, 10 birinci teşrin 1930, s. 4.

²⁶⁵ Akşam, 7 Ağustos 1934, s. 5.

Yukarıdaki tabloda 17 ilde soft ve drogist afyon üretim miktarı verilmiştir. Yalnızca 4 ilde soft afyon üretimi yapılmıştır.²⁶⁶ Tamamen drogist üretim yapan illerin üretim miktarlarında değişmeler görülürken, kısmen üretim yapan şehirlerin miktarları aynı oranda kalmıştır. Anadolu coğrafyasında afyon üretim konusunda en geniş ekim alanlarına sahip olan Afyonkarahisar, 1939- 1942 yılları arasında drogist afyon üretiminde en fazla pay ile birinci sırada yer almıştır. Soft afyon üretim yapan illerde ise, Çorum ve Amasya aynı üretim miktarına sahip olarak ilk sırada yer almışlardır.

1942 yılı itibaren ile; Zile, Tokat, Erbaa, Niksar, Merzifon, Gümüşhacıköy, Çorum, İskilip, Mecitözü, Malatya, Adıyaman, Osmancık, Ürgüp mntıklarında soft afyon alınmasında sakızın kokusuna ve rengine bakılarak alım yapılmıştır. Uzak doğuda savaşın devam etmesinden dolayı Toprak Mahsulleri Ofisi istediği fiyattan alım yapamamıştır. Sevk olmamasından dolayı soft afyon satışı olmamıştır.²⁶⁷ Anadolu coğrafyasının genel görünümdeki ekim sahası miktarına baktığımız zaman;

Yıllar	Ekim sahası
1934	20168
1935	25417
1936	36880
1937	25678
1938	28416
1939	31120
1940	29852
1941	29790
1942	28314
1943	29546
1944	26846
1945	25425
1946	18823
1947	30666
1948	34541
1949	45905

²⁶⁶ E. Üzmeri, a.g.m., s. 68.

²⁶⁷ Toprak Mahsulleri Ofisi, **Beşinci Hesap Yılı 1942 Bilanço Kar ve Zarar Hesabı İdare Meclis Raporu**, Ankara 1943, s. 18-19.

1934-1949 yılları arasında Anadolu coğrafyasında ekim sahası miktarında artış ve azalışlar meydana gelmiştir. Yaşanan bu durumun nedeni ise, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin uluslararası antlaşmalara imza koymuş olması ile birlikte yapılan kısıtlamalar, antlaşmaların haricinde bölge ekonomileri göz önüne alınarak bazı şehir ve bölgelerde ekim alanlarının daraltılması ve genişletilmesi, dış ticarete yaşanan arz talep ilişkisi ekim sahalarının miktarının artırılıp azaltılmasına neden olmuştur. Ekim sahası en düşük olan yıl 1946 yılıdır. En yüksek olan yıl ise, 1949 yılı olmuştur.²⁶⁸ 1923-1949 yılları arasındaki üretim verileri ise;

Yıllar	Üretim miktarı
1923	167.000
1924	228.000
1925	342.000
1926	315.000
1927	112.000
1928	330.000
1929	190.000
1930	660.000
1931	430.000
1932	123.000
1933	313.000
1934	244.000
1935	220.000
1936	222.000
1937	266.000
1938	246.000
1939	262.000
1940	223.000
1941	245.000
1942	289.000
1943	285.000
1944	88.000
1945	162.000
1946	177.000

²⁶⁸ **Konjüktür Bülteni**, Toprak Mahsulleri Ofisi Neşriyatı, Gürsoy Matbaası, Ankara 1959, s. 11; C. Tarıman-F. İncekara, "Memleketimizde Afyon ve Diğer Bitkilerin İstihali Artırma Miktarları", **Çiftçi Dergisi**, S. 103/7, 1954, s. 268-69'da 1934-1938 yılları arasında ekilen alanı, 27.700 dönüm olarak vermiştir. C. Erdinç, a.g.e., s. 141'de, 1938-1947 yılları arasında ekim alanları olarak, 1939 yılı için 31.170; 1945 yılı için 25.475; 1946 yılı için ise 29.083 dönüm olarak verilmiştir. R. Saka, a.g.e., s. 43'te ise, 1945 yılı ekim sahası miktarı olarak 29.226 ve 1946 yılı için 30.000 dönüm olarak verilmiştir.

1947	234.000
1948	212.000
1949	197.000

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmuş olduğu yıldan 1949 yılına kadar olan süre zarfında afyon üretim miktarı yukarıdaki tabloda verilmiştir. Afyon üretim miktarı düşüş ve yükselişlerin haricinde genel olarak 200.000 ile 300.000 kilo arasında seyir etmiştir.²⁶⁹ Üretim miktarında yıllar arasında keskin düşüşler ve yükselişlerle dalgalanmalar meydana gelmiştir. İklim, ekim sahasının uygunluğu ve verimliliği, kullanılan tohumun kalitesi ve ekim sahalarındaki daraltılmalar üretimdeki yaşanan dalgalanmaların nedenleri arasında gösterilebilir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında tarıma verilmiş olan önem ile birlikte tarımı iyileştirme çabaları başarılı olarak üretim de artış meydana gelmiştir.²⁷⁰ Verilere baktığımız zaman; en keskin yükseliş; 1929 yılında üretim 192.000 iken 1930 yılında 660.000 kiloya kadar yükselmiştir. Üretimde en keskin düşüş 1943 yılında 285.000 olan üretimin 1944 yılında 88.000'e düşmesi ile gerçekleşmiştir. 1944 yılında 4553 sayılı yasa ile toprak mahsulleri vergisi alınması kararı çıkmıştır. Yasaya göre; Türkiye'de yetiştirilmekte olan bazı tarım ürünlerinden vergi alınması ön görülmüştür. Verginin nakden alınacak olan ürünler de tek alıcının devlet olduğu ürünlerde vergi üreticiye yapılan ödemeden kesileceği bildirilmiştir.²⁷¹ Afyon üretimi sandık ve kilo olarak elde edilen verilerde;

²⁶⁹ **Toprak Mahsulleri Ofisi Genel Müdürlüğü Haşhaş Tohumu Değerlendirme Etüt Projesi**, Ankara 2014, s. 23-30; farklı veriler için **Bkz.** N. Arslan, "Dünya da ve Türkiye'de Afyon Üretimi", **Ziraat Mühendisleri Odası Yayınları**, S. 131, Ankara 1977, s. 28'de; üretim miktarı 1928-37 yılları arasında, 328.000 ve 1938-58 yılları arasında ise, 5.276.000 kilo olarak verilmiştir. **TMO Üçüncü Hesap Yılı 1940 Bilanço, Kar Zarar Hesabı İdare Meclisi Raporu**, Ankara 1941, s. 13-14 verilen raporlarda; 1940 yılı üretim miktarı, 222 ton olarak verilmiştir. **TMO 1948 On Birinci Hesap Devriyesi Çalışma, Bilanço, Kar ve Zarar Yönetim Kurulu Raporu**, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul 1949, s. 16'da 1948 yılı verilerinde farklılık görülmektedir. 1948 yılı üretimde 306.450 kilo afyon üretimi yapıldığı verilmiştir. "Afyon Rekoltesi Bu Yıl Daha Fazla Olacak", **Çiftçi Dergisi**, C. 2, S. 21, Ankara 1947, s. 30'da ki haberde ise; 1945 yılında afyon üretim miktarı 175 ton olarak vermiştir. Haberin devamında ise, 1946 yılında üretimin 249 ton olacağı tahmin edildiği ifade edilmiştir.

²⁷⁰ Pamuk, **Türkiye'nin 200...**, s. 71.

²⁷¹ İ. Tekeli-S. İlkin, a.g.e., s. 54-55.

Yıllar	Sandık	Kilo
1920	3700	281.000
1921	3200	243.200
1922	3500	266.000
1923	2200	167.200
1924	3000	228.000
1925	3000	228.000
1926	3700	281.200
1927	2700	205.200
1928	2800	212.800
1929	2700	205.200
1930	4500	348.000
1931	5270	400.500

Dış pazara gönderilen afyonlar sandıkla yapıldığı için miktarı bu şekilde verilmiştir.²⁷² En fazla 1931 yılında 5270 sandık ve 400.500 kilo; en az 1923 yılında 2200 sandık ve 167.200 kilo ürün elde edilmiştir. 1920 ile 1928 yılları arasında üretimin sandık miktarında büyük rakamsal dalgalanmalar meydana gelmemiştir. Ancak Dünya da yaşanan krizler Türkiye’yi de etkisi altına almıştır. Özellikle 1929 ekonomik buhranı tüketime yansımalarının doğal sonucu olarak üretime de yansımıştır. 1930 yılında buhran kısmen atlatılmıştır. 1930 yılının başından itibaren tarımsal üretimde önemli bir artış meydana gelmiştir. Ticarete talebin artmasından dolayı üretim miktarında ciddi bir artış meydana gelmiştir.²⁷³ Bu duruma en iyi gösterge; 1929 yılında afyon 2700 sandık üretilmesine karşın 1931 yılında 5270 sandık üretim gerçekleştirilmiştir.

2.6. İzmir ve İstanbul Limanları’ndan Yapılan İhracat Miktarları

Üretilen ürünün üretimi kadar satışı da önem taşımıştır. Yeni toparlanmaya başlayan Türkiye için ihracat çok önemli bir noktada yer almıştır. Türkiye’nin ihracatta en kıymetli ürünlerinden biri olan haşhaş-afyon ihracında İzmir ve İstanbul iki önemli merkez olmuştur. İki şehrin limanları dış ticarete açılan kapı olması münasebetiyle

²⁷² G. Bahtiyar, a.g.e., s. 12.

²⁷³ M. Metinsoy, a.g.e., s. 150.

önem arz etmiştir. İki limandan alınan mallar Marsilya Limanı'na ya da kara yolu ile İtalya'ya ulaştırılmıştır. Bu merkezlerden de Avrupa'nın diğer ülkelerine sevkiyat gerçekleştirilmiştir.²⁷⁴ Genel üretimin 2/3'ü İstanbul'dan kalanı ise İzmir Limanı'ndan ihraç edilmiştir. Morfin oranının yüksek olmasından dolayı en çok tercih edilen Türk afyonu, İstanbul Limanı'ndan 1923 yılında 2500 ve 1924 yılında 2500 sandık ürün ihraç edilmiştir.²⁷⁵ Afyon, 1924 senesinden itibaren borsadaki yerini almıştır. İstanbul ve İzmir borsalarında alıcı ve fiyatları belirlenmeye başlanmıştır. İstanbul borsasındaki mallar 60-70 okka kadardır. Sandıkla satışı yapılmıştır. İzmir borsasında ise, sepet veya zenbil ile satışı yapılmıştır. Ürün borsalara düşmeden önce analiz yapılarak piyasadaki yerini almıştır. Borsadaki ürünün kıymeti morfin derecesine bağlı kalmıştır.²⁷⁶ İzmir'de afyon ticareti yapan yerler üç farklı şekilde ürün satın alımı yapmışlardır. Bunlar; doğrudan doğruya alımlar, komisyoncudan alımlar ve mahsulün toplanması sırasındaki alımlar olmak üzere yapılmıştır.²⁷⁷

1926 senesinde İzmir Limanı'ndan; 128.404 kilo afyon, İstanbul Limanı'ndan ise 229.209 kilo afyon sevk edilmiştir.²⁷⁸ 1927 yılında 118.000 kg afyon ihracı gerçekleştirilmiştir.²⁷⁹ 1928 yılı ikinci altı ayından itibaren ise İzmir Limanı'ndan 73,235 kilo haşhaş ihraç edilmiştir.²⁸⁰ 1929 yılının son altı ayında İzmir Limanı'ndan ihraç edilen afyon miktarı 21,141 kilo, 1930 yılının son altı ayında ise 8493 kilo afyon ihraç edilmiştir.²⁸¹ 1927-1930 yılları arasında İzmir Limanı'ndan yapılan afyon ihracatında hızlı bir düşüş meydana gelmiştir. Bunun nedeni de Avrupa'da Türk afyonuna karşı kurulmuş olan kartelin yapmış olduğu çalışmaların etkisi olmuştur. Bir

²⁷⁴ A. Songar, a.g.e., s. 38.

²⁷⁵ **İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Faaliyet ve Uygulamalarına Dair Genel Rapor**, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul, 2011, s. 30.

²⁷⁶ G. Bahtiyar, a.g.e., s. 8-9-10.

²⁷⁷ **İhtisas Raporları**, s. 148.

²⁷⁸ **İhtisas Raporları**, s. 141.

²⁷⁹ **İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, S. 1-2, 1933, İzmir, s. 19.

²⁸⁰ **İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, S.4, Şubat 1929, İzmir, s. 60; Zeki, a.g.e., s. 67'de ihracat verilerinde farklılık gözlenmektedir. 1928 yılı İzmir'den yapılmış olan afyon ihraç miktarı 313.721 kg olarak verilmiştir.

²⁸¹ **İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, S. 4-5, 1931, İzmir, s. 85.

diğer neden ise 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın yaratmış olduğu etki tüm ihracat ürünlerini etkilemiştir. Haşhaş ve afyonda bu krizden düşüşler yaşayarak etkilenmiştir. 1931 senesinin son altı ayına da 126,566 kilo;²⁸² 1933 senesindeki Nisan ayı ve son altı aylık döneminde 174,323 kilo;²⁸³ 1933 yılının Mart ayında ise 88,923 kilo afyon İzmir Limanı'ndan ihraç edilmiştir.²⁸⁴ Cumhuriyet'in ilk yıllarında İzmir Limanı'ndan yapılan ihracat en çok İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Çin, Danimarka, Hollanda, Belçika ve Lehistan'a yapılmıştır. Afyon satışında temel alınmış olan çeşitler iki kategoriye alınmıştır. İlk kategori;

- İnce: Haşhaş kelleleri çizilirken bıçak kelleden kabuk kaldırmazsa bu gibi saf sütlü afyonlar ince mal olarak tanımlanır.
- Kaba: Afyon kobalakları çizilirken bir miktar kobalağın kabuğu süte karışır ki buda kaba malı teşkil eder.
- Yeni: İstihsal edildiği sene ihraç edilmek üzere sevk edilir ki bu da yeni maldır.
- Eski: Bir sene veya iki sene evvelinden üretilen edilen mallar eski mal olarak pazara arz edilir.²⁸⁵

İkinci kategori ise; fiyatları kalite itibari ile birbirinden farklıdır. Alıcı isteğine göre çeşit gönderilmektedir.

- Zır kalp: Malın tesliminde morfin bulunmayan topaclar teslim edilir.
- Çıkıntı: morfin derecesi yağmurdan dolayı süzölmüş, yabancı maddelerle yoğrulmuş adi kalp fazla kuraklık topaklar satıcıya iade edilir.
- Çıkıntı Satışı: birikmiş çıkıntı malların beyanname ile satışına izin verilir.
- Telkel Satışı: Çıkıntının olmadığı, malın olduğu gibi satıldığı çeşittir.²⁸⁶

²⁸² İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, S. 12, 1934, İzmir, s. 21.

²⁸³ İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, S.7, 1933 İzmir, s. 247; İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, S. 3-4, 1933, İzmir, s. 122.

²⁸⁴ Akşam, 13 Mart 1933, s. 5; Akşam, 29 Mart 1933, s. 5.

²⁸⁵ S. Hidayet, a.g.e., s. 17.

Yurt içinde ve dışında afyon çeşitleri ve satışları yukarda belirttiğimiz esaslara göre yapılmıştır. Afyonun çeşitliliğini ve kalitesini morfin miktarı belirlemiştir. Türk afyonunun morfin derecesi; İnhisar Dairesi'nin kuruluşundan önce afyonun morfin derecesi tecrübeli uzmanlar tarafından yapılan incelemeler neticesinde belirlenmiştir. Morfin derecesi belirlenirken farklı usuller kullanılmasının yanında kesin ve kurallı bir kaidesi bulunmamıştır. Bundan dolayı uzmanların tecrübeleri daha çok ön plana çıkmıştır. Avrupa ve ABD'li alıcılar ise kendi alacakları kadar afyonun morfin derecesini kendileri belirlemişlerdir. Belirleme işlemini yapmakla görevli iki önemli yer faaliyet göstermiştir. ABD'de; New York'ta bulunan Stilwell and Gladding laboratuvarlarında hakem eşliğinde kontroller yapılmıştır.²⁸⁷ Avrupa'daki kontrol noktası ise Londra'da bulunan Harrisson Laboratuvarları tarafından yapılmıştır. Laboratuvarlardan alınan sonuçlara göre afyonun fiyatı belirlenmiştir.²⁸⁸ Elde edilen sonuçlar neticesinde Türk afyonu piyasadaki diğer ürünler içinde üst sıralarda yer almıştır. Morfin oranı %15'e kadar ulaşan Türk afyonunun kalitesi de aynı oranda artmıştır. Morfin oranının fazla olması uluslararası ilaç sanayide en çok Türk afyonunun tercih edilme nedeni olmuştur.²⁸⁹

1925 yılından itibaren Türk afyonu dış pazarda rekabet sistemine dâhil olmuştur. Üç ülke afyonları arasında yaşanan bu rekabette, Yugoslavya afyonu, maliyetinin yüksek olmasında dolayı az tercih edilmiştir. İran afyonu ise, kalitesinin düşük olması ve ülke dışında alınan vergi oranlarının yüksek olmasından dolayı az tercih edilmiştir. İki ülkenin yanında Türk afyonu ise hem kalite hem de fiyat bakımından daha iyi olmasından dolayı tıp alanındaki kullanımı daha fazla olmuştur. Bu yüzden dış

²⁸⁶ İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, **1926-1927-1928 seneleri Faaliyet ve Muameleatına ait Umumi Rapor**, Sinan Matbaası, İstanbul 1934, s. 36.

²⁸⁷ E. Üzmeri, a.g.m., s. 69.

²⁸⁸ M. A. Kâğıtçı, a.g.e. s. 69.

²⁸⁹ A. Songar, a.g.e., s. 35.

pazardaki rekabet durumunda Türk afyonu, İran ve Yugoslav afyonunu geride bırakmıştır.²⁹⁰

İzmir mıntıkasında yapılan üretimden daha çok verim elde edilmiştir. Bu yüzden İzmir'den haşhaş- afyon ticareti daha aktif bir şekilde yapılmıştır.²⁹¹ 1927-1929 yılları arasında yapılan ihracat miktarı aşağıdaki gibidir;

	1929(kilo)	1928(kilo)	1927(kilo)
Almanya	18.526	14.769	8.935
ABD	--	--	1.683
Avusturya	14.464	6	--
Fransa	59.524	83.374	56.201
Hollanda	13.765	3.161	5.106
İngiltere	854	4.586	1.683
Muhtelif	--	--	145
Yekûn	107.457	105.896	73.753

Yukarıda verilmiş olan tabloda²⁹²; 1927 yılında yapılmış olan afyon ihracatın da birinci sırada Fransa bulunmaktadır. Yılın en düşük ihracı ise muhtelif devletlere yapılmıştır. 1928 yılındaki verilerde ise; Fransa birinci sırada yer almıştır. En az ihracat Avusturya'ya yapılmıştır. 1929 yılındaki verilere baktığımız zaman; Fransa yine birinci sırada yer almıştır. En az ihracat ise, İngiltere'ye yapılmıştır. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'ndan dolayı ABD, İngiltere ve Fransa'nın alımlarında düşüşler yaşanmıştır. Genel olarak baktığımız zaman 3 yıllık zaman zarfı boyunca toplam ihracatta artış meydana gelmiştir. 1930 yılında ihraç olan afyon miktarı ve gönderilen ülkeler ise;

	Kilo
Almanya	38.711
ABD	13.281
Fransa	75.314
Hollanda	21.767
İngiltere	40.360

²⁹⁰ M. Ziya, "Afyon Meselesi", **Kadro Dergisi**, C. 1, S. 1, (1932), Kalite Matbaası, Ankara 1978, s. 21.

²⁹¹ **Tarım İstatistikleri**, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara(?), s. 2014.

²⁹² **İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, S. 4-5 Mayıs-Nisan 1931, İzmir s. 186.

İsveç	1.527
Mısır	4.037
Muhtelif	1.256

Yukarıdaki tabloda 1930 yılında ihraç edilmiş olan afyon miktarı verilmiştir.²⁹³

Bu yılda ihracat artışı göze çarpmaktadır. Bunun nedeni ise, üretim miktarının fazla olmuş olması ile birlikte hasat miktarındaki göz görülür artış ve bunun sonucunda tarım stoklarının artması ihracatın fazlalaşmasını sağlamıştır. Ayrıca Lozan Antlaşması'nda gümrük tarifelerinde herhangi bir değişikliğin yapılmayacağına dair 5 yıllık sürenin 1929 yılında dolmuş olması ile yeni düzenlemeler yapılmıştır. İhracatta iyileşmeler görülmeye başlanmıştır.²⁹⁴ 1930 yılı ihracat sıralamasında Fransa ilk sırada yer almıştır. İkinci sırada ise İngiltere yer almıştır. 1932 yılına ait olan verilerde ise haşhaş-afyon ayrımı yapılarak verilmiştir.

	Afyon	Haşhaş (kilo)
Almanya	255.664	81911
Fransa	297.986	1078
Hollanda	145.412	7582
İngiltere	169.325	10738
Belçika	12185	
Danimarka	2096	
İtalya	21327	

Bu tabloda²⁹⁵ da Fransa ihracatta ilk sırada yer almıştır. Nazi Almanya'sının Türk tarım ürünlerine yönelmesi ile birlikte bu yılki ihracat sıralamasında Almanya ikinci sırada yer almıştır. Belçika, Danimarka ve İtalya afyon alımı yapmış olmasına karşın haşhaş alımı yapmamıştır.²⁹⁶ 1933 yılında Mart ayı içerisinde İzmir Limanı'nda yabancı ülkelerdeki limanlara gönderilen afyonun miktar ve gönderildiği limanlar;

²⁹³ **İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, S. 4-5 Mayıs-Nisan 1931, s. 186.

²⁹⁴ M. Çimen, "Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, Dünü, Bugünü ve Yarını", **Jeopolitik Dergisi**, S. 59, 2008, s. 52; Türkiye'nin yeni gümrük politikalarında temel ilke olarak "korumacılık" yer almıştır. Gümrük tarifelerini hazırlama komisyonunda bulunan Hasan Fehmi Bey Türkiye'nin bu konuda asla taviz vermeyeceğini kendi malını koruyacağını dile getirmiştir; T. Çavdar, a.g.e., s. 211.

²⁹⁵ **İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, S.1-2, Şubat 1934, s. 7.

²⁹⁶ Y. Tezel, a.g.e., s. 135.

	Afyon kilo
Trieste (İtalya'nın otonom bölgesi)	1.180
Hamburg (Almanya)	3.252
Amsterdam (Hollanda)	451.496
New York (ABD)	41.021
Londra (Londra)	1.929
Marsilya (Fransa)	5.513
	16.842

Yukarıda tabloda²⁹⁷ verilmiş olan limanlar Türk afyonun Avrupa'daki ticaret haritasını belirlemiştir. Bu limanlardan iç bölgelerdeki ülkelere ürün dağılım gerçekleştirilmiştir. 1933 yılında en çok ihracat Hollanda Limanı'na gerçekleştirilmiştir. 1934 yılında gönderilen mallara ilişkin bir diğer veride ise;

	Kilo	Lira
Almanya	69.766	492.482
ABD	7.619	68.865
Belçika	2.563	17.994
Danimarka	320	2.096
Fransa	70.504	500.666
Hollanda	33.357	283.067
İngiltere	39.884	280.001
İtalya	3.550	27.925
İsveç	3.378	23.516
İsviçre	3.807	2.769
Japonya	31.294	268.089
Norveç	77	563

Tablodan görüleceği üzere,²⁹⁸ 1934 yılı ihracat verilerinde en çok afyon gönderilen ülkeler sırası ile Fransa, Almanya, Hollanda İngiltere ve Japonya olmuştur. 1934 yılında Almanya ile Türkiye arasında Klirnig Antlaşması imzalanmıştır. Aynı dönemde Almanya'da uygulamaya konan Dr. Schacht planınca “*satabildiğin yerden satın al*”

²⁹⁷ İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, S. 3-4, Mart-Nisan 1933, s. 88.

²⁹⁸ İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, 9, S. 3-4, Mayıs 1934, s. 41; farklı veriler için Bkz. İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, S. 3-4, Mayıs 1934, s.46'da 1934 yılında gönderilen haşhaş miktarı ve gönderildiği ülkelerin verilerinde farklılıkla bulunmaktadır. Verilerde; Almanya 86.653, Fransa 1.078, Hollanda 76.585, İngiltere 10.735 kg haşhaş miktarı ihraç miktarı verilmiştir.

ilkesi benimsenmiş ve ilke ile birlikte iki ülke arasındaki ticaret gelişmiş ve Türkiye ihracatında Almanya'nın payı sürekli olarak artmıştır.²⁹⁹

Uyuşturucu Maddeler İnhisar kanununda belirtilmiş olan zaman zarfında Avrupa'nın belirli yerlerinde transit merkezlerinde “*en consignation*” afyon sevk edilmiş ve satışlar yapılmıştır. Yılcı Zadeler Kumpanyası ile Vitol ve Şürekâsı kurumlarının devletlerle yapmış olduğu antlaşmalar neticesinde takastan yararlanmalarını ancak bazı sevkiyatların direk yapılmamış olmasından dolayı Türkiye'den “*en consignation*” olarak sevk edilişleri tarihten satışa kadar transit limanlarda takas yapılmasına karar verilmiştir.³⁰⁰ Böylelikle Türkiye, 1936 yılında afyon dış satışında takas usulünü de kullanmıştır. Devletin dış ticareti artırma ve iyileştirme çalışmalarına hızla devam ederken 1939 yılında Avrupa'da patlak veren II. Dünya Savaşı ilk etkisini ekonomik alanda uluslararası ticarete göstermiş ve ülkelerin dış ticareti sekteye uğramıştır. Savaşa katılmamış olan devletler, savaş içinde yer alan ülkelere mallarını ihraç edememişlerdir. Türkiye de bu olumsuz durumdan etkilenmiştir. Almanlar'ın Ege denizinde yaşatmış olduğu olumsuz durumdan dolayı Türkiye'nin dış ticaretinde can damarı olan İstanbul ve İzmir Limanları'ndan dış ticaret yapılamaz duruma gelmiştir. II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'nin ihracat gelirlerinde ciddi bir düşüş meydana gelmiştir.³⁰¹ Türkiye yaşanan bu olumsuz durumu düzeltmek ve dış ticareti artırmak için birçok ülke ile geçici ikili ticaret antlaşmaları imzalama kararı almıştır. Bunu yanında bütün ticaret antlaşmalarında gümrük resimlerinde değişiklik yapılması da ön görülmüştür.³⁰²

Genel olarak ülkelerin ihracat miktarlarında dalgalanmalar göze çarpmaktadır. Bu dalgalanmaların nedenleri ise; üretimde yaşanan sıkıntıların yanında ülkeler arasında

²⁹⁹ İ. Tekeli-S. İlkin, a.g.e. s. 210-211.

³⁰⁰ **BCA.**, **30.18.1.2.63.29.17**, 15.04.1936.

³⁰¹ M. Metinsoy, a.g.e., s. 48-49.

³⁰² İ. Tekeli-S. İlkin, a.g.e., s. 210.

imzalanmış olan dış ticaret antlaşmaları da bir diğer neden olmaktadır. Antlaşmalarda belirlenmiş ve sınırlandırılmış olan alım ve satış miktarlarından dolayı yıllar arasında farklılıklar meydana gelmiştir.

2.7. Türkiye'nin İhracat Yaptığı Ülkeler ve Miktarları

Dış ticaretin gelişmesi için hükümet sürekli olarak bir çalışma içinde olmuştur. Gazi Mustafa Kemal bu konuda tavsiyelerde bulunarak çalışmaların yönünü belirlenmesinde yardımcı olmuştur. Gazi Mustafa Kemal'e göre; ticaret karşılıklı anlaşmalar çerçevesi içerisinde gelişmektedir. Yaşanan her sıkıntılı dönemde ticaret için yeni yöntemler yeni anlaşmalar yapıldığı görülmüştür. Türkiye'nin de bu duruma ayak uydurması yaşanan gelişmeleri göz önüne alarak ticareti artırma ve iyileştirme çalışmaları yapılması gerektiğine dikkat çeken Gazi; bunun yanında dış ticaretimizde birinci sırada yer alan tarım ürünlerinin de ekiminin artırılması ve dış pazarda daha fazla yer almamız gerektiğini belirtmiştir.³⁰³ Gazi Mustafa Kemal'in de bahsettiği gibi ticaret karşılıklı anlaşmalar çerçevesinde yapılmaktadır. Türkiye bu konuda dikkatli davranmıştır. Çünkü bir ülkenin dış ticaretinin artıp ya da azalması ülkenin siyasi durumu ile doğru orantılıdır. İkili ilişkilerin iyi olduğu ülkelerle ticari ilişkilerde iyi durumadır. Türkiye ikili ilişkilerinde siyasi olarak iyi bir yol kat etmiştir. Bu durum dış ticarete yansımış; artan ticaret gelirleri ekonominin içinde iyi bir paya sahip olmuştur. Artan ihracatta tarım ürünleri her geçen gün daha büyük bir paya sahip olmaktadır.³⁰⁴ Bu durum dikkate alınarak ihracatta önemli bir getirisi olan haşhaş ve afyon dış satışı üzerine çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Türk haşhaş ve afyonun dünyada birçok alıcısı bulunmuştur. Ancak bazı ülkelerin ihraç miktarları fazla olmuştur. Bu ülkelere bakılacak olursa;

Almanya; Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasının hemen ardından yeni kurulmuş olan genç Cumhuriyet, ilk iş olarak ekonomik durumun düzeltilmesi

³⁰³ K. Öztürk, *Atatürk'ün TBMM'de Açık ve Gizli Oturumdaki Konuşmaları*, C. 2, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 1095.

³⁰⁴ C. Çalgüner, *Ziraat Politikası Ders Kitabı*, Ziraat Fakültesi Yayınları 529, Ankara 1974, s. 262-263.

konusunda çalışmalar yapmaya başlamıştır. Durma noktasına gelmiş olan ihracatın ilk hareketliliği Almanya ile başlamıştır. Türk Afyonunun önemli alıcılarından olan Almanya, 1924-1925 yıllarında yapılan afyon ihracatında büyük payı elde etmiştir. Hamburg’da bir depoda tutulan ham afyonlar diğer şehirlere ve yakın ülkelere de buradan sevkiyatı yapılmıştır.³⁰⁵ Afyon, Almanya da gümrük vergisine bağlı bir ürün değildir bu yüzden de ticareti kolaylıkla yapılabilmıştir. Türkiye’nin dünya piyasasındaki afyon ihracı 358.000 kilo olmuştur ve bunun 44.535’i Almanya’ya gönderilmiştir.³⁰⁶ Türkiye’den 1926 ile 1927 yıllarında toplamda 87.081 kg afyon ihraç edilmiştir.³⁰⁷ Almanya’ya yapılmış olan ihraçlarda; 1928 yılında 20.044 kg afyon,³⁰⁸ 1929 ile 1930 yıllarında ise toplamda 106. 541 kg afyon ihraç edilmiştir. 1933 yılının ilk altı ayında 31.213 kg ve ikinci altı ayında ise 11.354 kg afyon ihraç edilmiştir.³⁰⁹

Afyon maddesi kimi zaman direk olarak ihraç edilmiş olsa da bazı dönemlerde takas yolu ile ihracı yapılmıştır. Almanya, ülkedeki gereksinimin artmış olasından dolayı Türkiye’den yapmış olduğu afyonun alım miktarını artırmak istemiştir. Bunun karşılığında da Türkiye’ye atebrin³¹⁰ verileceğini açıklamıştır. Reyn Hükümeti’nin onayının ardından iki ülke takas yolu ile yapılacak olan ticaret konusunda fikir birliğine sahip olmuştur ve 1941 yılında da antlaşma imzalanmıştır. Türkiye’den Almanya’ya atebrin karşılığında afyon ürünü satışındaki kota 2/18357 sayılı kararname ile

³⁰⁵ İstanbul Ticaret Odası, **İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Faaliyet ve Uygulamalarına Dair Genel Rapor**, İstanbul 2011, s. 251-253; G. Bahtiyar, a.g.e., s. 15.

³⁰⁶ İstanbul Ticaret Odası, a.g.e. s. 63.

³⁰⁷ H. Zeki , a.g.e., s. 66;

³⁰⁸ **İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, S. 9, Eylül 1929, s. 260.

³⁰⁹ S. Hidayet, a.g.e., s. 22; **İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, S. 1-2, şubat 1933, s. 46; **İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, S. 3-4, Nisan-Mayıs 1933, s. 98.

³¹⁰ Sıtma hastalığı için kullanılan ilaçtır. **Bkz**, <http://saglik-kaynagi.blogspot.com.tr/2009/06/atebrin.html>, (Erişim Tarihi: 12.02.2018)

artırılmıştır.³¹¹ 1941 yılında Almanya'ya 13.740 kg afyon ihraç edilmiştir.³¹² 1942 yılında ise 34.510 kg afyon ihraç edilmiştir.³¹³

Takas usulü antlaşmasının ardından Türkiye, Almanya'dan 5 ton prokinin almayı talep etmiştir. Almanya ise; 5 tona karşılık, 10 ton eski mahsulden kalanını ise yeni mahsulden olmak üzere afyon istediğini bildirmiştir. Hariciye Vekilliği'nin 19.02.1943 yılındaki 2616/67 tezkeresi neticesinde yapılacak olan alışveriş 3 Mart 1943 yılında İcra Vekilleri Heyeti'nce kabul olunmuştur.³¹⁴ İki ülke arasında takas yolu ile yapılacak olan ticaret tamamen yasallaşmıştır. Ancak ticaretin yapılma kısmında bir sorun meydana gelmiştir. Almanya'ya gönderilecek olan afyon miktarı ihracat sınırını aşmıştır. Afyon kontenjanının artırılması için 1943 yılından Hariciye Vekâlet'ine özel bir yetki verilmiştir.³¹⁵ Verilmiş olan yetki ile sorun ihracat kontenjanı artırılmış ve Almanya 3.000 kilo atebrin karşılığında Türkiye'den 34.500 TL karşılığında afyon ihraç etmiştir.³¹⁶ 1944 yılında ise 34.374.934 kg afyon ihracı gerçekleştirilmiştir.³¹⁷

ABD; afyon ve haşhaş ticareti konusunda Türkiye ile yakın ilişkiler kurmuştur. İki ülke arasında bu konuda her ne kadar sorun yaşanmış olsa da ticaret devam etmiştir. Elde edilmiş olan verilerde ilk olarak ABD'ye, 1924 ile 1925 yılları arasında toplamda 4.833 kilo afyon ihracı gerçekleştirilmiştir.³¹⁸ 1926 yılında ise 27.594 kilo afyon gönderilerek ihraç devam etmiştir.³¹⁹ 1927 yılı içerisinde; 410.628 kilo, 1928 yılında; 731 kilo ve 1929 yılında ise 244.671 kilo afyon gönderimi gerçekleştirilmiştir.³²⁰ İki ülke arasında 1930 yılında ticaret antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre; haşhaş

³¹¹ BCA., 30.10.0.0.163.140.8, 11 Haziran 1942; BCA, 30.18.1.2.99.73.11, 11.Ağustos 1942, s. 11.

³¹² İ. Tekeli-S. İlkin, a.g.e. s. 230.

³¹³ Toprak Mahsulleri Ofisi, **Beşinci Hesap Yılı 1942....**, s. 19.

³¹⁴ BCA., 30.18.1.2.101.15.2, 03 Mart 1943.

³¹⁵ BCA., 30.18.1.2.101.28.1, 19 Nisan 1943.

³¹⁶ BCA., 30.18.1.2.102.42.7, 12 Haziran 1935.

³¹⁷ Toprak Mahsulleri Ofisi, **1944 Yılı Çalışma, Bilanço....**, s. 16.

³¹⁸ **İhtisas Raporları**, s. 142.

³¹⁹ H. Zeki, a.g.e., s. 66.

³²⁰ S. Bulut, **Atatürk Dönemi Türkiye- ABD İlişkileri (1923-1938)**, Atatürk Araştırma Merkez, Ankara 2010, s. 126; **İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, S. 9, Eylül 1929, s. 260.

tohumu 100 libresinden 16 sent olarak belirlenmiş ve ihracat bu tarifieden yapılmıştır.³²¹ Bu antlaşmanın yürürlüğe girmesinin ardından her yıl ABD'ye 600-1200 sandık afyon müşterek büro tarafından satılmıştır. Antlaşmanın ilk yılında 19.201 kg afyon ihraç edilmiştir.³²² Türkiye'den ABD'ye 1933 yılının ilk altı aylık döneminde; 15.149 kilo, ikinci altı aylık dönemde ise 11.979 kilo afyon ihraç edilmiştir.³²³ ABD afyon ithalatında daima yüksek morfinli afyonları tercih etmiştir. Türkiye, afyonunun büyük alıcılarından olan ABD'nin ihtiyacı için yüksek morfinli afyon yetiştirilmeye başlanmıştır.³²⁴ Elde edilen verilerde; 1936 yılında 4 ton afyon ihracı gerçekleştirilmiştir.³²⁵ 1937-1939 yılları arasında ABD'ye 80 ton afyon gönderilmiştir.³²⁶ 1940 yılında; 92.975.300 kg afyon, 1941 yılında; 138.700 kg ve 1942 yılında; 176.000 kg afyon ihraç edilmiştir.³²⁷ 1944 yılında ise 88.016.611 kg afyon ihraç edilmiştir ancak bu veride iki ülke temel alınmıştır.³²⁸ 1948 yılı ise; ilk 5 aylık ihracatta 8.206 liralık ihracat yapılmıştır. 1.603 liralık afyonda yine İzmir limanından ABD ye gönderilmiştir.³²⁹

Uzakdoğu'da en çok afyon ihracı yaptığımız ülke Japonya olmuştur. Uyuşturucu Maddeler İnhisar Dairesi'nin kurulmasından önce Japonya'ya afyon ihracatımız başlamıştır. İlk ihracatımız; 1925 yılında 875 kg afyon ihracı ile gerçekleştirilmiştir.³³⁰

³²¹ Ticaret Vekâleti Türk Ofisi, **Türkiye Cumhuriyeti İle ABD Birleşik Devletleri Arasında Ticaret Antlaşması**, Çankaya Matbaası, Ankara 1939, s. 23.

³²² S. Hidayet, a.g.e., s. 22.

³²³ **İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, S. 1-2, Şubat 1933, s. 46; **İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, S. 3-4, Nisan-Mayıs 1933, s. 98.

³²⁴ M. Magmumi, **Afyon Mevzu**, Matbaai Ebuzziya, İstanbul 1940, s. 15.

³²⁵ **1937-1938 İhracat Mevsiminde Dış Ticaretimizin ve İhracat Maddelerimizin Vaziyeti Hakkında Rapor**; Ticaret Vekâleti Türk Ofisi, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1938, s. 10.

³²⁶ Ticaret Vekâleti Türk Ofisi, **1938-1939 İhracat Mevsiminde Dış Ticaretimizin ve İhracat Maddelerinin Vaziyeti Hakkında Rapor**, Zerbamat Basımevi, Ankara 1939, s. 10.

³²⁷ Toprak Mahsulleri Ofisi, **Üçüncü Hesap Yılı 1940 Bilanço Kâr ve Zarar Hesabı İdari Meclis Raporu**, Ankara 1941, s. 12-14; İ. Tekeli-S. İlkin, a.g.e., s. 230; Toprak Mahsulleri Ofisi, **Beşinci Hesap Yılı 1942 Bilanço Kâr ve Zarar Hesabı İdari Meclis Raporu**, Ankara 1943, s. 19.

³²⁸ Toprak Mahsulleri Ofisi, **1944 Yılı Çalışma, Bilanço Kâr ve Zarar Hesabı İdari Meclis Raporu**, Kanat Basımevi, Ankara 1943, s. 16.

³²⁹ **İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, S. 7, Mayıs 1948, s. 62-63.

³³⁰ **İhtisas Raporları**, s. 142.

İkinci ihracatımız 1926 yılında 3.846 kg afyon ile yapılmıştır.³³¹ Ancak sistemli bir şekilde Uyuşturucu Maddeler İnhisar dairesi tarafından Japonya'ya 400 sandık afyon gönderilmiştir. Afyona karşılık yapılacak olan ithalatın, Japonlarla imzalanmış olan uzlaşma çerçevesinde yapılması için Hariciye Vekâlet'ine yetki verilmiştir.³³² 1933 yılının ilk altı aylık süresinde 30.002 kg, ikinci altı aylık sürede ise 21.814 kg afyon gönderilmiştir.³³³ 1934 yılında Japonya'dan 300 sandık afyon siparişi alınmış ve aynı yıl içinde 300 sandık afyon gönderilmiştir.³³⁴ İlk satışın başarılı bir şekilde yapılmasının ardından 1935 yılında Japonya'ya 10.00 kiloluk satış gerçekleştirilmiştir. Uzakdoğu'ya yapılan afyon satışı 825 sandığa kadar ulaşmıştır. Yapılmış olan ihracatı yerinde görmek ve satış teşkilatını hazırlamak için ticaret şube müdürü Şefik F.Men Japonya'ya gönderilmiştir.³³⁵ Yapılan olumlu temaslar sonucunda Japonya'ya 200 sandık afyon gönderilmiştir. Bu gönderimin karşılığında Japon mallarının Türkiye'ye sokulmasına İktisat Vekâleti 2537 sayılı tekere ile izin verilmiştir.³³⁶ Aynı yıl Japonya 1937 yılında Türkiye'den 430 sandık afyon sipariş etmiştir. Türk hükümeti 2/6103 sayılı kararname ile afyon satışına onay vermiştir.³³⁷

Avusturya; ilk gönderimiz 1925 yılında 68 kg afyon gönderilmesi ile gerçekleştirilmiştir.³³⁸ 1926 senesinde Türkiye'den 100 kilo ve 19 altın değerinde haşhaş tohumu ihracı yapılmıştır.³³⁹ 1928 ile 1929 yılları arasında toplam olarak 14.470 kg afyon ihraç edilmiştir.³⁴⁰

³³¹ H. Zeki, a.g.e., s. 66.

³³² **BCA., 30.18.1.2.49.76.17**, 12 Kasım 1934.

³³³ **İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, S. 1-2, Şubat 1933, s. 46; **İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, S. 3-4, Nisan-Mayıs 1933, s. 98.

³³⁴ **Ulus**, 10 İllkânun 1934, s. 3.

³³⁵ **BCA., 490.1.0.0.1454.34.5**, 17 Nisan 1935.

³³⁶ **BCA., 30.18.1.2.72.16.6**, 3 Mart 1937.

³³⁷ **BCA., 30.18.1.2.73.28.20**, 9 Nisan 1937.

³³⁸ **İhtisas Raporları**, s. 142.

³³⁹ **İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası 1926-27-28 Seneleri Faaliyet ve Muamelatına Ait Umumi Rapor**, Sinan Matbaası, İstanbul 1934, s. 369.

³⁴⁰ H. Zeki, a.g.e., s. 66.

İsviçre; afyon konusunda ilk ticari irtibatımız 1926 yılında 10.722 kg afyon ihracı ile yapılmıştır. 2 yıllık süreçte herhangi bir gönderim yapılmamıştır. Ancak 1929 yılında 12 kg afyon gönderilmesi ile tekrar ihracatımız başlamıştır.³⁴¹ 1936 yılında Türkiye “Hafman La Roche De Bale” adındaki İsviçreli firmaya ham afyon satışı gerçekleştirmiştir.³⁴² II. Dünya Savaş’ı yıllarında alımlarını artırmış olan İsviçre’ye 1940 yılında 4.797.300 kg afyon gönderilmiştir.³⁴³ Türkiye’de 1941 yılında ise, 12.300 kg afyon ihraç edilmiştir.³⁴⁴ 1942 yılında 700 kg drogist afyon, 1944 yılında ise 3.639.677 kg afyon ihraç edilmiştir.³⁴⁵

İngiltere; Türk afyonun önemli alıcılarından olan İngiltere’ye ilk ürün gönderimi 1923 yılında başlanmıştır. 1923 ile 1925 yılları arasında toplamda 25.611 kg afyon gönderimi gerçekleştirilmiştir.³⁴⁶ 1926 ile 1929 yılları arasında ise 19.789 kg afyon, 1930 yılında ise 16.156 kg afyon ve 1933 yılında ilk altı ayında 18.925 kg, ikinci altı ayında ise 12.220 kg afyon gönderimi yapılmıştır.³⁴⁷ Uyuşturucu Maddeler İnhisar Dairesi, 1936 yılında İngiltere’ye yapacağı afyon satışını takas yolu ile yapmıştır. Bunun nedeni ise; daha önceden imzalanmış olan Clearing antlaşmasının gümrük tarifesinin süresinin dolmuş olmasından dolayı ihracat takas usulü ile yapılmıştır. Türkiye, afyon ihracatı karşılığında 40 ton tülbent ’in kontenjan dışından Türkiye’ye sokulmasını istemiştir. İki ülkenin antlaşması ile birlikte afyon karşılığında tülbent alınmıştır.³⁴⁸ 1940 yılında 116.207.909 kg afyon gönderilmiştir. 4 yıllık süre boyunca

³⁴¹ H. Zeki, a.g.e., s. 66.

³⁴² **BCA., 30.18.1.2.70.98.7**, 30 Aralık 1936.

³⁴³ Toprak Mahsulleri Ofisi, **Üçüncü Hesap Yılı 1940....**, s. 12-14.

³⁴⁴ İ. Tekeli-S. İlkin, a.g.e., s. 230.

³⁴⁵ Toprak Mahsulleri Ofisi, **1944 Yılı Çalışma, Bilanço....**, s. 16; Toprak Mahsulleri Ofisi, **Beşinci Hesap Yılı 1942....**, s. 19.

³⁴⁶ **İhtisas Raporları**, s. 142.

³⁴⁷ H. Zeki, a.g.e., s. 66; S. Hidayet, a.g.e., s. 22; **İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, S. 1-2, Şubat 1933, s. 46; **İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, S. 3-4, Nisan-Mayıs 1933, s. 98.

³⁴⁸ **BCA., 30.18.1.2.65.44.17**, 28 Mayıs 1936.

herhangi bir gönderim yapılmamıştır. 1944 yılında 50.000 kg afyon gönderimi ile tekrar afyon ihracatı yapılmaya başlanmıştır.³⁴⁹

Hindicın; II. Dünya Savaşı öncesi artan afyon ihtiyacına cevap vermiş olan Türkiye, Uyuşturucu Maddeler İnhisar Dairesi'nin gözetim ve denetiminde 1938 yılında Fransız Hindi Çini'ne 200 sandık afyon ihraç edilmiştir.³⁵⁰ 1940 yılında da 20.960 kg afyon gönderilmiştir.³⁵¹

Hollanda; ilk gönderimiz 1928 ile 1929 yıllarında toplamda 45.157 kg afyon gönderimi ile gerçekleşmiştir. 1930 yılında ise 25.240 kg afyon, 1933 yılında ise 16.228 kg afyon gönderilmiştir.³⁵² Uyuşturucu maddeler inhisar dairesi tarafından 1939 yılında Batavya'ya 400 sandık afyon satışı gerçekleştirilmiştir.³⁵³ 1940 yılında 2.000.000 kg, 1941 yılında ise, 14.080 kg afyon ihracı gerçekleştirilmiştir.³⁵⁴

Fransa; Türk afyonun öneli alıcıları arasında yer almış olan Fransa'ya; 1923 ile 1925 yılları arasında 82.499 kg, 1926 ile 1929 yılları arasında 426.497 kg ve 1930 yılında ise 1.511.369 kg afyon gönderilmiştir.³⁵⁵ 1930 yılına kadar düzenli bir şekilde gerçekleştirilmiş olan afyon ihracatımız 2 yıllık durağan bir dönem yaşanmıştır. Bunu nedeni de Türk afyonuna karşı Avrupa'da kurulmuş olan Kartelin yaratmış olduğu olumsuz durum neden olmuştur. 1933 yılında ihracat yeniden yapılmaya başlanmış ve ilk gönderimde 115.964 kg afyon ihracatı gerçekleştirilmiştir. Tekrar 2 yıllık bir ihracat kaybının ardından, 1936 ile 1938 yılları arasında gönderim miktarı düşmüş ama yine

³⁴⁹ Toprak Mahsulleri Ofisi, **Üçüncü Hesap Yılı 1940...**, s. 12-14; Toprak Mahsulleri Ofisi, **1944 Yılı Çalışma, Bilanço...**, s. 16.

³⁵⁰ **BCA.**, **30.18.1.2.85.105.7**, 15 Aralık 1938.

³⁵¹ Toprak Mahsulleri Ofisi, **Üçüncü Hesap Yılı 1940...**, s. 12-14.

³⁵² H. Zeki, a.g.e., s. 66; S. Hidayet, a.g.e., s. 22; **İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, S. 1-2, Şubat 1933, s. 46; **İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, S. 3-4, Nisan-Mayıs 1933, s. 98.

³⁵³ **BCA.**, **30.18.1.2.85.113.6**, 6 Ocak 1939.

³⁵⁴ Toprak Mahsulleri Ofisi, **Üçüncü Hesap Yılı 1940...**, s. 12-14; İ. Tekeli-S. İlkin, a.g.e., s. 230.

³⁵⁵ **İhtisas Raporları**, s. 142; H. Zeki, a.g.e., s. 66; S. Hidayet, a.g.e., s. 22.

de178 kg afyon sevkiyatı yapılmıştır.³⁵⁶ 1940 yılında 16.959.200 kg afyon gönderilmiştir.³⁵⁷ 1948 yılı ocak ayında Türkiye’den 20 ton 1.176 bin liralık afyon ihraç edilmiştir. Fransa, alımlarını genellikle Almanya’da bulunan Hamburg’daki depodan gerçekleştirmiştir.³⁵⁸

İtalya; ilk ihracat 1923 yılında yapılmıştır. 1923 ile 1925 yılları arasında 3.046 kg afyon gönderimi ile gerçekleşmiştir. Devam eden yıllarda 1926 ile 1927 yıllarında 1.380 kg, 1927 yılında da 76 kg, 1928 ile 1930 yılları arasında 8.831 kg afyon gönderilmiştir. 2 yıllık süreçte herhangi bir gönderim yapılmaz iken tekrar gönderim 1933 yılında 6.056 kg afyon ile yapılmıştır. 1933 yılındaki gönderinin ardından İtalya 7 yıl boyunca Türk afyonundan herhangi bir alım yapmamıştır. Savaş yıllarında ihtiyaçtan dolayı talebine karşılık 1940 yılında 6.600 kg afyon gönderilmiştir.³⁵⁹

Macaristan; ilk afyon ticareti temasımız 1926 yılında 314 kg afyon gönderimi ile gerçekleştirilmiştir.³⁶⁰ Uzun bir süre boyunca ürün gönderimi yapamadığımız Macaristan’a tekrar gönderimi 1940 yılında 886 kg afyon ile gerçekleştirilmiştir. Ardından, 1942 yılında 628 ve 1944 yılında 88.016.611 kg afyon gönderilmiştir.³⁶¹

Ham afyon ihracı konusunda iş birliği yapma yoluna girilmiştir. Roznoexpirt şirketi Türkiye ile ham afyonun ticareti konusunda görüşme talep etmiştir. Bu talep Türkiye tarafından olumlu karşılanmış ve Türk-Yugoslav merkez bürosu Türk delegesi

³⁵⁶ **İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, S. 1-2, Şubat 1933, s. 46; **İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, S. 3-4, Nisan-Mayıs 1933, s. 98; **1937-1938 İhracat Mevsiminde Dış Ticaretimizin ve İhracat Maddelerimizin Vaziyeti Hakkında Rapor**, s. 10-11-13.

³⁵⁷ Toprak Mahsulleri Ofisi, **Üçüncü Hesap Yılı 1940...**, s. 12-14.

³⁵⁸ **İzmir Ticaret ve Sanayi Odası İktisat Mecmuası**, S. 3, Nisan 1948, s. 32; Bahtiyar, a.g.e., s. 15.

³⁵⁹ **İhtisas Raporları**, s. 142; H. Zeki, a.g.e., s. 66; S. Hidayet, a.g.e., s. 22; **İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, S. 1-2, Şubat 1933, s. 46; **İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, S. 3-4, Nisan-Mayıs 1933, s. 98; Toprak Mahsulleri Ofisi, **Üçüncü Hesap Yılı 1940...**, s. 12-14.

³⁶⁰ H. Zeki, a.g.e., s. 66.

³⁶¹ Toprak Mahsulleri Ofisi, **Üçüncü Hesap Yılı 1940...**, s. 12-14; Toprak Mahsulleri Ofisi, **Beşinci Hesap Yılı 1942...**, s. 19; Toprak Mahsulleri Ofisi, **1944 Yılı Çalışma, Bilanço...**, s. 16. (Macaristan’ın 1944 yılındaki verilerde iki ülke birlikte verilmiştir)

ve Toprak Mahsulleri Ofisi umum müdürü Şakir Turali temsilci olarak Moskova'ya gönderilmiştir.³⁶²

İlaç sanayisinin ham maddesi olan afyon tüm dünya devletleri için vazgeçilmez bir ürün haline gelmiştir. Tıp alanındaki kullanımının yaygınlaşması ile birlikte ham afyonun üreticisi olan Türkiye, ihtiyacın karşılanması konusunda önemli bir yere sahip olmuştur. Avrupa ve Asya'da birçok devlet için hayati öneme sahip olan ham maddeyi sağlamak amacıyla ihracat gerçekleştirmiştir. Bu ihracatta sadece para elde edilmemiştir. Bazı ülkelerle yapılan takas usulü ihracat yapılmıştır. Dışardan alınan ürünlere karşılık afyon ihracı gerçekleştirilmiştir.

2.8. Afyon- Haşhaş Üretimine Devlet Müdahalesi

2.8.1. Ekim Alanı Sınırlandırılması

Dünya'da haşhaş-afyon kısıtlanması ve yasaklanması konusunda bir dizi çalışmalar yapılmıştır. Düzenlenmiş olan konferanslar neticesinde üretim ve ticaret konusunda önlemler alınmıştır. Türkiye bu çalışmalara katılmamış ancak durumun ciddiyetini daima göz önünde bulundurmuş ve bu konuda uluslararası yaptırımlardan bağımsız olarak ülke içinde önlemler almaya başlamıştır. 1929 yılı sonrasında afyon üretimi konusunda bazı kararlar alan Türkiye üretimde kısıtlama yoluna gitmiştir. Bunun doğal sonucu olarak da üretimde dalgalanmalar meydana gelmiştir.³⁶³ Üretimdeki kısıtlamalar konusunda başlayan çalışmaların hemen ardından devletin dikkatini çeken bir başka olayda afyon sütünün alım ve satımı olmuştur. Haşhaştan elde edilen afyon sütünün tıp alanındaki yaygın kullanımının haricinde insanlar arasında farklı amaçlarla kullanılıyor olması ve bu durumun insanlığı yıkıcı bir sona sürüklemesi Türkiye'nin de dikkatinden kaçmamıştır. Hükümet tarafından bu duruma müdahale edinilmesi karar alınmış ve afyon sütü üretiminin mümkün olduğunca azaltılması için çalışmalar başlatılmıştır.

³⁶² BCA., 30.18.1.2.88.89.8, 9 Ekim 1939.

³⁶³ F. Çolak, "Anadolu'da Afyon Ziraatı...", s. 521.

Türkiye uluslararası antlaşmalara imza koymadığı yıllarda kendi almış olduğu kararlar neticesinde üretimde ve afyon sütü konusunda kısıtlama uygulamalarına başlamıştır. Uygulamalardan önce afyon içeriği ve tarımı hakkında oda meclisinde durumla ilgili görüşmeler yapılmıştır. Görüşme neticesinde oda meclisi tarafından alınan kararlar Türkiye'nin uygulamak istediği kısıtlamalar ve sınırlamalarda afyon ticareti konusunda 5000 sandığın altına inilmemesi konusunda rapor beyan edilmiştir.³⁶⁴ Oda meclisinden alınmış olan rapor göz önüne alınarak yapılan ön çalışmalar neticesinde hükümet çıkarmış olduğu 3491 kanun gereğince haşhaş ekim sahalarının daraltılmasına karar vermiştir.³⁶⁵ Yasaklama ve sınırlandırmaların uygulanmamasından önce Türkiye 532.341 dönüm ekim sahasına sahipti. 3491 Sayılı Kanun'un 18. Maddesi gereğince yeni ekim sahaları belirlenmiştir. Böylece daralan ekim sahaları sonucunda toplam da ekim alanları 25-30 bin hektara düşmüştür.³⁶⁶ Türkiye kendi isteğiyle ülke içinde kısıtlamalar yapmış olmanın yanı sıra uluslararası afyon antlaşmalarına imza koymuş olmasıyla birlikte dünyadaki ekim alanları göz önünde bulundurularak bu antlaşmalarda belirtilen miktar kadar ekim alanına izin vermiş ve kısıtlamaları da bu çerçevede yapmıştır.

Türkiye 1931 yılında 54.000 hektar haşhaş ekim alanına sahip iken bu oran 1946 yılında 18.000 hektara kadar düşmüştür. Bu düşüşte 137.000 ton tohumdan 20.000 tona ve oradan da 7.000 tona kadar düşüş yaşanmıştır.³⁶⁷ Yapılan kısıtlamaları meclis gündeminde dile getiren Afyonkarahisar Milletvekili Berç Türker yapmış olduğu konuşmadan; memleketimizin para kazanmaya ihtiyacı olduğunu ve afyonun ülke ekonomisinde en önemli ihraç maddesi olduğunu dile getirmiştir. Yapılan işler neticesinde Türk afyonun üretim ve satışına müdahale edildiğini afyon ticaretimize

³⁶⁴ İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, **Eylül 1923-Mayıs 1926 Faaliyet ve Uygulamalarına Dair Genel Rapor**, İstanbul Ticaret Odası Kültürel ve Sanatsal Araştırma Yayın No.2010-118, İstanbul 2011, s. 461.

³⁶⁵ **BCA.**, 30.10.0.0.184.267.6, 23 Eylül 1939.

³⁶⁶ R. Saka, a.g.e., s. 44.

³⁶⁷ F. İncekara, "Haşhaşın Yurt Ekonomisindeki...", s. 31; H. O. Erkan, "Afyon Tahdidatı", **İktisadi Yürüyüş**, S. 4, İstanbul 1940, s. 2.

büyük bir darbe vurulduğuna, Türkiye’yi üretim konusunda kısıtlayan devletlerin kendi çıkarları doğrultusunda el altında ticarete devam ettiklerine dikkat çekmiştir.³⁶⁸

Türkiye Cumhuriyet’i Devleti, haşhaş-afyon konusunda ne kadar hassas çalışmalar yapmış olduğunu gözler önüne sermiştir. Yapılmış olan antlaşma ve sözleşmelere bağlı olarak yapılan kısıtlamalar üreticiyi, satıcıyı ve afyon-haşhaş ham maddesinin kullanıldığı sanayi kollarını da olumsuz yönde etkilemiştir.

2.8.2. Ekime İzin Verilen Bölgeler

Türkiye’nin afyon ve haşhaş üretiminde 1929-1933 yılları arasındaki verilere;

Yıllar	Hektar	Üretim ton
1929	35000	663
1930	46500	474
1931	54100	496
1932	32200	96
1933	45082	257

Yukarıdaki tabloda,³⁶⁹ 1929-1933 yılları arasında ekim alanındaki dalgalanmalar üretime de yansımıştır. Devlet afyon-haşhaş meselesine müdahale etmeye karar vermesinin ardından İnhisar Dairesi kurulmuştur. 1933 yılında kurulan kurum sadece afyon-haşhaş işleriyle ilgilenmiştir. Ülke içindeki üretim ve ülke dışına satışta tek yetkili kurum olmuştur. 2253 Sayılı Kanun gereğince çalışmalarına başlayan İnhisar Dairesi’nin ilk işi Türkiye’de hangi mınıtkada ne kadar ve kaç dönüm afyon ekilip haşhaş ziraatı yapılmasına karar vermek olmuştur. Bu uygulama için ayrı bir heyet kurulması uygun görülmüştür. Heyette İnhisar Dairesi’nin adına İktisat ve Ziraat Vekilliği’nden temsilciler de bulunmuştur.³⁷⁰ İnhisar Dairesi’nden önce ekim konusunda kısıtlamalar söz konusu olmuştur. Ancak buna rağmen ülkenin birçok

³⁶⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 4, İçtima.4, 11 Ekim 1935, s. 70.

³⁶⁹ S. Kayıhan, a.g.e., s. 137.

³⁷⁰ BCA., 30.18.1.2.38.58.8, 10 Ağustos 1933.

şehrinde haşhaş tarlaları varlığını devam ettirmiştir. İnhisarla birlikte belirtilen kriterlere uymayan yerlerin ekimine tamamen son verilmiştir. Ancak bazı mıntıkalara ise özel izinle haşhaş tarımı yapılması için müsaade edilmiştir. Bu yerler; Afyon, Sandıklı, Burdur, Çaldır, Isparta ve Dinar'dır. 1933 yılından önce yasaklanmış ancak İnhisarın tekrar gözden geçirmesiyle izin verilmiş olan yerler arasında; Manisa, Balıkesir, Aydın vilayetlerinin merkezleri yer almıştır.³⁷¹

İnhisarın devam eden çalışmaları neticesinde 23.10.1933 tarihli 15.173 numaralı çıkmış olan karar neticesinde Balıkesir'in; Bigadiç, Kepsut, Dursunbey ve Sındırgı'da, Manisa'nın; Eşme, Kula, Demirci, Gördes'te ve 27.12.1933 tarihli 15.485 nolu çıkmış olan karar ile Aydın'ın merkez kazaları da ekim mıntıklarına dâhil edilmiştir. Bu kararlarla birlikte ekim sahalarına dâhil edilmiş olan bu yerlerin seçilmesinin özel bir nedeni vardır. Yapılmış olan kısıtlamalarla istihsal miktarında kayıplar yaşamış olan Türkiye bu kaybını yüksek kaliteli mahsul elde ederek kapatabileceğini düşünmüştür.³⁷² Bir diğer neden ise üretimine izin verilmiş olan yerlerin dağlık olmayıp düz bir araziye sahip olmaları ve bunun yanında yerli halkın tohumdan çıkardıkları yağı kullanması ve ihraçlarla geçinmelerinden dolayı izinler verilmiştir.³⁷³ Aydın'a verilen izin ise daha özel bir sebebi vardır. Yugoslavya'dan Türkiye'ye gelmiş olan muhacirler Aydın'a yerleştirilmiştir. Oradaki yaşam tarzını devam ettirebilmeleri düşüncesi ile haşhaş tarımı yapmalarına izin verilmiştir. Bu nedenle Aydın haşhaş mıntıkası içinde yer almıştır.³⁷⁴

1934 yılına gelindiğinde haşhaş mıntıklarına eklemeler yapılmıştır. Ekim sahalarına izin verilen yerler: Ankara; Beypazarı, Nallıhan, Burdur, Afyonkarahisar, Bursa; Orhaneli, İnegöl, Yenişehir, Bilecik, Denizli, Eskişehir, Isparta, Konya, Kütahya, Amasya, Çorum, Tokat, Malatya, Balıkesir; Bigadiç, Kepsut nahiyeleri, Dursunbey,

³⁷¹ C. Çalgüner, "Türkiye'de Haşhaş Ekim Sahası", **Ziraat Gazetesi**, S. 5, Ankara 1936, s. 146-147.

³⁷² C. Çalgüner, "Türkiye'de Haşhaş...", s. 147.

³⁷³ **BCA.**, 30.18.1.2.40.75.12, 23 Ekim 1933.

³⁷⁴ **BCA.**, 30.18.1.2.41.91.3, 27 Aralık 1933.

Sındırgı kazaları, Manisa; Eşme, Kula, Demirci, Gördes kazaları, Aydın merkez kazası³⁷⁵. İller inhisar gözetiminde üretime başlamışlardır. Toprak Mahsulleri Ofisi'nin kurulmasına kadar geçen süre zarfında haşhaş-afyon ile ilgili tüm konular İnhisar Dairesi'ne bağlıydı. Hükümet konu ile ilgili çalışmalara ara vermeden devam etmiştir. Gelişen dünya ve değişen koşullar göz önünde tutularak inhisarın eksiklikleri ve düzeni göz önüne alınarak Toprak Mahsulleri Ofisi'nin kurulmasına karar verilmiştir. Kuruluşun gerçekleşmesi ile birlikte haşhaş-afyon konusunda kısıtlamalar ve izinler Toprak Mahsulleri Ofisi tarafından yürütülmeye başlanmıştır. 1939 yılından itibaren ofis afyon-haşhaş tarımı konusunda üreticiyi teşvik edici çalışmalar yapmıştır. Üretim ve verim artışına ekim izini verilen mıntıklarda önem verilmiştir.³⁷⁶

Toprak Mahsulleri Ofisi ekim alanlarına verilecek olan izinler konusunda dünya piyasasını göz önüne alarak bir rapor hazırlayıp ona göre haşhaş ekimi ve afyon sütü toplanacak olan mıntıkların tespitine karar verilmiştir. Hazırlanan bu rapor ziraat vekâletine de sunulmuştur.³⁷⁷ Ziraat Vekâleti ve Toprak Mahsulleri Ofisi'nin ortak çalışma neticesinde mıntıklarla ilgili düzenlemeler yapılmıştır. 1940 yılında hükümet tarafından Toprak Mahsulleri Ofisi kanununa istinaden afyon sütü toplanması ve haşhaş ekilmesine müsaade edilecek yerlerin tespiti ve denetim şekillerine ait nizamname yayınlanmıştır. Nizamnameye göre; her yıl Toprak Mahsulleri Ofisi 3 sene ihraç edilen malların soft-drogist miktarları ve afyon sütü miktarları raporlanıp Ziraat Vekâleti'ne gönderilmesi zorunlu tutulmuştur. Ziraat Vekâlet'inin yapacağı incelemeler sonucunda kısıtlanacak mıntıklar belirlenecektir. Ancak kısıtlamalardan sonra bu bölgelere başka ürünler ekilmesi konusuna dikkat edilecektir. Süs için afyon ekimine herhangi bir müdahale olmayacaktır. Afyonun kalitesi, morfin derecesi, ticari piyasada taleplerine göre Toprak Mahsulleri Ofisi'nin görüşleri neticesinde haşhaş ekim izni verilecek olan

³⁷⁵ BCA., 30.18.1.2.48.70.11, 13 Ekim 1934.

³⁷⁶ Toprak Mahsulleri Ofisi İdare Meclis Toplantı Tutanağı 1938-1948 Dönemi, Ankara, s. 84.

³⁷⁷ Cumhuriyet, 29 Mar 1940, s. 3.

mıntıkalarda dikkat edilen hususlar arasında yer almaktadır.³⁷⁸ Yayınlanmış olan bu nizamnamenin ardından 2/13925 Sayılı Kararname'ye göre hem yağ hem afyon sütü ziraatı yapılacak yerler: Afyon, Burdur, Bilecik, Denizli, Eskişehir, Isparta, Konya, Kütahya, Amasya, Çorum, Tokat ve Malatya vilayetleridir. Ayrıca Balıkesir: Bigadiç, Kepsut, Dursunbey, Sındırgı; Manisa: Kula, Eşme, Demirci, Gördes; Bursa: Orhaneli, İnegöl, Yenişehir; Ankara: Nallıhan, Beypazarı; Bolu: Göynük; Kayseri: Kayseri'de izin verilmiş yerler arasında yer almıştır.

Yalnızca yağ üretimi için izin verilen yerler ise: Balıkesir; (Merkez, Balye), Ankara; (Ayaş), Bursa (Soğuk-pınar), İznik; Manisa; (Alaşehir, Soma, Akhisar, Salihli, Adalar, Kırkağaç), Kırklareli; (Vize, İncesu, Polus, Pınarhisar, Lüleburgaz, Babaeski), Niğde; (Aksaray-Yaprakhisar); Çanakkale (Gelibolu), Bolu (Gerede, Mudurnu), Antalya (Korkuteli)³⁷⁹. Ekim mıntıklarına izin verilirken haklın ekonomik durumu ve ihtiyaçları da göz önüne alınmıştır.

1940 yılına kadar üretimde devamlılık sağlanmış ve üretim miktarları da korunmuştur. Ancak Dünya afyon ihtiyacı II. Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte artmıştır. İhracat talebinin artması ile birlikte Türkiye bu ihtiyaca cevap vermek adına ekim sahalarında genişlemeye gitmiştir. 16 Haziran 1945 yılında 3/2674 Sayılı Karar ile haşhaş ziraatına bazı bölgeler için izin verilmiştir. 1945 yılı itibarı ile Türkiye de 35 il de afyon ziraatı yapılmıştır.³⁸⁰ Bakanlar kurulu kararı ile 1946 yılında haşhaş ekimi yapılacak olan yerlere şu yerler eklenmiştir;

İlin adı	Afyon sakızı ve tohumu istihsal için haşhaş ekimine müsaade edilen yerler	Sadece tohumdan istifade için haşhaş ekimine müsaade edilen yerler
İzmir		Altınova, Ayvalık, Dikili,

³⁷⁸ **Düştur**, III. Tertip C. 21, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara 1940, s. 335-349; **BCA.**, **30.18.1.2.90.27.6**, 19 Mart 1940.

³⁷⁹ S. R. Doğukan, "Türkiye'de Haşhaş...", s. 435.

³⁸⁰ T. Baytop, **Türkiye'nin Tıbbi ve Zehirli Bitkileri**, İstanbul Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul 1963, s. 25.

		Bergama, Foça, Torbalı, Menemen, Değirmendere
Manisa		Akhisar, Salihli, Turgutlu ve Manisa Merkez İlçeleri
Balıkesir		Gönen İlçesinde Agonya ve Yenice
Bursa		Bursa Merkez ve Mustafa Kemal Paşa İlçesi
Kayseri		İncesu
Aydın		Bozdağan, Nazilli, Karacasu
Gaziantep	Merkez ilçenin belediye hudutları içerisinde	
Samsun		Merkez ilçesinin Kirazlı mevkiinde, Bafra ilçesinin Çorak mevkiinde

Yukarıda belirtilen yerlerde ekim işlemlerine başlanmıştır. Yalnızca Gaziantep’te afyon sakızı ve tohumu üretimi için haşhaş ekimine belediye sınırları içinde olması şartı ile izin verilmiştir. Bu şartın konulmasının nedeni ise; şehrin coğrafi konumu itibarı ile kaçakçılık olaylarının önüne geçmek istenmiştir. Geriye kalan yedi ilde sadece tohumdan faydalanılması için haşhaş ekimine müsaade edilmiştir.³⁸¹ Aynı yıl içinde bu yerlere ek olarak; Samsun: Havza ilçesinin Akyar, Neşepınarı, Sarıgazel, Ağaçkaya, İncearaca, Söğütlü, Kucak, Derhöz, Gevekese, Teberoğlu Başlamış köyleridir. Manisa: Kırkağaç ve Aydın: Söke ilçelerine haşhaş tohumundan yağ istihali için ekimine izin verilmiştir.³⁸² Hükümet, izin vermiş olduğu ekim sahalarıyla savaşan devletlerin afyon ihtiyacına cevap vermek istemiştir fakat bunu yapar iken uluslararası alanda yasaklanmış olan afyon sakızı üretiminde belirlenmiş olan sınır çerçevesinden çıkmamıştır.

1947 yılında Bakanlar Kurulu kararı ile haşhaş ekilecek ve afyon sütü toplanacak olan yerler belirlenmiştir. Gaziantep’in bazı yerlerinde afyon sakızı tohumu

³⁸¹ BCA., 30.18.1.2.112.78.9, 12 Aralık 1946.

³⁸² BCA., 30-18-1-2_110-31-18, 4 Mayıs 1946; Ulus, 21 Haziran 1940, s. 2.

üretimine izin verilmiştir.³⁸³ 1947 yılının Mayıs ayında yapılmış olan Bakanlar Kurulu’nda afyon üretimi için izin verilen yerlerin tespiti yeniden yapılmıştır. Türkiye genelinde üretime izin verilen yerler;

İl Adları	Afyon sakızı ve tohumu üretim için ekimine müsaade edilmesi istenen yerler	Haşhaş tohumundan yalnız yağ üretim için ekimine müsaade edilmesi istenen yerler
Afyon	İlin tamamı	
Burdur	İlin tamamı	
Bilecik	İlin tamamı	
Denizli	İlin tamamı	
Eskişehir	İlin tamamı	
Isparta	İlin tamamı	
Konya	İlin tamamı	
Kütahya	İlin tamamı	
Amasya	İlin tamamı	
Çorum	İlin tamamı	
Tokat	İlin tamamı	
Malatya	İlin tamamı	
Balıkesir	İli merkez ilçe Bigadiç, Dursunbey, Sındırgı, Balya, Edremit, Gönen, Ayvalık ilçeleri ile Susurluk’a bağlı Ömerköy ve Göbel bucaklarında, Kepsut bucağında ve Agonyada	
Manisa	İlin merkez Eşme, Kula, Demirci, Gördes, Salihli, Alaşehir, Turgutlu, Soma, Kırkağaç	
Aydın	İlin merkez, Bozdoğan, Nazilli, Karacasu, Söke, Koşarlı ve Gömercik ilçelerinde	
Bursa	İlin Orhaneli, İnegöl, Yenişehir	Bursa merkez, Mustafa Kemal Paşa, İznik, Orhangazi ilçelerinde ve Mudanya’nın Tirilya bucağında
Ankara	İlin Beypazarı, Nallıhan,	Polatlı ve Çubuk ilçelerinde

³⁸³ **Ulus**, 3 Ocak 1947, s. 2.

	Ayaş ilçelerinde, Güdül bucağında, Garipçe, Adalı Kuzu, Sapanlı, Meyvebükü, Özçealtı, Akseke, Keçeöz, Yelli, Surgun, Karacakıran, Kamanlar, Hacılar, Abaç, Karavirandır.	
Bolu	İlin merkez, Göynük, Gerede, Mudurnu	
Kayseri	İlinin Ürgüp ilçesi	İncesu ilesinde
Kırklareli	İlin merkez ilçesine bağlı İnice, Poloz, Pınarhisar merkez bucaklarında, Vize ilçesinde merkez bucağında ve Babaeski, Lüleburgaz ilçelerinde	
Niğde	İlin Aksaray bucağı ile Yaprak Hisar köyünde	
Çanakkale		İlin Gelibolu ve Yenice ilçelerinde Biga ilçesinin merkez, Gündoğdu, Karabiga, Dimetoka, Çanpazar bucaklarına bağlı köyler
Antalya	Korkuteli ve Elmalı	İlin merkezinde
Yozgat	İlin Aladağ, Boğazlayan, Sorgun ilçeleriyle, merkeze bağlı Musabeyli bucağında	İlin merkezine bağlı Osmanpaşa bucağında
Elâzığ		Baskil ilçesinde ve İzolu Muşar bucaklarında, İzolu bucağının İmikuşağı, Ötetalan, Hacımehmetli, Canbulat, Bekirhüseyin, Kadıköy, Pınalı Muşar Bucağının Akuşağı, Zikan, Şehhasan, Bilaluşağı, Emirhan, Altunuşağı, Arapuşağı, Bereten Ve Ataf köylerinde
Diyarbakır		Merkez Diyarbakır ilçesinde, Mermer ve Pirinçlik merkez bucaklarında, merkez Silvan ilçesinde ve Başnık Hazro merkez bucaklarında

		ve merkez Çermik ilçesinde ve merkez Çunguş bucağında, Ergani ilçesinde
Kocaeli	Gevye merkez bucağına bağlı köylerle Taraklı bucağı köyleri ve Doğançay bucağı köyleri	
Kastamonu	Tosya merkez ilçesinde	
Sivas		İlin su şehri merkez bucağı ile Özbider bucağı ve Yıldızeli ilçesinin Bilecik bucağında ve Gürün ilçesinde
İzmir	İzmir ilçe merkezine bağlı Değirmendere bucağında, Bergama, Dikili, Menemen, Foça, Torbalı ilçeleri	
Samsun		Samsun merkez ilçesinin Kirazlı merkezinde, Bafra ilçesinin Çorak mevkiinde, Havza ilçesinin Sivrikise, Dereköy, Beley, Celil, Kamlık, Aşağısunuz, Güvercinlik köyleri Ladik ilçesinin Akyar, Meşepınarı, Sarıgazel, Akçakaya, İncekara, Söğütlü, Kurucak, Derinöz, Gevekese, Teberoğlu, Başlamış köyleri
Tunceli		Çemirkezek ilçesi, Vazkovan, Germili bucakları, Pertek ilçesi, Paşaventdere, Savak bucakları, Malazgirt Çarsancak, Muhini, Pah
İçel		Mut ilçesi
Çankırı	Çerkeş, merkez bucağı ve Eskipazar bucağı ile il merkezine bağlı Yapraklı bucağı	
Urfa		Siverek ilçesinin bucak ve Çaylarbaşı
Gaziantep	Merkez ilçesinin belediye hudutları ilçesinde	

Kırşehir		Mucur ilçesinin Aflak ve Kabaca köyleri
Tekirdağ		Hayranbolu ilesi ve Çorlu'nun Muratlı bucağı

1948-49 haşhaş ekimine müsaade edilen ve 1947 yılı için sakız alınacak ve yağ için ekim yapacak yerleri tespit ederek ilan etmiştir.³⁸⁴ Yukarıda verilmiş olan cetvelde belirlenmiş olan 12 ilin tamamında; afyon sakızı ve tohumu üretimi için ekimine müsaade edilmiştir. Geriye kalan 26 ilin ise belirlenmiş olan ilçe, köy ve kasabalarında günlük hayatta kullanılmasından dolayı doğmuş olan ihtiyaç nedeni ile haşhaş tohumundan yalnız yağ üretimi için ekimine müsaade edilmiştir. Çünkü kullanılan yağ halkın besin maddesidir kendi ihtiyaçları için üretim yapmışlardır. Toprak Mahsulleri Ofisi'nin Anadolu coğrafyasında yapmış olduğu çalışmalar neticesinde hazırlanmış olan raporlar ışığında hükümet tarafından 1948-1949 yılları arasında Anadolu'da 38 ilde haşhaş ve afyon üretimine müsaade edilmiş olduğu elde edilmiş olan verilerden anlaşılmaktadır. Bu tespitler yapılırken şehirlerin durumları da göz önüne alınmıştır. Bu yıllarda bazı şehirlerde kuraklık ve don olayı yüzünden zarar gören bölgelerde de çiftçinin zararının karşılanması için ekonomik getirisi fazla olan haşhaş ve afyon üretimine izin verilmiştir.

2.9. Haşhaş Dair Sınırlandırılmaların Sosyo-Ekonomik Hayata Etkisi

Anadolu coğrafyasının birçok yerinde yetiştirilen haşhaş bitkisi üretici için sadece ihraç ürünü olarak görülmemiştir. Üretim yapan çiftçiler haşhaşı günlük yaşamlarında çeşitli yerlerde kullanılmıştır. Haşhaş bitkisinin yağından, küspesinden, artıklarından ve elde edilen afyondan faydalanılmaktadır. Yağ bitki grubunda bulunan haşhaş, tarımı yapılan bölgelerde tohumunu kavurarak sıkılması ile elde edilen yağı

³⁸⁴ **BCA.**, 30.18.1.2.113.32.16, 15 Mayıs 1947, s. 1-3; S.R. Doğukan, "Türkiye'de Haşhaş...", s. 32-34; **Ulus**, 29 Mayıs 1947, s. 2; **Çiftçi Dergisi**, "Bazı Yerlerde Afyon İstihsali İçin İzin Verildi", S. 24, Ankara 1947, s. 2.

mutfakta gıda maddesi olarak günlük yemeklerde, pasta ve çöreklerde³⁸⁵ kullanılmıştır. Küspesi; hasat edilen kurumuş olan haşhaşlar hayvan beslenmesinde gıda maddesi olarak kullanılmaktadır. Hayvana sağlamış olduğu katıdan dolayı değerlidir. Haşhaş küspesi yiyen hayvanların süt oranları fazla ve yağ kalitesi yüksek olmaktadır. Artıkları; haşhaş hasatı yapıldıktan sonra tohumu alınmış olan sap ve kapsül parçaları üretici için önemli bir yakacak maddesi olmaktadır. Özellikle yakacak sıkıntısı çeken yerlerde bitkinin üretimine daha fazla önem verilmekte ve ekim alanları diğer ürünlere nazaran daha geniş tutulmaktadır.³⁸⁶

Haşhaşın üretimindeki tarihsel sürecinden itibaren üretici halk bazı rahatsızlıklarda afyonu tedavi amaçlı kullanmıştır. Gelenekselleşmiş olan bu tedavi yöntemi özellikle baş, karın ağrısı ve öksürük gibi hastalıkların tedavilerinde tercih edilmektedir. Haşhaş tarımı yapan çiftçi aile ekonomisine yalnızca ürünün satışı ile katkı sağlamamaktadır. Ürünün günlük hayat içinde çeşitli kullanımlar sağlayarak ekonomik giderleri azaltmaktadır.³⁸⁷

Üretici için her bakımdan önemli olan haşhaş bitkisi uluslararası alanda yaşanan olumsuz koşullar nedeni ile yapılan antlaşmalar-sözleşmeler neticesinde ekim alanları devlet tarafından kontrol altına alınmaya başlanmıştır. Ekim alanlarının daraltılması kararı ile birlikte üretim sahalarında sınırlamalar başlamıştır. Haşhaş üreticileri bu durumdan fazlasıyla zarar görmüştür. Bu zararı en aza indirmek için yapılan çalışmalar çok fazla etkili olamamıştır. Haşhaş bitkisinin yerine alternatif ürünler ekilmesi önerilmiştir ancak haşhaşın yerine ekim yapılan hiçbir ürün onun kadar verim ve gelir sağlayamamıştır. Hasat sonrası elde edilen sap ve kapsüller kış aylarında evlerde yakacak olarak kullanılmaktadır. Yasaklama ile birlikte üretim yapamayan halk bunun

³⁸⁵ Mutfakta kullanılan haşhaş ile yapılan yiyecek ürünleri; haşhaştan elde edilen yağ tüm yemeklerden kullanılmanın yanı sıra; kahvaltıda tüketilen haşhaş ezmesi, her öğün sofralarda bulunan haşhaşlı ekmek, misafir kabullerinde sunulan haşhaşlı börek, haşhaşlı kurabiye, haşhaş tatlısı (sultan tatlısı olarak da bilinir) gibi çeşitler haşhaştan yapılmaktadır.

³⁸⁶ F. İncekara, "Haşhaşın Yurt...", s. 27-29.

³⁸⁷ B. Durgun, a.g.e., s. 46-47.

sonucunda yakacak sıkıntısı yaşamış ve ekonomik olarak sarsıntı yaşadığı için kışlık yakacak ihtiyacını ormanlardan karşılamaya başlamıştır. Bunun sonucunda da bazı bölgelerde kaçak kesimlerle ağaç kayıplarında hızlı bir artış meydana gelmiş ormanlar tahrip edilmiştir.

Üretici halkın gelirinde yaşanan hızlı düşüş tarım ekonomisine yansımıştır. Üretim yapan şehirlerin genel ekonomi içerisindeki payı azalmıştır. Bunun yanında tarım alanlarında çalışan kesimin işsiz kalması ile birlikte alternatif arayışlar içine giren çiftçiler, bu arayışları merkezlere göç ederek bulmaya çalışmışlardır. Köylerden kentlere ya da sanayi merkezlerine göç olayı başlamıştır. Büyük şehirlerdeki nüfus oranlarında değişimler yaşanmıştır. Yasaklamalar ve kısıtlamalar yalnızca üretici zarar görmemiştir. Ürünün farklı üretim kollarındaki kullanımın iş görmez hale gelmiştir.³⁸⁸ Yasaklama ve kısıtlamalar devletin gerçekleştirmeye çalıştığı tarım ekonomisindeki kalkınmaya vurulmuş bir darbe olmuştur. Kısıtlanan bölgelerde tarımsal üretim azalmıştır. Dünyanın en kârlı ürününden vazgeçilerek hem devlet hem de çiftçi telafisi mümkün olmayan ekonomik kayıp yaşamıştır. Yasaklama ve kısıtlamaların yaratmış olduğu ekonomik kayıp tek bir alanla sınırlı kalmamıştır. Zincirin halkası gibi çözülme yaşanmıştır.

³⁸⁸ S. Çelenk-F. Aktuzlu, “Haşhaş Sorunu”, **Kimya Mühendisliği Mecmuası**, C. 7, S. 64, Ankara 1974, s.8; Y. Dilmen, “Türkiye’de ve Dünya’da Afyon ve Alkaloidleri”, **Türk Eczacılar Birliği Dergisi**, S. 7, Ankara 1982, s. 24.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ULUSLARARASI BAĞLAMDA HAŞHAŞ

3.1. Dünya’da Afyon Üretimi Yapan Diğer Ülkeler

Haşhaş ve afyon dünyanın birçok ülkesinde üretimi yapılmıştır olan değerli bir üründür. Avrupa’daki ilk haşhaş bulgularında bitkinin süsü bitkisi olarak ekimi yapıldığına rastlanılmıştır. Ancak tıp alanındaki kullanımının hızlı bir şekilde yayılmaya başlamış olması ile birlikte, Avrupa’da haşhaş tarımı düzenli bir şekilde ilk olarak 1810 yılında İsviçre’de görülmüştür. Ardından; Fransa, Almanya, İtalya, İspanya, İngiltere ve İskandinav ülkeleri de üretim faaliyetinde bulunmuşlardır. ABD kıtasında ise; 1764 yılında başlamış olan ekim faaliyetleri Virginia, Teksas, Washington, Kaliforniya, Minenesota’da yapılmıştır.³⁸⁹ Afyon üretimi tarihsel süreçte birçok coğrafya da rastlanılmıştır. Tıp alanındaki kullanımının yaygınlaşmasından dolayı birçok ülke bu ihtiyacını karşılamak için ihracatın yanında üretim faaliyetlerine başlamıştır. Haşhaş tarımının her ülkedeki üretiminde farklılık gözlemlenmiştir.³⁹⁰ 1928-1938 yılları arasında dünyada 250-300 bin hektar haşhaş ekimi yapılmıştır. Aşağıda verilmiş olan tablo da ülkeleri ekim miktarlarını görmekteyiz;

	Çin	İran	Hindistan	Türkiye	Rusya	İspanya	Yugoslavya	Kore
Ekiliş	125.750	29.450	28.420	37.080	13.260	12.200	8.430	1.550
Üretim	3588	723	530	328	63	14	73	12
Verim	30.4	24.6	19.0	9.0	4.8	11.0	9.0	7.5
İhraç	-	237	150	252	23	-	49	13
Tüketim	3588	486	380	76	40	14	24	-

³⁸⁹ M. A. Kâğıtçı, a.g.e., s. 50

³⁹⁰ C. Kadioğlu, “Memleketimizde Yapılan Haşhaş Ziraatına Bir Bakış”, **Toprak Mahsulleri Ofisi**, S. 16, Ankara 1959, s. 12.

Ekim	49.0	10.6	10.2	13.4	4.8	4.5	3.0	0.6
İstihsal	66.5	13.3	9.8	6.8	1.2	0.2	1.3	0.2
İhracat	-	31.8	20.2	34.0	3.0	-	6.6	1.7

Ülkeler arasındaki sıralamaya baktığımız zaman ekim alanında 1. sırada Çin, 2. Sırada Türkiye ve 3. sırada ise İran bulunurken; üretimde ise 1. sırada Çin, 2. sırada İran ve 3 sırada Hindistan bulunmaktadır.³⁹¹ Tüketimde ise; Çin 1. sırada yer alırken, İran 2. sırada, Hindistan ise, 3. Sırada yer almaktadır. Tabloda dikkat çeken durum üretimde, ekim alanı ve tüketimde birinci sırada yer almış olmasına karşın Çin'in ihracat verileri bulunmamaktadır. İhracat değeri en yüksek ülke ise Türkiye'dir.

Milletler Cemiyeti 1929-1938 yılları arasında imalatçı devletlerin ham afyon ithalat verileri (ton olarak) hakkına bir rapor yayınlamıştır. Bu rapora göre;

	ABD	İngiltere	Fransa	İsviçre	Belçika
1929	23.3	17.2	70.0	17.1	0.8
1930	21.5	16.4	73.8	6.6	--
1931	37.4	10.0	91.1	36.2	--
1932	38.7	14.5	37.3	10.5	--
1933	24.8	53.3	50.3	15.6	3.7
1934	4.7	8.1	10.9	2.7	3.5
1935	6.9	12.0	4.0	--	7.05
1936	1.9	50.9	10.5	8.0	8.2
1937	23.3	40.3	4.2	7.6	15.6
1938	1.0	14.9	21.4	23.0	22.3

Yukarıda verilmiş olan tabloda;³⁹² 1929-1938 yılları arasında kesin azalışlar ve artışlar meydana gelmiştir. Fransa ham afyon alımında ilk sırada yer alırken ikinci sırada İngiltere yer almıştır. ABD ise bu sıralama da üçüncü sırada yer alıştır. Bazı ülkelerin ihraç miktarlarına baktığımız zaman;

³⁹¹ N. Arslan, a.g.m. s. 18; F. İncekara, "Haşhaşın Yurt...",s. 93; farklı değerlendirmeler için **Bkz.** S. R. Doğukan "Türkiye'de Haşhaş Ziraatı ve Afyon İstihsalı", **Ziraat Dergisi**, S. 97, Ankara 1949, s. 51-52; elde bulunan bir diğer veri de ise dünya afyon üretiminde Türkiye %32'lik oranla 1. Sırada, Hindistan %31'lik oranı ile 2. Sırada İran ise %26'lık oran ile 3.sırada yer almaktadır.

³⁹² F. İncekara, **Türkiye'de Haşhaş...**, Cetvel 4(sayfa numarası verilmemiştir).

İran	Ton	Milyon kron
1927-1928	351	43.3
1926-1927	729	96.1
1925-1926	516	70.4
1924-1925	492	79.6

İran'ın 1924-1928 yılları arası ihraç verilerinde; 1924-1926 yılları arasında artışta az bir fark görülürken, 1926-1928 yılları arasında iki katı bir düşüş meydana gelmiştir. I. Dünya Savaşı'nın ardından kurulmuş olan Rıza Şah rejimi İran'ın ekonomik gelirini artırmak ve ticareti yeniden düzenleyerek afyon ihracına izin verilmiştir.³⁹³

Britanya	Ton
1928-1929	157
1927-1928	199
1926-1927	212
1925-1926	193

İngiltere ise 1925-1929 yılları arasında keskin bir dalgalanma yaşanmamıştır. İhracatında az bir fark meydana gelmiştir. Üretim ve verim konusunda istikrarlı bir durum sergilenmiştir. İngiltere ihtiyaçları konusunda ülke içinde üretime çok fazla önem vermemiştir çünkü kullanılacak olan afyonun büyük bir kısmını sömürgelerinden karşılamıştır.

Afyonun pazarlama ve satışı ülkeden ülkeye farklılık göstermiştir.³⁹⁴ Hatta bu farklılık bazen aynı ülke içinde bölgelerde bile görülmüştür. Ülkelerin değişik pazarlama şekilleri vardır. Örneğin; Hint afyonu kırkar topaklık sandıklarda satılırken, İran afyonu yağlı kâğıda sarılarak pamuklu ipe bağlanmış çubuklar halinde ihracatı

³⁹³ L. Paoli-Victoria A. GreenfieldQpeter Refuter, a.g.m. s. 928.

³⁹⁴ H. Zeki, a.g.e, s. 70.

yapılmaktadır. Türk afyonu ise iki önemli şehirden dış satımla yapılmıştır. İzmir Limanı'ndakiler patista çuvallarda uzun sepetler içinde sarılırken, İstanbul'dan gönderilenler haşhaş yapraklarına sarılıp mercimek biçimli küçük kalıplar halinde hazırlanmaktadır.³⁹⁵ Her ülkenin ayrı bir ihracat şekli olmasının nedeni; yapacağı yolculuğun mesafesi ve malın çeşidiyle alakalı olmuştur. Dayanaklı ürünün piyasa da daima alıcısı çok olmuştur.

Haşhaş-afyon ilk etapta tıbbi kullanım alanından dolayı üretimi tercih edilmiş ürünlerdir. Zamanla haşhaş-afyonun ekonomik getirisi fazla olmasından dolayı birçok ülke tarafından üretimi yapılmıştır. Milletler Cemiyeti raporlarında yer almış olan üretici ülkelerden olan İngiltere, Çin ve ABD haşhaş-afyon ticaretinde de söz sahibi olmuş ülkelerdir.

3.2. Kartel; Convention International Des Opiaces

Avrupa'daki birçok ecza fabrikası ilaç sanayinin ham maddesi olan afyonu dışarıdan ham madde olarak ithal edip işlemektedir. İthal edilen ham afyon fiyatlarındaki artış nedeniyle ham madde alımında zorlanan ecza fabrikaları bu durumu kendi lehlerine çevirmek için bir çözüm arayışına girmişlerdir. Aynı amaç etrafında birleşmiş olan ecza fabrikaları 1929 yılında “*Convention International Des Opiaces*” adı altında bir kartel oluşturmuşlardır. Kurulmuş olan bu kartel ile birlikte afyon fiyatlarının düşürülmesi ham maddenin daha ucuza ithal edilmesi amaçlanmıştır.³⁹⁶ Yapılan çalışmalar ve girişimler neticesinde Kartel amacına hızlı bir şekilde ulaşmıştır. İlk olarak 1930 yılında afyon fiyatını 35-40 liradan 20 liraya düşürmeyi başarmıştır. Bu düşüş hız kesmeden devam ederek afyonun piyasa fiyatı 5-6 liraya kadar inmiştir.³⁹⁷ Avrupa'daki afyon ecza fabrikaları (alkaloit) artık istedikleri kadar ham afyonu ucuz

³⁹⁵ M. Booth, a.g.e, s. 9.

³⁹⁶ Toprak Mahsulleri Genel Müdürlüğü, **Haşhaş Tohumu Değerlendirme Etüt Projesi**, Ankara 2014, s.

31.

³⁹⁷ M. Kağıtçı, a.g.e.,s. 551.

fıyata ithal edebilmişlerdir. Uluslararası antlaşmaların getirmiş olduğu sınırlamalar ve bunun yanında kurulan kartel ham afyon piyasasını alt üst etmiş ve fiyatlarını dibe çekmiştir.³⁹⁸

Kartelin yaratmış olduğu bu olumsuz sonuç dünya afyon üreticilerini büyük zarara uğratmıştır. Önemli üretici ülkeler arasında yer alan Türkiye bu zarardan fazlasıyla etkilenmiştir. Yaşanmış olan olumsuz durum TBMM tartışılmıştır. Afyonkarahisar milletvekili Berç Türker'in kartel konusunda bir öneri dile getirmiştir. Türker'e göre; kurulmuş olan karteli Cemiyeti Akvam yönetmiştir. Türk afyonuna karşı tavır alınmış ve afyon satışlarında zorlanma yaşanmıştır. Bu duruma karşılık bakanlığın bir komisyon kurması gerektiğini dile getiren Türker, olumlu sonuç elde edilememesi durumunda da afyon satışının tamamen serbest bırakılması önerisinde bulunmuştur. İktisat Vekili Celal Bayar konuşmaya karşılık vermiş olduğu cevapta; kartelin uluslararası bir kurum olmadığını yalnızca Avrupa ecza fabrikalarının birleştiği bir kurum olduğunu duruma Cemiyeti Akvam'ın müdahil olmadığını söylemiştir. Kartele karşı bir çalışma yapılacağını ancak afyon satış serbestliğinin mümkün olmayacağını kartel yüzünden Cemiyeti Akvam ile bağların koparılmayacağını dile getirmiştir.³⁹⁹ Yaşanan bu tartışmaların ardından sorunun çözümü için çalışmalar yapılmıştır.

İsmet Paşa Hükümeti yaşanan bu zararın etkilerini ortadan kaldırmak adına 31 Mayıs 1933 tarihli 2253 Sayılı Kanun ile “*Uyuşturuıcı Maddeler İnhisarı*” kurumunun kuruluşunu gerçekleştirmiştir.⁴⁰⁰ Afyonun bir diğer önemli üreticilerinden olan Yugoslavya da aynı olumsuz etkiye maruz kalmıştır. Kartele karşı koymak için iki ülke bir araya gelerek ortak bir karar almıştır ve bu karar neticesinde iki ülke ham afyon satışlarında ortak hareket edecek tek elden satış yapacaktır. İki ülke arasında 14 Nisan

³⁹⁸ S. Kayıhan, a.g.e., s. 138.

³⁹⁹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. 5, İçtimai F, 14 Ekim 1935, s. 74-75; **BCA.**, **30.10.0.0.8.49.12**, 9 Ekim 1935.

⁴⁰⁰ Toprak Mahsulleri Genel Müdürlüğü, **Haşhaş Tohumu....**, s. 31.

1932’de Avrupa’ya satış için antlaşma imzalanmış ve ham afyonun ortak satışı bu tarihten itibaren başlamıştır.⁴⁰¹ Böylece ham afyon satışı devlet kontrolüne alınmış ve yapılan satışlar inhisar gözetiminde gerçekleştirilmiştir. Uluslararası kartel için Avrupa ile görüşmeler yapan Türkiye, bu görüşmelerden olumlu sonuç alamamıştır. Yaşanan olumsuz koşullar önlemler alınmasına rağmen üreticiyi olumsuz olarak etkilemeye başlamıştır. Hükümet yaşanan olumsuzluğu ortadan kaldırmak için 1934 yılında çıkarmış olduğu izin ile uzak doğu pazarına bin sandığa kadar afyon ihracına müsaade etmiştir.⁴⁰² 1935 yılında hükümet kartele karşı bir plan ortaya koymuştur. Kartel fabrikalarının bulunduğu ülkeler Türkiye’ye sene de 2.5-3 milyon lira kıymetinde kimya ürünleri satışı yapmaktadır. Bu ürünlerin ülkeye sokulması karşılığında afyon alımı yapılması fikri ortaya koyulmuştur.⁴⁰³ Böylece kartelin yaratmış olduğu kayıp telafi edilebileceği düşünülmüştür.

1935 yılında Türk Hükümeti adına Dış İşleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras⁴⁰⁴, İran ile afyon konusunda görüşmeler yapmaya başlamıştır. Üretici ülkeler ile yapılacak olan antlaşmalar iki devlete de kolaylık sağlayacağı düşüncesi var olmuştur. Yapılacak olan antlaşma kartelin fiyat düşürmelerinin önüne geçeceği düşünülmüştür. İran ile yapılan görüşmelerin yanında Rusya ile de görüşmeler yapılmaya başlanmıştır.⁴⁰⁵ Yapılmış olan antlaşma ve ihracatı artırmak çalışmaları ile birlikte üretici halkın ekonomik kaybı azaltılmaya çalışılmıştır.

Türkiye gerek Yugoslavya ile yapmış olduğu ortak satışlar gerekse uzak doğu pazarına yapılan satışlar ile Avrupa karteline karşı üreticisini korumaya almıştır. İran ve

⁴⁰¹ M.A. Kağıtçı, a.g.e. s. 551.

⁴⁰² **BCA.**, 30.18.1.2.46.49.20, 12 Temmuz 1934.

⁴⁰³ **BCA.**, 30.10.0.0.178.230.8, 3 Temmuz 1935, s. 16(ek.2)

⁴⁰⁴ 1883 Çanakkale doğumludur. Beyrut Fransız Tıbbiye Mektebinden mezun olmuştur. 1920 yılın kadar çeşitli sağlık görevlerinde bulunmuştur. 1920 yılında meclise girmiştir. 1 Kasım 1920’de Lozan Barış Konferansına seçilen delegede yer almıştır. 1925 yılında İsmet Paşa Hükümetinde Hariciye Vekilliğine seçilmiş ve bu görevinde 1937 yılına kadar devam etmiştir. 1939 yılında Londra büyükelçiliğine atanmıştır. 1943 yılında emekli olmuştur. **Bkz.** T. R. Aras, **Atatürk’ün Dış Politikası**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2010, s. 215-216.

⁴⁰⁵ **Akşam**, 18 Kânunusani 1935, s. 5.

Rusya ile yapmış olduğu görüşmelerle de kartelev karşı bir birlik kurma çabasına girilmiştir. Devletin tüm çabalarına karşın, satışların büyük bir kısmının Avrupa'ya yapılmasından dolayı Türk çiftçisi kartelden olumsuz etkilenmiştir.

3.3. Sevr ve Lozan Antlaşmalarında Afyon

I. Dünya Savaşı'nda eroin, morfin ve afyon kullanımı tüm dünyada hızla yayılmaya başlamıştır. Savaşan devletler cephede bulunan askerlerin tıbbi ihtiyaçlarının karşılanması konusunda afyon-morfin-eroin kullanımına izin vermişlerdir. Ancak savaş psikolojisinden ve ağrılarından kurtulmak isteyen askerlerin bu maddeleri fazlasıyla kullanmış olmalarından dolayı bağımlı hale gelmişlerdir. Askerler bu maddelere kolay erişim sağladıklarından ordu içinde madde bağımlılığı başlamıştır. Bununla sınırlı kalmayan askerler bu maddeleri cephe dışında satmaya başlamıştır. Savaş sırasında Almanya'dan Fransa'ya büyük miktarda madde sokulmuş olması ciddi bir soruna yol açmıştır. Savaş esnasında bu sorunla uğraşamayan devletler savaşın sona ermesiyle birlikte konu üzerinde görüşmelere başlatmışlardır. Galip devletler, mağlup devletlere imzalattıkları antlaşmalarda I. Dünya Savaşı'ndan önce imzalanan uluslararası Lahey Afyon Antlaşması'nın kabulünü gösteren maddeler koymuşlardır. Buna göre;

Almanya, Versay'ın 295. Maddesi

Avusturalya, Senjermem'in 247. Maddesi

Maceristan, Triyanan'ın 230. Maddesi

Bulgaristan, Nuyyi'nin 247. Maddesi

Osmanlı, Sevr'in 280. Maddesinde⁴⁰⁶ Lahey Afyon Sözleşmesinin kabulü sağlanmıştır.

Böylece galip devletler uyuşturucu maddeler konusunda uluslararası bir çalışma yaparak durumu düzeltme ve kontrol altına tutmaya çalışmışlardır. Osmanlı Devleti

⁴⁰⁶ R.Saka, a.g.e. s. 108.

hariç diğer devletler antlaşmalardaki maddeye bağlı kalmışlardır. Osmanlı Devleti'nde Sevr antlaşmasının onaylanmamış olması ve ardından devletin siyasi hayatının son bulması antlaşmayı tamamen geçersiz kılmıştır. Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasıyla birlikte Avrupalı devletler ile Türkiye arasında yeni bir barış antlaşma imzalanmasına karar verilmiştir.⁴⁰⁷

Yapılan görüşmeler neticesinde 24 Temmuz 1923'de Lozan Barış Antlaşması imzalanmıştır. Avrupalı devletler afyon konusunda uluslararası antlaşmalarda imzası bulunmayan Türkiye'ye Lozan Antlaşması içinde 100. Maddenin ek protokolünden 1912 ve 1914 Lahey Afyon Sözleşmesi'ne katılmayı ve onaylamayı kabul eden bir madde koymuşlardır. Alt komisyonda görüşülmüş olan bu madde komisyon temsilcilerimizden olan Zühtü Bey ve Mustafa Şeref Bey tarafından onaylanmıştır.⁴⁰⁸ Uyuşturucu maddeler konusunda yalnızca 100. maddenin ek protokolü ile sınırlı kalınmamıştır. Gümrük tarifeleri konusunda 4-5 ve 7. Maddeler dikkat çekmektedir. Bu maddelere göre; afyon, uyuşturucu maddelerin yurda sokulması, devlet tekeli, yasaklı alkol ürünlerinin yurda girişi konusunda kanunları kaldırmayı ve antlaşmanın devam ettiği sürece bu hususlara dikkat etmeyi devlet garanti etmiştir.⁴⁰⁹ Türkiye Lozan Antlaşması'nı imzalamış ve tüm maddeleri kabul etmiştir. Afyon ve uyuşturucu maddelerin kısıtlanması için konulan gümrükle ilgili maddeler Türkiye'nin dış ticaretine sınırlamalar getirmiştir. 5 yıl boyunca ithalat ve ihracatta ambargo uygulanamayacağı hükmünden dolayı Türkiye bu süre zarfında kendi başına bir uygulama yapamamıştır. Dış ticaretini istediği gibi yönetememiştir. 1929 yılında bu hükmün süresinin dolmuş

⁴⁰⁷ B. N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2014, s. 66'da; İsviçre'nin Lozan kentinde yapılacak olan Lozan Barış Konferansı'na katılacak olan heyet; Delegasyon başkanı: Dış İşleri Bakanı Edirne mebusu İsmet Paşa; Delege: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Sinop Mebusu Doktor Rıza Nur; Delege: İktisat Bakanı Hasan Hüsnü (Saka); Danışman: Adana Mebusu Zekai (Apaydın); Danışman: Saruhan Mebusu Mahmut Celal (Bayar); Danışman: Diyarbakır Mebusu Zülfü (Tigrel); Danışman: Burdur mebusu Veli (Saltık)'dır.

⁴⁰⁸ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanakları Belgeler**, 1. Takım, C. 2, Siyasal Bilgiler Yayınları, Ankara 1970, s. 40.

⁴⁰⁹ **Düstur**, III. Tertip, C. 5, 11 Ağustos 1339-19 Teşrinievvel 1340, Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul 1931, s. 185.

olmasıyla birlikte ülke ithalat ve ihracatı kolaylıkla yapmaya başlamıştır. Ayrıca himayeci ve teşvik edici bir gümrük politikası uygulanmaya konmuştur. Türkiye daha aktif bir dış ticaret politikası izlemiş ve bunun onucunda ekonomi biraz daha rahatlamıştır.⁴¹⁰

Avrupa Devletleri haşhaş-afyon konusunda büyük üretici devletleri kontrol altında tutma çabasını her fırsatta değerlendirmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin uluslararası antlaşma ve sözleşmelere imza koymamış olasından dolayı yeni kurulmuş olan Cumhuriyet Devleti'nde bu durum kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Ancak burada en önemli nokta ise haşhaş ve afyon üretici ülkelerin üretimlerinin yasaklanması ve kısıtlanması tezini savunan ve konuya dair yapılan çalışmalarda öncülük eden ABD'nin, Sevr ve Lozan Antlaşmaları imzalandığında bu konu üzerinde özel herhangi bir girişim içinde bulunmaması dikkat çeken bir durum olmuştur. Bu nedenle Lozan Antlaşması'nda afyon meselesine dair herhangi bir özel hüküm bulunmamaktadır.

3.4. ABD'nin Afyon Üzerinden Türkiye'yi Ekonomik Olarak Kontrol Çabası

ABD Senatosu Dış İlişkiler Komisyonu Başkanı olan Porter 1923 yılında ABD'nin afyon konusunda uzun yıllar boyunca takip edeceği politikaların çerçevesini oluşturacak bir rapor yayınlamıştır. Başkan Coolidge'ye sunulmuş olan raporda; dünyadaki afyon üretiminin ihtiyacın çok üzerinde olduğu özellikle ABD toplumunu ve dünyayı tehdit eden uyuşturucu maddesinin üretim yerlerinin Türkiye ve İran olduğu özellikle vurgulanmıştır. Yaşanan bu ihtiyaç fazlalığı sorununun çözümü için ise ekim yerlerinin kısıtlanması yoluyla sorunun çözüleceği öne sürülmüştür. 2 Mart 1923'te 26 sayılı Porter Resolution adını almış olan kararlarda Türkiye ve İran'da bulunan ekim

⁴¹⁰ Ş. Pamuk, **Türkiye'nin 200...**, s.181; K. Boratov, **Türkiye'de Devletçilik (1923-1950)**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü, Ankara 1962, s. 3-7.

sahalarının kısıtlanması istenmiştir.⁴¹¹ Bu istekler Türkiye tarafından pek hoş karşılanmamış ve herhangi bir cevap verilmemiştir. ABD da bu konuda Türkiye'ye karşı tutumundan taviz vermemiştir.

Yaşananlardan dolayı ABD-Türkiye ilişkileri düzenli bir çizgide devam edememiştir. İki ülke arasında ilişkiler inişli çıkışlı bir şekilde devam etmiştir. Türkiye ile sıkı ilişki kuramayan ABD haşhaş konusundaki istek ve baskılarına başka yollarla aramaya başlamıştır. Bu sırada ABD Başkonsolosu olan G. B. Randovl, Türkiye'ye ziyarette bulunmuştur. Ziyaret sonrasında ABD, Dış İşlerine Türkiye ile ilgili bir rapor sunmuştur. Raporun içeriğinde; haşhaş tarımının Türkiye için önemli bir gelir kaynağı olduğu tarım ekonomisinde göz ardı edilemeyecek kadar büyük bir paya sahip olduğundan bahsetmiştir. Bu payın başka bir üründen sağlandığı takdirde haşhaş tarımından vazgeçileceğini yazmıştır. Randovl, bu rapora herhangi bir cevap alamamıştır.⁴¹²

Randovl'un raporuna benzer bir raporda senatör Hamilton Wrihglın'ın kızı Elizabeth Wasburn Wright tarafından yazılmıştır. Elizabeth uyuşturucu ve afyon maddeleri üzerine hükümetten bağımsız olarak bir kampanya düzenlemiştir. Bu kampanya çalışmaları için 1923 yılında Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Yapmış olduğu gözlemler neticesinde Dış İşleri Bakanlığı'na bir rapor hazırlamıştır. Raporda devletin ticaret işine karışmadığını afyon ticaretinin Yahudi ve Ermenilerin ellerinde olduğunu dile getiren Elizabeth, raporda bir de Randovl gibi başka ürün ekimine teşvik ve destek konusunda tavsiyelerde bulunmuştur.⁴¹³

Gerek yazılan raporlar gerekse senatoya sunulan raporlar ABD'nin haşhaş konusunda Türkiye'ye karşı tavır ve izleyeceği politikaların temelini oluşturmuştur.

⁴¹¹ C. Erdinç, a.g.e. s. 51. (Ancak bu talepte ilginç olan kısıtlamalar değildir. ABD'nin Türkiye Cumhuriyeti'ni resmi olarak tanımamış olmasıdır.)

⁴¹² C. Erdinç, a.g.e. s. 52.

⁴¹³ C. Erdinç, a.g.e, s. 52.

ABD Türkiye’yi haşhaş ekimi konusunda sık sık uyarılar yapmaya başlamıştır. Türkiye ekonomisinde hatırı sayılır bir paya sahip olan bu ürün yerine alternatif ürünler önererek haşhaş tarımından vazgeçileceği düşünülmüştür. Bu alternatif ürünler arasında en çok üzerinde durulan ipek tarımı olmuştur.⁴¹⁴ Ancak Türkiye bu alternatifler konusunu dikkate almamıştır. Türkiye afyon antlaşmalarına imza koymamasına karşın ülke içinde bu konuda çalışmalar yapmaktan kaçınmamıştır. Ekim sahalarında daraltmalar yapılmış ancak bu durum ABD’yi memnun etmeye yetmemiştir. Çünkü ABD, Türkiye’nin uluslararası antlaşmalar ile kısıpaca alınmasını ve ülkedeki üretimin tamamen durmasını istemiştir. Haşhaş konusundaki baskısını bizzat göstermeyen ABD bunu Milletler Cemiyeti üzerinden yapmaya başlamıştır. Türkiye’yi baskı altında tutan ABD baskılarını örtülü bir şekilde tehdit boyutuna taşımıştır.

Türkiye 20 Ekim 1926 yılında Uluslararası Afyon Toplantısı’na davet edilmiştir. İsmet Paşa Hükümeti yapılan davete herhangi bir cevap vermemiştir. Bunun üzerine, ABD, Milletler Cemiyeti üzerinden yaptırımlar kararı aldırılmıştır.⁴¹⁵ ABD baskılar konusunda yalnızca Milletler Cemiyeti ile sınırlı kalmamıştır. New York senatörü F. H. LA Guardia’nın hazırlamış olduğu ve senatoya sunduğu tasarıda, “*Türk mallarının boykot edilmesi gerektiğini, Türkiye’nin yasadışı uyuşturucu trafiğinde bulunduğunu gösterir sarı etiket uygulamasının yapılmasına, ahlaki karantina uygulamasının doğru olacağını savunmuştur. Bu karantinanın da Türkiye’nin uluslararası antlaşmalara imza koyana kadar devam ettirilmesine öngörmüştür.*” Senatörün sunmuş olduğu bu teklif kabul edilmiştir. Bu karantina 1929 ekonomik kriziyle birleşince Türkiye’nin dış ticaret ekonomisinin hızlı bir şekilde düşmesine neden olmuştur. Dahası bu boykota İngiltere,

⁴¹⁴ Nasuh Uslu, **Türk ABD İlişkileri**, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 2000, s. 223.

⁴¹⁵ C. Erdiñç, a.g.e, s. 50.

Fransa ve Almanya'nın da katılmış olması durumun daha da kötüleşmesine neden olmuştur.⁴¹⁶

Türkiye yapılan bu boykottan fazlasıyla etkilenmiştir. Dış ticaret verilerinde düşüşler meydana gelmiştir. ABD'nin Türkiye'ye karşı tutumu bununla sınırlı kalmamıştır. Her fırsatı değerlendiren ABD Türkiye'nin afyon üretimi ve eroin kaçakçılığı konusunda merkez üs olduğunu ve devletin bu konuda hiç bir şey yapmadığını uluslararası alanda sık sık dile getirmiştir. Söylemlerini bir üst seviyeye çıkartarak 1930 yılından itibaren dünya kamuoyunda Türkiye karşıtı bir kampanya başlatmıştır. Bu sırada ABD'de yakalanan iki kaçakçının Türk vatandaşı çıkması ABD'nin bu konuda elini güçlendirmiş; Türkiye'yi ise zora sokmuştur.⁴¹⁷

Baskı konusunda her yolu deneyen ABD son olarak da basını kullanmaya başlamıştır. ABD basınında Türkiye aleyhine yazılar ve haberler ardı ardına çıkmaya başlamıştır. En dikkat çeken ise “*Türkiye Problemimiz*” başlıklı yazıda yasaklı maddenin üretimi, kaçakçılığı ve ticareti konusunda tamamen Türkiye suçlanmıştır. Bir diğer yazı ise “*Uygar Dünyanın Dışında Kalan Bir Davranış*” başlıklı yazıdır. Yazıda Türkiye'nin yapmış olduğu haşhaş ve afyon üretimi ve uluslararası antlaşmaları imzalamamış olmasından dolayı eleştirilmiştir. Çıkan haberlerin ardından ABD kamuoyunda Türkiye “*Uyuşturucunun Kaynağı*” imajı oluşturulmuştur.⁴¹⁸

Basın yolu ile Türkiye'yi sıkıştırma konusu sadece ABD basınıyla sınırlı kalmamıştır. 26 Aralık 1930 yılında Kahire'de çıkan “El-Keşkül” isimli gazetede yayınlanan bir haberde; Türkiye'de büyük miktarda afyon kaçakçılığı yapıldığına dair yazılar çıkmıştır. Yazıda; Türkiye'de büyük miktarda afyon kaçakçılığı yapıldığı ve bütçenin büyük bir kısmına bu kaçakçılığın doldurduğunu, hazineye 7 milyon lira gelir sağlanmış olduğunu yazmıştır. Ayrıca İstanbul'daki fabrikalardan alınan ürünlerin

⁴¹⁶ C. Erdinç, a.g.e, s. 89-90.

⁴¹⁷ A. Songar, a.g.e. s. 43.

⁴¹⁸ C. Erdinç, a.g.e, s. 89.

Mısır'da hilelerle satıldığı da yazılmıştır. Gazetede Cumhurbaşkanı Gazi Hazretleri'nin de bir karikatürü çizilmiştir. Mustafa Kemal elinde afyon dolu bir çanta ile çirkin bir şekilde resmedilmiştir. Yine Kahire'de çıkan "El Ehram" gazetesinde 29 Aralık 1930 tarihli yayınlanan haberde Mısır'a gelen uyuşturucu maddelerin kısmi zamanın Türkiye'den geldiğinin anlaşıldığı Kahire polisi tarafından Cenevre'de sunmak üzere bir rapor hazırlandığı yazılmıştır.⁴¹⁹

Dış basında yayınlanan bu haberler ile birlikte Türkiye'ye karşı bir kamuoyu oluşturulmuştur. Bunun haricinde afyon fabrikalarının faaliyette olması, dünya da artan afyon kaçakçılığı ve bağımlılığı Türkiye'ye karşı yapılmak istenen kara propagandayı iyice artırmıştır. Yaşanan olaylar Türkiye'de hoşnutsuzluk yaratmıştır. Türk Hükümeti bu duruma kayıtsız kalmamış hemen müdahalede bulunmuştur. İlk olarak fabrikalardan günlük üretim ve ticaret cetvelleri almaya başlamıştır. Fabrikalara malların kayıt altına alınması şartı getirilmiştir. ABD, Milletler Cemiyeti üzerindeki baskısını artırarak Londra'da bir konferans düzenlenmesini sağlamıştır. 1930 yılında yapılan konferansa Türk Hükümetini temsilen Süreyya Bey katılmıştır. Türk heyeti konferansta dünya afyon üretiminin %60 oranında kotanın Türkiye'ye ayrılmasını talep etmiştir. Bu talebe karşı ABD ve konferansta bulunan diğer devletler tepkilerini geciktirmemiştir.⁴²⁰ ABD, bu konferans Türkiye'nin kısıtlamalara ve yasaklamalara uyması bunun yanında uluslararası antlaşmalara imza koyması düşüncesiyle düzenlemiştir. Ancak Türk heyetinin isteği ABD'nin tepkisine neden olmanın yanı sıra Türkiye'ye karşı olan baskılarının daha da artmasına neden olmuştur. ABD büyükelçisi Joseph C. Grew⁴²¹ 29 Şubat 1932 yılında Türk Dış İşlerine yapmış olduğu veda ziyaretinde afyon-haşhaş

⁴¹⁹ **BCA.**, 30.10.0.0.180.243.8, 27 Ocak 1931, s. 1-2-3.

⁴²⁰ **BCA.**, 80.18.1.2.17.3.18, 18 Ocak 1931; Erdinç, a.g.e, s. 87-88.

⁴²¹ Amerikalı diplomattır. Lozan Barış Konferansında ABD'nin temsilcisi görevi yapmıştır. Ankara ve Tokyo büyükelçiliği görevinde bulunmuştur. **Bkz.** J. C. Grew, **Gazi ve İsmet Paşa Çalkantılı Dönem 1922-1932**, Örgün Yayınevi, İstanbul 2005, s. 9.

konusundaki görüşlerini dile getirmiş ve iki ülke arasında ilişkileri bozan meselenin afyon olduğunu dile getirmiştir.⁴²²

Joseph C. Grew'in ardından ABD Büyükelçisi olarak askeri kökenli olan Charles H. Sherrill göreve getirilmiştir. Sherrill⁴²³ asker olmanın avantajını kullanarak Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ile yakın bir ilişki kurmuştur. Gazi Mustafa Kemal ile sık sık bir araya gelen büyükelçi bu durumu iyi değerlendirmiştir. 22 Aralık 1932'de yapılmış olan ikili görüşmede Sherrill, Gazi Mustafa Kemal'e ülkedeki afyon üretimi ve fabrikalarla ilgili Milletler Cemiyet'inin de verilerinden yararlanarak hazırlamış olduğu ayrıntılı bir rapor sunmuştur. İki ülke arasındaki bir numaralı sorunun afyon olduğunu da belirtmiştir.⁴²⁴

ABD'nin yapmış olduğu girişimler neticesinde uluslararası alanda afyon üreticisi kaçakçısı olarak gösterilen Türkiye malların boykot edilmesi, gümrük işlemlerinin yavaşlatılması, bürokratik işlemlerin uzatılması gibi yaptırımların yanı sıra basın yoluyla da başarılı bir şekilde sıkıştırılmıştır.⁴²⁵ Türkiye ABD'nin yapmış olduğu bu baskı neticesinde ekonomik olarak zor durumda kalmanın yanı sıra yeni kurulmuş genç Cumhuriyetin uluslararası alandaki itibarını da zedelenmiştir. Dünyadaki diğer önemli afyon üreticilerinin baskı altında tutulma olayı yaşanmamıştır. Uyuşturucu konusunda ürünü işleme yapılmadığı sadece yetiştirmenin yapıldığı Türkiye üzerinde bu kadar baskı ve mücadele verilmiş olması da ayrı bir soru işareti bırakmıştır. ABD senatosu Hariciye encümeni yapmış olduğu açıklamada; Türkiye'nin uyuşturucu maddeler konusunda samimi davrandığını ham afyon üreticisi olan ülkenin tüm ekonomik kayıplarını göze alarak çalışmalar yaptığını ancak ABD'nin afyon konusunda

⁴²² N. Uslu, a.g.e, s. 223.

⁴²³ 1867 New York doğumludur. I. Dünya Savaşında Amerika ordusunun New York eyaletinde asker alma sorumlusudur. 1932-1933 yılları arasında ABD'nin Türkiye Büyükelçisi olarak görev yapmıştır. **Bkz.** Hikmet Özdemir, **General Charles H. Sherrill Atatürk'ün Biyografisini Nasıl Yazdı**, Ankara 2009, s. 1.

⁴²⁴ C. Erdinç, a.g.e. s. 121-123.

⁴²⁵ C. Erdinç, a.g.e, s. 90.

bu kadar cesur davranmadığını ve kanunları, kuralları yeterince düzenlemediğini söylemiştir.⁴²⁶ Açıklamadan da anlaşıldığı üzere ABD kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmiştir. Türkiye'ye afyon konusunda yapmış olduğu baskı toplumun korunmasından ziyade ekonomik kaynaklı olmuştur.

3.5. Milletler Cemiyeti ve Afyon

I. Dünya Savaşı'nın ardından 1920 yılında Milletler Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyetin görevleri arasında afyon ve tehlikeli ilaçların denetimi de yer almıştır.⁴²⁷ Uluslararası kuruma antlaşmaların yönetimi için merkezi bir yapı sağlanmıştır. Cemiyet bir konsey oluşturarak uzmanlaşmış kişilerden oluşan bir destek birimi yaratmış ve mekanizmayı kontrol etmeye başlamıştır.⁴²⁸ Milletler Cemiyeti, afyon ve afyonlu maddeler konusunda sıkıntı yaşayan devletleri bir araya getirerek durum toplantısı yapılmıştır. Toplantının sonucunda bir istişare komisyonunun kurulmasına karar verilmiştir. Komisyon; İngiltere, Fransa, Çin, Hollanda, Japonya, Portekiz ve Siyam devletlerinin katılımıyla afyon ve diğer muzir droglar ticareti İstişare Komisyonu adı altında göreve başlamıştır. Daha sonra bu komisyona ABD ve Yugoslavya dâhil olmuştur. ABD, Milletler Cemiyeti üyesi olmamasına rağmen komisyonda bulunmuş ve alınan kararlar ile yapılan çalışmalarda ağırlığını fazlasıyla hissettirmiştir. Komisyonun ilk çalışması 1921-1924 yılları arasında daha esaslı bir milletlerarası antlaşma hazırlığı olmuştur. Komisyonda alınmış olan karar ise; Milletler Cemiyeti üyelerinin Lahey Sözleşmesini onaylamaları ve üye olmayanların da bu sözleşmeyi onaylamaları için çalışma yapmaları istenmiştir. Komisyonun uyuşturucu maddeler konusundaki çalışmaları; ihracatın izine, ithalatın ise sertifikaya bağlı yapılmasını, devletlerin uyuşturucu maddeler hakkında yıllık raporlar sunmasını zorunlu tutmuştur.⁴²⁹ Milletler

⁴²⁶ **BCA., 30.10.0.0.268.203.12**, 10 Mart 1935, s. 2-3.

⁴²⁷ A. N. Babaoğlu, a.g.e. s. 93.

⁴²⁸ J. Buxton, a.g.e., s. 13-14.

⁴²⁹ R. Saka, a.g.e s. 108-110; Ç. Erhan, a.g.e., s. 55-56.

Cemiyeti edilmiş olan raporlar ile hangi devletin ne kadar üretim ve ihracat yaptığı göz önüne alınarak dünyanın afyon ihtiyacını kontrol altında tutabilme imkânı elde etmiştir.

Milletler Cemiyeti üzerinde etkin bir politika izleyen ABD, yapılan çalışmalarla haşhaşın kaynağını kontrol etme noktasında önemli bir rol üstlenmiştir.⁴³⁰ Komisyon çalışmalarına devam etmiş ve 3 Kasım 1924-15 Şubat 1925'te Cenevre'de bir konferans düzenlemiştir. Bu konferansta izlenecek yol ve yapılacak çalışmalar görüşülecektir. Komisyon üyesi olmasına karşın ABD'nin bu görüşmeye katılmamıştır.⁴³¹ Bu durum komisyon üyeleri tarafından dikkat çekmiştir. Çünkü sürecin başlangıcından itibaren ABD afyon konusunda en çok çaba sarf eden ve en istekli ülke olarak görülmüştür. Görüşmeye davet edilmiş olan Türkiye katılım kararı almıştır. Türk Hükümeti'ni temsilen Ziraat Vekâleti Müsteşarı Süreyya Bey'in katılmasına karar verilmiştir.⁴³² Görüşmelerin başlamasının ardından hükümet Süreyya Bey'e bir telgraf göndermiştir. Gönderilmiş olan telgrafta, Bakanlar Kurulu'nun talimatı olmadan herhangi bir taahhütnamede bulunmaması ve görüşmeleri bildirmesi istenmiştir.⁴³³

Milletler Cemiyeti uyuşturucu maddeler konusunda çalışmalarına ara vermeden devam ettirmiştir. Bu konu üzerine birçok konferans ve toplantı düzenlemiştir. Lahey ve Cenevre'de yapılan konferans ve görüşmelerin haricinde konuyu görüşmek üzere toplantılar yapılmıştır. Uyuşturucu maddelerin sınırlandırılması konusunda 1930 yılında bir toplantı düzenlenmesine karar verilmiştir. Türkiye davet edilen devletlerarasında yer almıştır. Türk Hükümeti adına İktisat Vekili başkanlığında bir heyetin toplantıya katılması uygun görülmüştür.⁴³⁴ Cemiyet tarafından 1933 ve 1935 yıllarında afyon konferansı yapılması kararı alınmıştır. Türk Hükümeti bu iki konferansa da Bern elçisi

⁴³⁰ N. Uslu, a.g.e, s. 224.

⁴³¹ M. A. Kağıtçı, *Afyon...*, s. 46-47.

⁴³² **BCA.**, 30.18.1.1.11.49.7, 19 Ekim 1924.

⁴³³ **BCA.**, 30.18.1.1.12.59.11, 4 Aralık 1924.

⁴³⁴ **BCA.**, 30.18.1.2.12.49.9, 9 Temmuz 1930.

Cemal Hüsnü'yü temsilci olarak görevlendirmiştir.⁴³⁵ 1933 yılında Panama ve 1934-35 senelerinde Habeşistan'a yapılmış olan afyon ihracatı hakkında Milletler Cemiyeti afyon istişare komisyonuna izahat vermek için Cemal Hüsnü ve teknik destek konusunda yardımcı olması için Uyuşturucu Maddeler İnhisar müdürü Ali Sami Bey görevlendirilmiştir.⁴³⁶ Ancak daha sonra yapılmış olan görüşme neticesinde Ali Sami'nin bu toplantıya katılamayacağı kararı alınmıştır. Bu durumda 2/3674 sayılı kararname hükümsüz kılınmıştır.⁴³⁷ Görüşmeler sırasında Türk-Yugoslav ortak büronun ortak hazırlamış oldukları muhtırayı sunmuşlardır. Muhtıraya göre;

1. Antlaşmayı imzalamış olan devletler, ürünleri bu üretici devletlerden almalıdır.
2. Antlaşma imzalandığında üretici olmayan devletler sonradan üretici olmamalıdır.
3. Üretici devletler imza anında üretim miktarlarını artırmamalıdır.
4. Bütün devletler aynı nispet dâhilinde kısıtlama yapmalıdır.
5. Cenevre antlaşmasına imza anında mevcut olmayan usullerin uygulamalarına müsaade edilmemelidir.
6. Muhtelif hükümetler afyon konusunda insanı gayeler uğruna yaptıkları fedakârlıklar, mali durumları ile orantılı olmalıdır.
7. Uyuşturucu maddeler imali ve elde diken kar uluslararası olmalıdır.
8. Müsadere edilen kaçak afyonlar ve mamul maddeler, Birleşik ABD da olduğu gibi imha edilmelidir.⁴³⁸

Birliğin afyon komisyonu, afyon ihracının dağıtımı ve temini hakkında yapılacak olan 24. toplantısını 1939 yılında yapmaya karar vermiştir. Toplantıya davetli

⁴³⁵ BCA., 30.18.1.2.36.37.14, 20 Mayıs 1933; BCA., 30.18.1.2.58.78.7, 10 Ekim 1935.

⁴³⁶ BCA., 30.18.1.2.60.93.20, 11 Aralık 1935.

⁴³⁷ BCA., 30.18.1.2.64.37.10, 12 Mayıs 1936.

⁴³⁸ BCA., 30.10.178.231.1, 26 Kasım 1936.

olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, katılım sağlamadan önce sağlık bakanlığının durum değerlendirme raporunu incelemiştir. Raporda; yapılacak olan toplantı sonucunda imzalanacak olan antlaşmanın Türkiye'nin yararına olacağı, toplantı öncesinde ülkelerle birebir temaslarla ikili görüşmeler yapılması gerektiği beyan edilmiştir.⁴³⁹ Alınan rapor neticesinde Türk heyeti toplantıya katılım sağlamıştır.

Haşhaş ziraatının ve afyon üretiminin sınırlandırılması konusunda Cenevre'de toplanılacak olan afyon komisyonu toplantısına Türkiye'den temsilci olarak; daimi delege Necmettin Sadık, ihracat teşkilat müdürü Servet Berkin, Afyon Mebusu Hamza Erkan ve Toprak Mahsulleri Ofisi İstanbul şubesi alım şefi Selman Açba görevlendirilmiştir.⁴⁴⁰ Toplantıda Türk Heyeti'nin önermiş olduğu fikirler;

1. Afyon üretiminin doğrudan kısıtlama ve uluslararası kontrol konusunda heyetimiz yalnızca afyon ihracatının kontrolünde tutulmasını savunmuştur. Yugoslavya Heyeti de Türk Heyeti'nin fikrine katılmıştır.
2. Ekim sahalarının yasak ve kısıtlanmasında heyetimiz devletlerin iç tedbirler alması hususun da serbest bırakılmasını, zaten ihracatın kısıtlanması ve yasaklanması ile birlikte üretiminde düşeceğini belirtmiştir.
3. Doğrudan haşhaştan morfin çıkartmak usulüne Türk Heyeti de karşı çıkmıştır.
4. Dünya meşru ihtiyacının üretici memleketler arasında paylaşım meselesini halletmek maksadıyla teklif edilen üç usulden hisse usulü heyetimiz tarafından kabul edileceği bildirilmiştir.
5. Afyon ve mamullerin imha edilmesi hususunda Türk ve Yugoslav Heyetleri ortak hareket etmişlerdir.

⁴³⁹ BCA., 30.10.178.231.4, 5 Nisan 1934.

⁴⁴⁰ BCA., 30.18.1.2.87.42.10, 17 Mayıs 1939.

6. Kısıtlama ve yasaklar kabul edildikten sonra heyetimizce ham afyonun fiyatı beyan ve müdafaa edilmiştir.
7. İmzacı olmayan devletlerin üretici devletlerden afyon almamaları konusunda heyetimiz tarafından yapılan fikir beyanı kabul edilmiştir.
8. Şimdiye kadar afyon üretmemiş olan devletlerin bu tarihten sona üretim yapmamaları konusuna heyetimiz fikir beyan etmiştir.⁴⁴¹

Öne sürülmüş olan bu fikirler toplantıda görüşülmüştür. Ancak Türkiye'nin talepleri doğrultusunda kararlar alınmamıştır. Milletler Cemiyeti uyuşturucu maddeler, haşhaş, afyon konusunda çalışmalar yapmıştır ancak bu çalışmalarda Türk Heyeti'nin dikkatini çeken bir durum meydana gelmiştir. Kısıtlama ve yasaklamalar konusunda antlaşmalar sözleşmeler imzalanmıştır. Bazı ülkelere üretim ve ticaretinde herhangi bir müdahale olmadığı dikkat çekmiştir. Yunanistan ani bir kararla üretime başlamış, Bulgaristan'ın ekim alanlarında birkaç misli artış sağlanmış fakat Cezayir'in afyon ekimine yasak getirilmiştir. ABD, Milletler Cemiyeti üzerindeki etkisini kullanarak duruma müdahale etmiştir.⁴⁴² Kendi isteği doğrultusunda ülkelerin üretim ve ticaretine karışmıştır. Milletler Cemiyeti'nin uyuşturucu maddeler istişare komisyonu 15. toplantısını 1940 yılında yapma kararı almıştır. Bu toplantıda afyon ekimi ve kontrolü hakkında uluslararası antlaşma görüşülecektir. Türkiye'nin de davet edilmiş olduğu bu görüşmeye, ülkeyi temsilen dış ticaret dairesi başkanı Servet Berk'in katılmasına karar verilmiştir.⁴⁴³ Yapılan görüşmeler neticesinde alınan kararlar Türk heyeti tarafından kabul edilmiştir. Böylece Türkiye Cumhuriyeti Devleti uluslararası alanda haşhaş-afyon konusunda yapılan çalışmalarda birlik içinde hareket etmiştir. Türkiye alınmış olan kararlara hiçbir zaman itiraz etmemiş ve istisnasız bir şekilde uygulamaları hayata geçirmiştir.

⁴⁴¹ BCA., 30.10.0.0.178.231.3, 24 Mart 1939, s. 2-3.

⁴⁴² BCA., 30.10.178.230.8, 3 Temmuz 1935, s. 17. (ek.2)

⁴⁴³ BCA., 30.10.178.231.10, 29 Nisan 1940; BCA., 30.18.1.2.91.46.14, 20 Mayıs 1940.

3.6. Birleşmiş Milletler ve Afyon

Milletler Cemiyeti'nin görevinin son bulması ile birlikte görevi devralmış olan Birleşmiş Milletler uyuşturucu maddeler konusunda uluslararası alanda çalışmaların merkezi konumunda olmuştur. Yönetim, uygulama ve denetim mekanizmasının kontrolleri 1945 yılı itibari ile Birleşmiş Milletler tarafından yapılmaya başlanmıştır.⁴⁴⁴ 1945 yılından 1948 yılına kadar Birleşmiş Milletler uyuşturucu maddeler konusunda toplantı ve görüşmeleri aralıksız olarak devam ettirmiştir. 1947 yılında Birleşmiş Milletler'in iktisadi ve içtimai konseyinin uyuşturucu maddeler komisyonunda Türk Hükümetini temsilen Dr. Cemal Kiper'in katılması ve yardımcı olarak da tarım bakanı Müşaviri olan Fuat Erkin'in de bulunmasına karar verilmiştir.⁴⁴⁵ Aynı komisyonun 1948 yılında aynı konu üzerinde yapacağı görüşmelere Türk Hükümeti'ni temsilen Dr. Cemalettin Or'un⁴⁴⁶ katılması kararı alınmıştır.⁴⁴⁷ 1948 yılında New York'ta yeni bir toplantı yapılmasına karar verilmiştir. Türk Hükümeti'ni temsilen Dr. Cemal Kiper'in katılması uygun görülmüştür.⁴⁴⁸

Yapılan konferans neticesinde; Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanmış olan ve New York'ta 11 Aralık 1946 da imzalanmış olan uyuşturucu maddeler hakkındaki kanunlara ek olarak değiştirilen protokole göre; taraf devletler 23 Ocak 1912, 11 Şubat 1925, 19 Şubat 1925, 13 Temmuz 1931, 27 Kasım 1931 ve 26 Haziran 1936'da

⁴⁴⁴ Birleşmiş Milletler, 24 Ekim 1945'te kurulmuştur. Dünya barışını, güvenliğini korumak ve uluslararası ekonomik, toplumsal ve kültürel bir iş birliği oluşturmak için kurulan uluslararası bir örgüttür. İhtiyaçların ve sorunların çözülmesine yardımcı olacak ve insanlığı ilgilendiren sorunlarda harekete geçebilecek bir mekanizmayı sağlamıştır. Birleşmiş Milletlerin 6 adet ana organı vardır. Genel merkezi dünyanın diplomasi kavşağını oluşturmuştur. **Bkz.** Birleşmiş Milletler Kamu Enformasyon Dairesi, (basım yeri?) 1975, s. 1.

⁴⁴⁵ **BCA., 30.18.1.2.113.38.20**, 6 Haziran 1947.

⁴⁴⁶ 1898'da İstanbul'da doğmuştur. 1925 İstanbul tıp fakültesi mezunudur. 1935 yılında Ankara Etimesgut sıhhat merkezinin başhekimliğini yapmıştır. 1944 yılı itibari ile Birleşmiş Milletler Uyuşturucu Maddeler Komisyonunda Türkiye delegesi olarak görevi yapmıştır. M. C. Uğurlu, "Türkiye'de Öncü Bir Toplum Hekimi Dr. Mehmet Cemalettin Or", **Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası**, S. 1, C. 47, Ankara 1994, s. 5.

⁴⁴⁷ **BCA., 30.18.1.2.117.78.15**, 8 Aralık 1948.

⁴⁴⁸ **BCA., 30.18.1.2.116.26.5**, 8 Nisan 1948.

imzalanmış olan milletlerarası antlaşma ve sözleşmelerin Milletler Cemiyeti'ne bazı görevler yüklediğini ancak Milletler Cemiyeti'nin kaldırılması ile birlikte bu görevlerin Birleşmiş Milletler ve dünya sağlık kurulu veya geçici komisyon tarafından üstlenileceği belirtilmiştir. Taraf devletler yapılan protokolleri uyacaklarını, uygulamaya koyacaklarını kabul etmişlerdir. Milletler Cemiyeti'nin tüm görev ve sorumluluklarını artık Birleşmiş Milletler üstlenmiştir. Yeniden gözden geçirilmiş olan antlaşma ve sözleşmeler hazırlanarak Birleşmiş Milletler üyesi hükümetlerle ve üye olmayanlara bildirilmiştir. Bütün devletlere açık olacak olan bu protokol tüm devletlerin imza edilmesinden sonra yürürlüğe konmuştur.⁴⁴⁹

Uluslararası alanda afyon-haşhaş konusundaki çalışmalar artık Birleşmiş Milletler tarafından yapılmaya başlanmıştır. Kontrol ve denetim mekanizması Birleşmiş Milletlerin planladığı uygulamalar çerçevesinde yürütülmeye başlanmıştır. Birleşmiş Milletlerin öngörmüş olduğu uygulamalar dönemin hükümetleri⁴⁵⁰ tarafından titizlikle uygulanmıştır.

3.7. Afyon ve Haşhaş Konusunda Kesin Çözüm Arayışları

I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardın yapılmış olan barış antlaşmaları ile birlikte yenedünya düzeni kurulmaya başlanmıştır. Siyasi ve askeri düzenler kurulmasının ardından uluslararası meseleler görüşülmeye başlanmıştır. Haşhaş bitkisinin yetiştirilmesi ve afyondan elde edilen zararlı ilaçların ticaretinin yasaklanması konusunda savaş öncesinde yapılmış olan çalışmalar hayata geçirilememiştir. Yeni düzenin kurulması ile birlikte bu konudaki çalışmalar kaldığı yerden devam etmiştir.

⁴⁴⁹ **Düster**, III. Tertip, C. 29, Ankara Başvekâlet Devlet Matbaası, Ankara Kasım 1947-Ekim 1948, s. 826-828.

⁴⁵⁰ 1945 ile 1950 yılları arasında Türk siyasi hayatında; 14. Hükümet: Şükrü Saraçoğlu'nun başbakanlık yaptığı ve kabinesinde; Hariciye Vekili olarak Numan Menemencioğlu ve Hasan Saka bulunmuştur. 15. Hükümet: Mehmet Recep Peker'in başbakanlık yaptığı ve kabinesinde; Hariciye Vekili olarak Hasan Saka yer almıştır. 16. ve 17. Hükümet: Hasan Saka'nın başbakanlık yaptığı ve kabinesinde; Hariciye Vekili olarak Necmeddin Sadık Sadak görev yapmıştır. **Bkz.** K. Öztürk, **Türkiye Cumhuriyeti...**, s. 263-281.

Çalışmalarda öncü olan ABD bu öncülüğüne savaş sonrasında da devam ederek yapmış olduğu çalışma ve girişimlerle sonucunda Milletler Cemiyeti tarafından afyon ve uyuşturucu maddelerin üretim ve ticaretinin yasaklanması konusunda Cenevre’de 3 konferans düzenlenmiştir. Konferansların ana teması ürün üretici ülkelerin görüşmelere katılım sağlaması ve yapılacak olan sözleşme ve antlaşmalara imza konulması olmuştur. Konferanslarda ABD’nin en çok üzerinde durmuş olduğu ülke Türkiye olmuştur. Tarım alanlarının fazla olması üretim ve verimin yüksek olmasından dolayı ABD durumdan rahatsız olmuş ve Türkiye’nin mutlaka kısıtlama ve sınırlamalara katılması gerektiğini düşünerek davet ve imza konusun da ısrarcı olmuştur.

3.7.1. Birinci Cenevre Afyon Konferansı (12 Şubat 1925)

Milletler Cemiyeti, I. Dünya Savaşı’nın ardından ABD’nin da girişimi ile birlikte ilerleyen zaman ve değişen dünya da afyon arz talep dengesinin değişmesinden dolayı yeni çalışmalar yapma ihtiyacı doğmuş bu yüzden de afyon konusunda daha etkin adımlar atmak için uluslararası alandaki çalışmalarını devam ettirtmiştir. Lahey sözleşmesinde eksik olan taraflar göz önüne alınarak yeni çalışmanın sınırları belirlenmiş ve bu doğrultuda konferans düzenleme kararı alınmıştır. İsviçre’nin Cenevre kentinde afyon konferansı düzenleneceği tüm devletlere duyurulmuştur. Lahey’e davet edilmiş olan bütün devletler Cenevre’ye de davet edilmiştir. Yapılan çalışmalar sonucunda 1925 Şubatında konferans başlamıştır. 12 Şubat 1925’de Cenevre Afyon Sözleşmesi imzalanmıştır. Sözleşmeye imza koyan devletler; Arnavutluk, Almanya, Brezilya, Avusturya, Belçika, Avusturya, Kanada, Britanya, Yeni Zelanda, Cenub-i Afrika İttihadı, İrlanda Serbest Devleti, Hindistan, Bulgaristan, Şili, Küba, Danimarka, İspanya, Fransa, Yunanistan, Macaristan, Japonya, Letonya, Hollanda, İran,

Lüksemburg, Lehistan, Portekiz, Nikaragua, Sudan, Yugoslavya, İsviçre, Siyam, Çekoslovakya ve Uruguay'dır.⁴⁵¹ İmzalanmış olan sözleşmeye göre;

- Sözleşmeyi imzalayan devletler, afyon üretim ve ihracatı konusunda devletler şimdiye kadar herhangi bir kanun yapmamış ise bundan sonra yapacaklarını garanti etmişlerdir.
- İmzacı devletler, ticaret yaptıkları ya da yapacakları şehir ve mahallelerini sayılarını sınırlayacaklarını garanti etmişlerdir.
- Afyon, kokain, morfin, hint keneviri gibi bu maddeleri yalnızca tıp alanında kullanmak şartı ile izin verilecekti. Kanunlarla da düzenlemeler yapılacağını kabul etmişlerdir.
- Eczanelere belirlenen gram ve dozlarda afyon ruhu-dover tozu ve tıbbi afyon satmalarına izin verilmiştir.
- Taraflar bu sözleşmenin uygulanmasında temel olan ürünün ithali içinde izin talep edecek ve ithalat-ihracatçının isim ve adreslerini beyan edeceklerdir.
- Bu sözleşmenin yürürlüğe girmesinden 3 ay içinde daimi merkez komitesi kurulacaktır. Azaları Milletler Cemiyeti Meclisi tarafından tayin edilecektir. Azaların süresi ise 5 yıl ile sınırlandırılmıştır.
- Taraflar her sene daimi merkez komitesine tıbbi, fenni ve başka maksatla ülkelerine ithal edecekleri maddenin miktarı hakkında bildiri yapacaklardır.
- Devletler komiteye mevadla ilgili 5 sene önceki istatistikleri göndermeyi kabul etmişlerdir.
- Bu sözleşmeyi imzalayanlar Lahey'in 1-3-5 kısımlarını da kabul etmiş sayılmaktadırlar.⁴⁵²

⁴⁵¹ M. A. Kâğıtçı, a.g.e. s. 47-48.

⁴⁵² **Düstür**, III. Tertip, C. 14, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara 1933, s. 248-67.

Konferansta yapılmış olan çalışmalar neticesine sağlık alanındaki zorunluluk haricinde önlenmesi için alınan tedbirler;

- Afyon satış ve üretiminin devlet kontrolüne alınması
- Afyon ve afyonlu maddelerin ihracatının kontrolü
- Uyuşturucu maddelere ait milletlerarası ticaretin kontrolü
- Daimi merkez komitesinin tesisi ve teşkilatlandırılması
- Antlaşma metnine uygun kanunların yapılması uygun görülmüştür.⁴⁵³

Birinci Cenevre Konferansı'nda imzalanmış olan sözleşme tamamen ticari durumun kontrol altına alınması ile ilgili olmuştur. Sistemli bir şekilde hareket edilebilmesi için Daimi Merkez Komitesi kurulmuştur. Yeni kurulmuş olan yönetim haşhaş ve afyon konusunda Osmanlı Devleti'nden devralmış olduğu mirası devam ettirmiştir. Bu yüzden de yapılmış olan konferansta Türkiye Cumhuriyeti Devleti adına bir katılım sağlanmamıştır. İsmet Paşa Hükümeti, Ticaret ve Ziraat Vekilleri⁴⁵⁴ ile yapmış olduğu görüşmeler neticesinde yapılacak olan kısıtlama ve yasaklamaların yeni kalkınma çalışmaları olan ülkenin ekonomisindeki kayıplarının fazla olacağı düşüncesi ile sözleşmeye imza konulmaması yönünde karar almıştır. Türkiye'nin imzacı devletlerarasında yer almamış olması Milletler Cemiyeti ve özellikle ABD tarafından hoş karşılanmamıştır. Türkiye üzerinde yapılan baskı ve propaganda ve ekonomik ambargo uygulamaları bu durumdan sonra daha da artmıştır.

3.7.2. İkinci Cenevre Afyon Konferansı (13 Temmuz 1931)

Milletler Cemiyeti, afyon-uyuşturucu maddeler konusunda çalışmalarını sürdürmeye devam etmiştir. Milletler Cemiyeti Daimi Merkezi Afyon Komitesi yeni bir toplantı düzenleme kararı almıştır. Davet edilmiş olan devletlere katılım mektup gönderilmiştir.

⁴⁵³ R. Saka, a.g.e., s. 128.

⁴⁵⁴ Dönemin Ticaret Vekilleri: Ali Cenani ve Mustafa Rahmi, Ziraat Vekili: Sabri Efendidir. TBMM Albümü, C. 1, s. 145.

6 Ocak 1931 tarihinde Türkiye'ye gelen davet mektubunda; düzenlenilmesi planlanmış olan ikinci Cenevre afyon toplantısına katılım sağlanması istenmiştir. Milletler Cemiyeti yapılacak olan toplantıya Türkiye'nin katılmasını özellikle istemiştir. Çünkü toplantıda Türkiye'de kurulmuş olan fabrikaların imal ve ihraç durumları görüşülmek istenmiştir. Bu davete katılma kararı alan Türkiye, temsilci olarak bir heyet belirlemiştir. İlk belirlenmiş olan heyetin başkanlığına TBMM ikinci reisi olan Hasan Hüsnü tayin edilmiştir. Ancak daha sonra yapılan görüşmeler neticesinde heyet ve başkanı değiştirilmiştir. Yeni heyette İktisat Vekili; Mustafa Şeref, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili; Asım Bey, Hariciye Siyasi Müşaviri; Suphi Ziya, Müşavir; Mehmet Ali Tayyar ve Cenevre Konsolosu olan Şevket Fuat yetkilendirmiştir. Hükümet Cenevre'deki görüşmelerde dile getirmesi için Şevket Bey'e bir rapor göndermiştir. Rapor da; Türk Hükümeti Lozan Barış Antlaşması'nın 100.maddesinde 1912 Afyon Antlaşması ile 1914 protokolünü kabul etmiş ancak 1925 tarihli antlaşmaya imza koymamıştır. Bundan dolayı duruma uyma zorunluluğumuzun olmadığını, ziraatımız önemli bir ürünü olan afyonu korumak zorunda olduğumuzu bunun yanında uluslararası sınırlamalardan da uzak kalınmayacağını, fabrikaların imalinde kendi afyonumuzu kullandığımızı üretimde az da olsa korumak zorunda olduğumuzu, fabrikaların kontrolünün Sıhhat ve İçtimai Vekâletine verildiğini, imalat ve ihracat konuları kontrol altında tutulacağı ve bundan sonra afyon konusunda yapılacak olan tüm konferans ve toplantılara katılım sağlanacağı bildirilmiştir.⁴⁵⁵

İkinci Cenevre Afyon Konferansı aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 41 ülkenin katılımı ile gerçekleşmiştir. Konferansta; tıbbi ve bilimsel ihtiyaçlar dışında afyon üretimi ve ticaretini sınırlandırmak, afyon oranlarının her yıl %10 azaltılması, devletlerin üretim, ithalat, ihracat ve tüketimlerini kontrol edecek merkezin kurulması

⁴⁵⁵ BCA, 30.10.0.0.180.243.7, 21 Ocak 1931; BCA, 30.18.1.2.22.55.11, 2 Ağustos 1931; BCA, 30.18.1.2.19.27.4, 9 Mayıs 1931; BCA, 30.18.1.2.19.30.16, 19 Mayıs 1931.

gibi konular görüşülmüştür.⁴⁵⁶ 14. Bileşende görüşülmüş olan bu konuların yanında toplantıda Türkiye aleyhinde bir rapor yayınlanmıştır. Bu raporda Türkiye afyon üretimi konusunda ve afyon fabrikalarının faaliyetleri olandan daha fazla gösterilerek suçlanmıştır. Milletler Cemiyeti bu raporla birlikte Türkiye üzerindeki baskısı daha da artırmıştır.⁴⁵⁷

Uyuşturucu maddelerin üretiminin sınırlandırılması ve dağıtımının düzenlenmesi için 1931 yılının temmuz ayında gerçekleşmiş olan ikinci Cenevre Afyon Konferansı'nda yapılan görüşmeler neticesinde 13 Temmuz 1931'de sözleşme imzalanmıştır. Almanya, ABD, Arjantin, Avusturya, Belçika, Bolivya, Brezilya, Britanya, İrlanda, Şili, Kosta-rika, Küba, Danimarka, İzlanda, Hindistan, Lehistan, Dominiken, Mısır, İspanya, Habeşistan, Fransa, Yunanistan, Gualatama, Hicaz ve Necit, Japon, İtalya, Liberya, Litvanya, Lüksemburg, Meksika, Monako, Panama, Portekiz, Paraguay, Felemenk, İran, Romanya, Siyam, İsveç, İsviçre, Çekoslovakya, Uruguay ve Venezüella antlaşmaya imza koymuştur. Bu sözleşme 1912 Lahey ve 1925 (Şubat) Cenevre'de yapılmış olan sözleşmeyi bütünleştirmiştir. Sözleşmeye göre;

- İmzacı devletler Cenevre'de kabul ettikleri denetim mekanizması olan Daimi Merkez Komitesine her yıl cetvelleri göndereceklerdir.
- Hiçbir memlekette sözleşmede belirtilen miktarların haricinde üretim yapılmayacaktır.
- Tıbbi ve fenni olmayan bir ihtiyaç için üretim yapılmış olan afyon veya koka yaprağı ancak sadece tıbbi alanda alakalı ise ihracına izin edilecektir.
- Cenevre sözleşmesinin 4 ncü maddesinin uygulanması kabul edilmekte ve kontrollerde ona göre yapılacaktır.

⁴⁵⁶ Ç. Erhan, a.g.e., s. 56-57.

⁴⁵⁷ Ç. Erhan, a.g.e. s. 95.

- İmzacı devletler, ülkelerinde kurulmuş olan imalatçı firmalardan 3 ayda bir üretime dair rapor alacaklardır.
- Antlaşmaya göre, afyon, koka yaprağı ithalat ve ihracat konusunda ABD bu sözleşmeden daha keskin tedbirler alabilir ve yine ABD transit geçiş noktalarında kontrolleri sağlayabilir.⁴⁵⁸

İmzalanmış olan sözleşme ile birlikte bundan sonra hükümetler, sürekli olarak Milletler Cemiyeti'ne rapor sunmayı, üretici ülkelerin ise üretim faaliyetlerini 3 yılda bir rapor göndermeleri, devletlerin iç düzenlemeleri yapmaları, denetim organının istediği zaman denetim yapma yetkileri gibi konular düzenlenmiştir.⁴⁵⁹ Antlaşmanın son maddesi oldukça dikkat çekicidir. ABD'ye diğer devletlerden daha fazla yetki verilmiştir. ABD afyon ticaretini kendi kontrolü altına alma çabası sonuç vermiştir. Bu durum neticesinde ABD'nin Milletler Cemiyeti üzerindeki etkisi bir hayli hissedilmiştir. Bu konferans ile birlikte Milletler Cemiyeti afyon üretiminin ve bütün alt dallarının denetim ve kontrolünü kendi bünyesine almış oluyordu.⁴⁶⁰ Konferansta alınmış olan kararlar temsilciler tarafından Ankara'ya bildirilmiştir. Yapılmış olan görüşmeler neticesinde hükümet yapılmış olan antlaşmaya imza koyulmaması yönünde karar almıştır. Konferansın ardından Milletler Cemiyeti'nin afyon istişare komisyonu tarafından, 1932 yılında Cenevre'de afyon, haşhaş ve koka yaprağı ziraatı sınırlandırılması konusunda konferans düzenlemeye karar verilmiştir. Davetli olan Türkiye, Hükümeti temsilen Cenevre konsolosu Fuat Bey'in katılmasına karar vermiş ve kendisine de imza yetkisi vermiştir.⁴⁶¹ Ancak yapılmış olan görüşmeler neticesinde Türk temsilci tarafından herhangi bir antlaşma veya sözleşmeye imza konmamıştır. Türkiye, bundan sonra ki yıllarda haşhaş ve afyon konusundaki uluslararası çalışmalara katılım sağlamıştır.

⁴⁵⁸ **Düstür**, III. Tertip, C. 14, s. 275-300.

⁴⁵⁹ Ç. Erhan, a.g.e., s. 56.

⁴⁶⁰ A. N. Babaoğlu, a.g.e. s. 93.

⁴⁶¹ **BCA.**, 30.18.1.2.27.26.12, 13 Nisan 1932.

3.7.3. Üçüncü Cenevre Afyon Konferansı: 26 Haziran 1936

Milletler Cemiyeti afyon konusundaki çalışmalarına ara vermeden devam etmiştir. Konuya dair küçük çaplı toplantılar yapılmıştır. Daha kapsamlı bir çalışma için 1936 yılında İsviçre'nin Cenevre kentinde III. Afyon Konferansı'nı gerçekleştirme kararı alan Milletler Cemiyeti, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bu konferansa katılması için bir davet göndermiştir. Türk Hükümeti konferansa katılım kararı alarak davete olumlu cevap vermiştir. İsmet İnönü Hükümeti⁴⁶², Türkiye'yi temsil etmek üzere Cenevre Başkonsolosu Numan Tahir Seymen'i görevlendirilmiştir. İmza yetkisi de Numan Tahir Seymen'e verilmiştir.⁴⁶³ 8 Haziran 1936 tarihinde Cenevre'de zararlı ilaçların yasaklanması ve yasal olmayan ticaretin yasaklanması konusunda düzenlenen konferansa katılan devletler; ABD, Afganistan, Avusturya, Brezilya, Bulgaristan, Kanada, Çin, Şili, Küba, Danimarka, Mısır, Ekvator, İspanya, Fransa, Yunanistan, Honduras, Irak, Macaristan, Hindistan, Lehistan, Meksika, Norveç, Panama, Peru, Flemenk, Bolivya, Nikaragua, Portekiz, Romanya, Siyam, Türkiye, İsviçre, Çekoslovakya, SSCB, Letonya, Urugovay, Venezuela, Yugoslavya ve Finlandiya katılım sağlamıştır. Yapılan görüşmeler sonucunda alınan kararlar Cenevre Sözleşmesi'ni oluşturmuştur. 26 Haziran 1936'da imzalanmış olan sözleşmeye göre;

- İmzalanan sözleşmenin hükmüne giren maddelerin yasal olmadan üretim yapanların, ticaret yapanların, bu iş için şirket kuranların veya antlaşma yapanların hapis cezası ile çarptırılması,
- Kendi ülkesi dışında ülkelerde bu durumu gerçekleştirenler kendi ülkelerinde yapılmış gibi cezalandırılması,

⁴⁶² Dönemin Hükümeti: İsmet İnönü Başbakanlığında, Hariciye Vekili: Tevfik Rüştü Aras, İktisat Vekili: Mahmut Celal Bayar, Ziraat Vekilleri: Muhlis Erkmen ve Şakir Kesebir, Sıhhat ve İçtimai Vekili: Refik Saydam'dan oluşmuştur. **Bkz. K. Öztürk, Türkiye Cumhuriyeti...**, s. 165.

⁴⁶³ **BCA., 30.18.1.2.64.36.9**, 7 Mayıs 1936; **BCA., 30.18.1.2.70.97.3**, 23 Aralık 1936.

- Yabancı memlekette işlenen suçta ülke kendi vatandaşını iade etmeyi talep eder eğer iade olunmaz ise cezalandırma o ülkede yapılması,
- İmzacı devletler bu olayları önlemek için merkezi bir ofis tesis edecek ve bu ofis temsilciliklerle işbirliği içinde olmalıdır,
- Sözleşmeyi her devlet 5 senelik süre ile imzalamış ve ileriki dönemlerde de isteğe bağlı yenileyeceğini kabul etmiştir.⁴⁶⁴

Tıbbi uyuşturucularda yasal ticaretin sınırları çizilmeye gayret gösterilmiştir. Bu antlaşma diğerlerine göre yasadışı pazarı kontrol altına alma konusunda çözümler sağlamıştır. Kaçakçılık konusuna biraz daha fazla ağırlık verilmiştir. Cezalandırma ve hapis konusunda etkin bir çalışma olmuştur. Hükümetler arasında antlaşma sağlanarak kaçakçılık konusunda ortak hareket etmek ve bu konudaki düzeni sağlamak adına etkili bir antlaşma olmuştur.⁴⁶⁵ Sözleşme ile ticaret kontrol altına alınmak istenmiştir. Daha önce konu ile ilgili yapılmış olan sözleşmelerden farklı olarak bu sözleşmeye süre sınırlaması konmuştur. Sözleşmenin imzacı devletler tarafından yenilenmesi isteğe bağlı olarak bırakılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti katılmış olduğu bu konferansa imzacı devletlerarasında yer almıştır. Alınan kararları da ülke genelinde vakit kaybetmeden uygulamaya konmuştur. Hukuki alanda da düzenlemeler yapılmıştır. Türk ceza kanununda konu ile ilgili hükümler yeniden düzenlenmiştir. Bu dönemde Türkiye ve diğer devletler dünya ekonomik buhranından, II. Dünya Savaşı'na doğru bir geçiş dönemi içinde bu konferans kararlarını uygulamışlardır.

3.8. Türkiye Cumhuriyeti ile Yugoslavya, ABD, Almanya ve Belçika Arasında İmzalanan Afyon Ticaret Antlaşmaları

Türkiye'nin afyon konusunda uluslararası alan da en çok iş birliği yaptığı ülke Yugoslavya olmuştur. Kısıtlamalar, yasaklamalar ve Avrupa'da oluşturulan kartel

⁴⁶⁴ S. Kayıhan, a.g.e. s. 96-97.

⁴⁶⁵ J. Buxton, a.g.m., s. 15-16.

konusunda iki ülke ortak çıkarlar çerçevesinde birlikte hareket etmiştir. İki ülke arasında 1923-1950 yılları arasında afyon ticareti konusunda çeşitli antlaşmalar imzalanmıştır. Bu antlaşmalar; ilk olarak 1932 yılında afyon ticareti konusunda imzalanmıştır. Antlaşmaya göre; İstanbul'da faaliyet gösteren bir büro kurulacak ve merkez büro iki ülkenin afyon ihtiyacını karşılamının yanı sıra dış ticarette de özel bir yetkiye sahip olmuştur. Böylece iki ülke hem üretimde hem ticarette birliği sağlamıştır.⁴⁶⁶ Bu antlaşmanın ardından iki ülke arasındaki işbirliği artarak devam etmiştir. 1934 yılında Kasım ayında yapılmış olan Afyon Antlaşması toplantısına Türkiye'yi temsilen uyuşturucu maddeler inhisarı umum müdürü Ali Sami ve müşterek satış bürosu muharras Habib Zade Ziya ve Türk Ofisi Müşavirlerinden Hulusi Beyler gönderilmiştir.⁴⁶⁷ Antlaşmanın imza yetkisi ise Ali Sami Bey ve Hulusi Bey'e verilmiştir.⁴⁶⁸ İmzalanan antlaşmaya göre;

1. İki ülkede ham afyon ihracı hakkında özellikle ülkesinde bir büro kurmayı onaylamaktadır. Bunlar Türk Yugoslav müessesler ile birlikte milli müesseseler adını alacaktır.
2. Milli müesseseler memleketteki mevcut afyonu alabileceklerdir. Bu müessesenin işleyişi devletin yetkili makamlarınca kontrol edilecektir.
3. Afyon merkez bürosu İstanbul'da kurulacaktır.
4. Merkez büroda, 2 Türk 1 Yugoslav'dan oluşan bir komite bulunacaktır.
5. Sipariş teslimi morfin miktarına göre yapılacaktır.
6. Satılan ham morfin miktarı Türk müesseselerinde %75 ve Yugoslav müesseselerinde %25 nispetinde olacaktır.
7. Afyon ve satışları sadece merkez bürodan yapılacaktır. Alım işlerinde de ödeme yine merkez bürodan yapılacaktır.

⁴⁶⁶ A. Özgiray, "Türkiye-Yugoslavya İlişkileri (1920-1938)", **Tarih İnceleme Dergisi**, C. 14, S. 1, Ankara 2015, s. 19.

⁴⁶⁷ **BCA.**, 30.18.1.2.49.80.11, 26 Kasım 1934.

⁴⁶⁸ **BCA.**, 30.18.1.2.50.85.14, 12 Aralık 1934.

8. Afyon türü ve miktarları merkez büroya bildirilecek ona göre ona göre arz ve fiyatlar belirlenecektir.
9. Afyonlu maddelerin ihraçlarında ise memleketlerin kanuni şartlarına göre yapılacaktır.
10. Uluslararası alanda iş birliği yapılacaktır.⁴⁶⁹

Antlaşmanın imzalanması ve kanunun TBMM’de onaylanmasının ardından İktisat Bakanı Celal Bayar bu konudaki görüşlerini şöyle dile getirmiştir; Afyon hakkında alınmış olan kararların zaruri olduğunu söylemiştir.

*Yugoslavya Hükümet ile yapılmış olan antlaşma meclis tarafından tasdik edilmiştir. Şimdiye kadar edinilen tecrübeye göre Yugoslavya hükümeti ile yaptığımız bu işten fayda gördüğümüz ve faydanın devam edeceğini dile getirmiştir.*⁴⁷⁰

Böylece antlaşma meclis tarafından da onaylanarak iş birliği süreci devam etmiştir. İki ülke arasında yapılan bir diğer antlaşma ise 17 Aralık 1934 tarihinde imzalanmış olan afyon ihracına dair antlaşmanın yenilenmesi için iki ülke Belgrad’da bir müzakere yapılmasına karar verilmiştir. Türk heyetinde; Toprak Mahsulleri Ofisi Umum Müdürü, Hamza Osman Erkan ve Afyon Merkez Bürosu Delegesi Vahit Demirkan’ın gönderilmesine onay verilmiştir.⁴⁷¹ Yapılan müzakerenin olumlu geçmesinin ardından antlaşmanın imzalanma kararı alınmıştır. Türk heyetinde imza yetkisi İktisat Vekaleti İhracat Teşekkül Müdürü Şevket Berkin ile Toprak Mahsulleri Ofisi Umum Müdürü Hamza Osman Erkan’a verilmiştir.⁴⁷² Yugoslavya heyetinde ise imza yetkisi Ticaret ve Sanayi Nazırı olan Jevrem Tomić’e verilmiştir. 1939 yılında Belgrad’ta imzalanan antlaşmaya göre; ham afyon ihracatı İnhisar Dairesi’nin

⁴⁶⁹ **Düştur**, III. Tertip, C. 16, Ankara Başvekâlet Matbaası, Ankara 1935, s. 1473-86.

⁴⁷⁰ Ö. Şahingiray, a.g.e., s. 222.

⁴⁷¹ **BCA.**, 30.18.1.2.86.16.20, 27 Şubat 1939.

⁴⁷² **BCA.**, 30.18.1.2.85.103.8, 15 Aralık 1938.

kontrolünde yapılacaktır. Merkez büroda 2 Türk, 1 Yugoslav'ın bulunduğu bir komite oluşturulacaktır. Büronun uygulamaları, alımları ve satımları komite tarafından kontrol edilecektir. İki ülke ellerinde bulunan afyon miktarlarını ve çeşitlerini mutlaka büroya bildirmek zorundadır. Buna göre arz ve fiyatlar belirlenecek; satışlarda bu çerçevede yapılacaktır. Bildirimler sadece afyon konusunda değil; afyonlu ürünlerde de yapılacaktır. Afyon konusunda lazım görülen görüşmeler ve siyasi iş birlikleri konusunda da iki ülke birbirini haberdar edecektir.⁴⁷³

1939 yılı itibariyle iki ülke arasında yapılan işbirliğinde yeni antlaşmalardan ziyade daha önce yapılmış olan antlaşmaların tarihleri uzatılmıştır. 1934 yılında imzalanmış olan antlaşmanın süresi 1938 yılında dolmuştur. Yapılan görüşmeler neticesinde antlaşma 31.01.1939 tarihine kadar uzatılmıştır.⁴⁷⁴ Yine 1939 yılında imzalanmış olan afyon satış antlaşmasının süresi dolmuştur. İki ülke Avrupa'da yaşanan olumsuz durumdan dolayı yeni antlaşma için görüşme yapamamıştır. Bundan dolayı eski antlaşmayı 3 aylık uzatma kararı alınmış ve antlaşma 30 Haziran 1940 tarihine kadar uzatılmıştır.⁴⁷⁵ Hariciye vekilinin 71430/181 sayılı teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nde alınmış olan uzatma kararı kabul edilmiştir.⁴⁷⁶ Sürenin dolmasının ardından yeni antlaşma için uygun ortamın elde edilememiş olmasından dolayı 1 Temmuz 1940'dan itibaren antlaşmanın 6 ay kadar uzatılmasına karar verilmiştir. TBMM 77369/335 sayılı teskereyle teklif icra vekilleri heyetince 17 Temmuz 1940'da kabul edilmiştir.⁴⁷⁷

ABD'nin afyon ithalatında Türkiye ilk sırada yer almıştır. 1924 senesi istatistiklerine göre Türkiye'den 38.965 miktar 297.527 kıymet afyon gönderilmiştir. Afyonun ticareti ABD'de ağır bir şekilde gerçekleştiği için her yıl ithal edilen mallarda

⁴⁷³ **Düstur**, III. Tertip, C. 20, Ankara Başvekâlet Devlet Matbaası, Ankara 1958, s. 986-989.

⁴⁷⁴ **BCA.**, 30.18.1.2.85.11.43, 13 Ocak 1939.

⁴⁷⁵ **BCA.**, 30.18.1.2.91.46.15, 10 Mayıs 1940.

⁴⁷⁶ **BCA.**, 30.18.1.2.90.40.3, 20 Nisan 1940.

⁴⁷⁷ **BCA.**, 30.18.1.2.91.68.15, 17 Temmuz 1940.

düşüşler yaşanmıştır.⁴⁷⁸ ABD ve Türkiye arasında afyon ithalatında antlaşma yapılması kararı alınmıştır. Bu karar neticesinde görüşmeler için hükümet tarafında Tevfik Rüştü Aras görevlendirilmiştir.⁴⁷⁹

1936 yılında Türkiye ile Belçika arasında ticaret antlaşması yapılmıştır. Bu antlaşma daha önce yapılmış olan antlaşmanın uzatılmasıdır. Antlaşmayı Uyuşturucu Maddeler İnhisar müdürü Ali Sami Bey ile Yugoslav temsilci yapmıştır. Aynı zamanda Ali Sami Bey'in bu dönemde İngiltere, Fransa, İsviçre ile de afyon satış görüşmeleri yapmıştır.⁴⁸⁰

Türkiye ile Almanya arasında 1941 yılında ticaret antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma neticesinde iki ülke arasında alım ve satımların yapılması kolaylaştırılmıştır. Antlaşmaya göre Almanya'dan 913.500 rayışmark kıymetinde 5.000 kg prokinin⁴⁸¹ ithaline karşılık aynı kıymette afyon ihracı yapılmıştır.⁴⁸²

Türkiye'nin afyon ihracatı konusunda yapmış olduğu ikili antlaşma ve sözleşmelerde kimi zaman ücretlendirme yapılarak ürünün sevkiyatını gerçekleştirilmiştir. Ancak bazı zamanlarda ülke içinde ihtiyaç olan bazı ürünlerin dışarıdan getirilmesi konusunda takas usulüne dayalı bir sistem kullanılmıştır. Afyon ve haşhaş gönderimine karşın farklı ürünler ithal edilmiştir. Böylece devletin ekonomik olarak dar boğazda olduğu ki özellikle 1929 dünya ekonomik buhranı ve 1939 yılı II. Dünya Savaşı dönemlerinde bazı ihtiyaçları bu şekilde sağlanmıştır.

⁴⁷⁸ İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası 1926-1927-1928 Seneleri Faaliyet ve Muamalatına Ait Umumi Rapor, Sinan Matbaası, İstanbul 1934, s. 364.

⁴⁷⁹ BCA., 30.18.1.2.17.1.3, 7 Ocak 1931.

⁴⁸⁰ BCA., 30.18.1.2.61.8.8, 29 Ocak 1936.

⁴⁸¹ Midenin ve bağırsağın hareketlerini veya kasılmalarını artıran bir ilaçtır. Prokinin Parkinson hastalığını da tedavi etmek için kullanılan diğer ilaçların neden olduğu bulantı ve kusmayı tedavi etmek için de kullanılır. Bkz., <https://www.ilacweb.com/procain-pen-flakon/> (Erişim Tarihi: 07.12.2017)

⁴⁸² BCA., 30.18.1.2.101.28.3, 19 Nisan 1943.

SONUÇ

Haşhaş sütünden elde edilen afyon maddesi, insanlık için tıp alında vazgeçilmez bir madde olmuştur. Eski çağlardan itibaren dünyanın çeşitli yerlerinde yetiştirilen ve kullanılmış olan haşhaş-afyon insanlık için daima hayati bir öneme sahip olmuştur. Başlarda sadece birkaç hastalığın tedavisi için kullanılıyorken zamanla haşhaştan elde edilen afyonun üzerinde yapılan çalışmalar neticesinde birçok hastalığın tedavisinde kullanılmaya başlanmıştır. İnsanlığın geliştirdiği her buluşun iyi yanları olduğu gibi kötü yanları da bulunmaktadır. Haşhaştan elde edilen afyonun da iyi ve kötü kullanımları olan buluşlardan biri olmuştur.

Afyonun tıp alının da kullanılmaya başlanmasının yanı sıra bazı insanlar için keyif verici madde olarak da kullanılmaya başlandığı görülmüştür. Böylece insanlık afyonun kötü yanı ile yüzleşmek durumunda kalmıştır. İyileştirici etkisinin yanında zamanla yıkıcı etkisi de hissedilmeye başlanmıştır. Afyonun kötüye kullanımının giderek artması uluslararası toplumda bir müdahalenin gerekliliğini gündeme getirmiştir. Bu anlamda küresel kontrol mekanizması, 20.yy. başlarında ortaya çıkmıştır. Afyon'dan üretilen uyuşturucu maddelerin yayılması ve toplumdaki bağımlılık oranının artması devletlerin endişelenmesine neden olmuştur.

1615 yılında ilk seri üretimin ardından uyuşturucu maddelerin ticareti, dünya ekonomik değerleri içerisinde önemli bir paya sahip olmuştur. Haşhaş insanlığın bir besin maddesi ya da tıbbi bir malzeme olarak kullanımına yönelik ticaretinin yapılmaya başladığı dönem, daha eskilere uzanmaktadır. Buna karşın yasal olmayan afyon ticareti çok eski bir tarihe dayanmamaktadır. Haşhaş-afyon ticaretinin gelişmesinde İngiltere başta olmak üzere Fransa, Alman, Portekiz gibi birkaç batılı ülke etkili olmuştur. Özellikle İngiltere'nin Hindistan'da kurmuş olduğu ticaret ağı ürünün tüm dünyada etkili yayılmasına neden olmuştur. Haşhaş-afyon ticaretinin kârlı bir getirisi olmasının yanında, toplumdaki yıkıcı etkisinin ciddi boyutlara

ulaşmasıyla birlikte, duruma müdahale kararı alınmıştır. Haşhaş-afyon hem ulusal hem de uluslararası alanda kontrol edilmesi gereken bir ürün haline gelmiştir. Uluslararası yasal olmayan haşhaş-afyon ticaretine karşı 1909 yılı itibariyle savaş açılmıştır. Ancak bu savaş uluslararası ekonomik çıkarlar ve kaygıların ortaya çıktığı karmaşık bir durum meydana getirmiştir.

ABD, ülke içindeki afyon bağımlılık oranının, haşhaş- afyon üretimi ve ticaretini yapan ülkelerin kontrol altına alınması ile birlikte, azalacağı düşüncesini taşımaktadır. Bu düşüncesinden dolayı da uluslararası alanda afyon üretim ve ticaretinin kontrol altına alınması hususunun görüşülmesi konusunda ilk girişimi ABD yapmıştır. ABD'nin yapmış olduğu görüşmeler ve çalışmalar neticesinde, konunun uluslararası alandaki ilk görüşmesi Şangay'da yapılmıştır. Bu konuda atılacak ilk adımın haşhaş-afyon üretiminde dünyada 1.sırda yer alan bir ülkede yapılmış olması dikkat çeken bir durum olmuştur. Çünkü en büyük üretici ülkenin denetim mekanizmasına dahil edilmiş olması diğer üretici ülkeler için oldukça etkileyici bir durum yaratacaktır. Dünya'daki bağımlılık oranının artmasından rahatsız olan devletler, konuyu görüşmek için toplanmış ancak haşhaş-afyon ticaretinin kontrol altına alınmasına dair hiçbir karar alınmamıştır. Çünkü Çin ve İngiltere'nin afyon ticaretindeki çıkarları özenle korunmuştur. İngiltere, Çin'de afyon ticareti yapmak için 1750'li yıllardan itibaren büyük bir çaba saf etmiştir ve elde etmiş olduğu ticari üstünlüğü kaybetmek istememiştir. ABD bu konuda iki güçlü devletten istediğini alamamıştır. Bu konferansta istediğini elde edememiş olan ABD, daha çok ülkeyi, özellikle üretici ülkeleri bir araya getirerek üretim ve ticareti kendi kontrolünde tutmak için Lahey'de 1911 ile 1914 yılları arasında konferans düzenlenmesini sağlamıştır. Konferans, haşhaş-afyon çalışmaları konusunda bir dönüm noktası oluşturmasına karşın 1914 yılında I. Dünya Savaşı'nın başlamış olması ile birlikte uygulanması mümkün olmamıştır. Şangay ve Lahey

Konferans'ları her ne kadar uyuşturucu maddelerin üretim ve ticaretinin yasaklanması temalı olmuş olsa da, alınmış olan kararlarda ticaretin kontrolünün sağlanmasına çalışılmıştır. ABD, her iki konferansta da, haşhaş-afyon üreticisi devletlerin bulunması konusunda ısrarcı olmuştur. Sorunun kökten halledilmesi için üretici devletlerin üretimlerinin kısıtlanması ve yasaklanması gerektiği tezini savunmuş ancak istediği kontrol mekanizmasını sağlayamamıştır.

Dünyadaki üretimi, kullanımı ve ticareti hakkında genel bir değerlendirmesi yapılan haşhaş-afyonun ülkemizdeki macerasına bakacak olursak çok eski devirlere kadar uzandığı görülür. Anadolu’da eski çağlardan beri tarımı yapılan haşhaşın Osmanlı Devleti’nde de önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Üretimi yapılan bölgelerde halkın önemli bir besin ve gelir kaynağı olmuştur. Osmanlı Devleti’nde, haşhaş-afyonun sadece üretim ve ticareti yapılmış, ancak morfin, kodein vb. gibi maddeleri üretmeye yönelik bir fabrika kurulmamıştır. Haşhaş, Anadolu’da ilaç olarak kullanılmasının yanı sıra temel bir besin maddesi olarak da tüketilmiştir. Ancak ABD, yukarıda da ifade ettiğimiz üzere genel haşhaş politikasının bir sonucu olarak Osmanlı Devleti’ndeki haşhaş üretiminin kısıtlanmasının ve yasaklanmasının gerekli olduğunu düşünmüştür. Bu konuda da Osmanlı Devleti’nin ilgili konferanslara katılımını sağlamak için ambargo gibi yöntemleri kullanarak baskı yaptığı bilinmektedir. Ancak devletin o dönemki kötü giden ekonomik durumu göz önüne alındığı da; önemli bir ekonomik getiriye sahip olan haşhaş-afyondan vazgeçilmesi mümkün olmamıştır. Osmanlı Devleti’nin bakış açısına göre; haşhaş-afyon üretimi ve ticaretinin sınırlandırılması, yasaklanmasını içeren antlaşma metinlerine imza koyulması ile birlikte dış ticarete yaşanacak olan ekonomik kaybın telafisi mümkün olmayacaktır. Antlaşma ve sözleşmelerde üretici ülkeler arasında eşitlik ilkesinin benimsenmemiş olması da yine Osmanlı Devleti’nin, uluslararası antlaşma ve sözleşmelere karşı çekincede kalmasının nedenlerinden bir diğeridir. Ne

konferanslara katılmış olan devletler ne de antlaşmalara imza koymuş olanlar yükümlülükleri yerine getirme konusunda görece dürüst bir duruş sergilememişlerdir. Osmanlı Devleti bu mekanizma içinde yer almamıştır. Bu dönemde haşhaş-afyon üretim ve ticaretine devam edilmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin içinde bulunmuş olduğu 1911 yılından itibaren siyasi krizler, borçlanmış ekonomi ve 1914 yılındaki savaş durumu neticesinde yaşanmış olan üretimdeki düşüşler dış ticarete de kendini göstermiştir. Osmanlı Devleti'ne ne ABD'nin ne de diğer imzacı ülkelerin haşhaş-afyon üretim ve ticareti konusunda ciddi bir yaptırım olmamıştır. Çünkü bu sırada devletler Dünya Savaşı arifesindedir ve öncelik savaşta müttefik bulmak konusundadır. I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte hiçbir devletin, afyon üretim ve ticareti konusunda alınmış olan kararlara uymadığı görülmüştür. Çünkü savaş ile birlikte, afyon bileşeninden üretilen morfinin cephedeki askerlerin tedavisinde kullanılması, ihtiyacı arttırmış bu da savaş boyunca afyon ticaretinin daha da hız kazanmasına neden olmuştur.

Yeni dünya düzenin kurulması ile birlikte ABD, afyon üretim ve ticaretini kendi kontrolü altına alma konusundaki çalışmalarına devam etmiştir. ABD uluslararası alanda daha etkin ve uygulayıcı kararlar aldirmek için Milletler Cemiyeti ile iş birliği yapmıştır. ABD'nin Milletler Cemiyeti üyesi olmamasına rağmen birliğin onun istekleri doğrultusunda kararlar aldığı görülmektedir. ABD, toplumlardaki artan bağımlılık oranının tek suçlusunun haşhaş-afyon üreticisi devletler olduğu konusunda diğer devletleri ikna etmiştir.

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyet'i Devleti de antlaşma ve sözleşmeler konusunda Osmanlı Devleti'nin yaklaşımına benzer bir duruş sergilemiş; hem yerel hem de ulusal anlamda ekonomik değeri yüksek olan söz konusu geleneksel bu ürüne ve onun üzerinden şekillenen dış politik yaklaşımları takip etmekle birlikte konuya dair tasarrufları kendi inisiyatifi ile şekillenmiştir. Bu nedenle kendini

bağlamak istemeyen Türkiye antlaşma ve sözleşmeleri başlangıçta imzalamamıştır.

Bu durum Türkiye Cumhuriyet'i Devleti'ni, ABD'nin hedefi haline getirmiştir.

ABD'nin girişimleri neticesinde Milletler Cemiyeti, Cenevre'de 1925 ve 1931 yıllarında 2 tane afyon konferansı düzenlemiştir. Türkiye bu konferanslara katılmamış ve antlaşmalara imza koymamıştır. ABD, uluslararası kamuoyunda Türkiye'yi, toplumları uyuşturucu bağımlısı yapan bir devlet olarak yansıtmıştır. Zaman zaman ulusal literatürde de, "devletin uyuşturucu imal ettiği" şeklinde değerlendirmeler yapıldığı görülmektedir. Yaşanan bu süreçte afyon üretimi yapan diğer ülkeler Türkiye'nin ilaç piyasasını yok etmek için ABD'nin yaptırımlarına destek vermişlerdir. Ayrıca Türkiye'nin piyasadaki boşluğunu doldurmak için de kendi ülkelerinde afyon üretimini artırma yoluna gitmişlerdir. Yaptığımız araştırmaların neticesinde elde edilen bulgular, ülkede eczacılık amacıyla 1926 ve 1929 yıllarında kurulan fabrikaların amaçlarının dışına çıktıkları tespit edilir edilmez, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in talimatı ile 1927 ve 1930 yıllarında İsmet Paşa Hükümeti'nin yapmış olduğu gerekli yasal düzenlemeler ile faaliyetlerine kısa sürede son verilmiş olduğunu görülmüştür. Türkiye'nin haşhaş-afyon üreticisi bir ülke olarak, kendi yasal mevzuatını oluşturduğu ve bu mevzuat çerçevesinde haşhaşın üretim ve ticaretini denetleme mekanizmasını kurduğu söylenebilir. Bu anlamda kanunlar gözden geçirilmiş, uyuşturucu madde üretimi, ticareti ve kaçakçılığına karşı, cezai yaptırımlar konusunda yeni düzenlemeler yapılmıştır.

ABD'nin söylemlerinde ve yaptığı çalışmalarda bir çelişki bulunmaktadır. Üretici devletleri kısıtlama ve üretimi durdurma konusunda ısrarcı olmasına karşın, büyük üretici olan Çin'in ve Hindistan'ın üretim faaliyetlerine ve büyük ticaret kumpanyasını elinde bulunduran İngiltere'nin ticaretine karşı çıkmamış ve müdahale etmemiştir. Bu da onun uluslararası alanda konuya dair yanlı tutumunun bir göstergesi olarak dikkat çekmektedir. Uluslararası antlaşma ve sözleşmelere imza

koymamış başka üretici devletlerde bulunmasına rağmen, tek üretici ülke Türkiye'ymiş gibi bir algı yaratılmaya çalışılmış ve baskı oluşturulmuştur. Oysaki Çin, Hindistan, İran ve Yugoslavya da büyük haşhaş-afyon üreticisi devletlerarasında yer almıştır.

ABD, Türkiye'nin ekonomisine müdahale etme konusunda tüm gücünü kullanmıştır. Uluslararası alanda yaratılmış olan Türkiye karşıtlığı ülkenin siyasi imajına ve ekonomisine ciddi zarar vermiştir. Devlet durumu kontrol altına almak için harekete geçmiş ve 1933 yılında ilgili antlaşma ve sözleşmeleri imzalamıştır. Çıkarlar ve ekonomik kayıplar göz ardı edilerek metinlerde bulunan maddelerin hepsi hayat geçirilmiştir. Ekim alanlarındaki kısıtlamalar ve yasaklamalar ülke ekonomisinde ciddi kayıplara neden olmuştur. Türk çiftçisinin zararı farklı ürünler ekilerek giderilmeye çalışılmıştır ancak bu konuda bir başarı sağlandığını söylemekte pek mümkün gözükmemektedir. Haşhaş-afyonun ekonomik getirisi diğer ürünlerden daima fazla olmuştur. Haşhaş yalnızca ticari bir ürün olarak ekilmemiştir. Ekim yapan halk, ürünü gıda maddesi olarak tüketmektedir bunun yanında yakacak olarak da kullanmaktadır. Haşhaş-afyonun uzun süre saklanabilmesi ve istenildiğinde hemen elden çıkarılabilmesi önemli bir avantaj olarak çiftçinin sigortası olmuştur. Yaşanan süreç önemli bir üretici olan Türkiye'nin sancılı bir dönem yaşamasına neden olmuştur. Yasaklama ve kısıtlamalarda yaşanan kayıp ülke ekonomisinde sarsıntı yaratmıştır. Dünya haşhaş-afyon satış pazarındaki oranı ciddi miktarda azalmıştır. Yaşanan ekonomik kayıplara rağmen yine de uluslararası antlaşma ve sözleşmelere bağlı kalınmıştır. Türkiye, haşhaş-afyon ticaretinde dünya ticaretinde söz sahibi bir ülke konumuna yükselecekken, ABD'nin uluslararası gücünü kullanarak yapmış olduğu çalışmalarla tamamen saf dışı bırakılmıştır.

ABD'nin şekillendirdiği haşhaş-afyon politikaları gereğince Türkiye, afyon ekim alanlarını sınırlandırmış ancak küresel anlamda haşhaş-afyon ticareti ve yasal

olmayan kullanım oranlarının azalmadığı daha ziyade artmış olduğu görülmüştür. Bu da ABD'nin, Türkiye'ye yönelik yaklaşımlarında ne denli yanlı olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Uluslararası sürece bakıldığında haşhaş-afyon üreticisi her devletin Türkiye kadar cesur ve özgür bir davranış sergilemediği söylenebilir.

Dünya'da üzerinde bulunan ilaç fabrikaları yaşanan kısıtlama ve yasaklamalardan dolayı kaliteli ham madde sıkıntısına düşmüşlerdir. Bu sıkıntıları gidermek adına İngiltere'nin afyon üretiminde merkez üssü olan Hindistan'ın üretim kapasitesi artırılmıştır. Bu süreçte İngiltere Hindistan'daki afyon üretim ve ticaretinden; Almanya, drog üretiminden; Fransa, Hindi-Çin'deki ticaretten ve ABD dünya afyon ticaretini kendi kontrolünde bulundurmasından vazgeçmemiştir.

ABD, Türkiye gibi ülkelerin dış politikasını kontrol etmek amacıyla sürekli bir çaba içerisinde olmuştur. Bunun aracı bazen afyon, bazen petrol bazen de doğalgaz olabilir. Buradaki değişken emtia bir araç olarak karşımıza çıkarken değişmeyen ABD'nin güç savaşını kazanma arzusudur. ABD'nin, haşhaş-afyon üzerinden hareketle, Türkiye üzerinde etkin olmaya çalışması, onu kontrol altına almaya düşüncesi, başarıya ulaşmış gözükmektedir.

Bu durum 1950'lerden sonra Türkiye-ABD ilişkilerinde büyük bir etkiye sahip olacaktır. Türkiye'nin ekonomik ve siyasi olarak her sıçrayışında ya da kendisine farklı bir müttefik bulma konusunda atacağı her adımda, ABD geliştirmiş olduğu kontrol planını uygulamaya koymaktan asla çekinmeyecektir.

KAYNAKLAR

1.Arşivler*

1.1.Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

-Dâhiliye Şifre Nezareti

-Bab-ı Âli Evrak Odası

-Meclis-i Vükela

1.2. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

2.Resmi Yayınlar

2.1.TBMM Zabıt Cerideleri

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 9, İçtima:1, 3 Temmuz 1932.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 6, İçtima:2, 15 Aralık 1928.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 4, İçtima.4, 11 Ekim 1935.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 5, İçtimai.F, 14 Ekim 1935.

2.2.Toprak Mahsulleri Ofisi Haşhaş Üzerine Raporlar

Toprak Mahsulleri Ofisi; **İdare Meclisi Raporu**, Toprak Mahsulleri Ofisi Genel Müdürlüğü, Ankara, (yayınevi yok) 1938.

Toprak Mahsulleri Ofisi; **Üçüncü Hesap Yılı 1940 Bilanço Kar ve Zarar Hesabı İdare Meclisi Raporu**, Ankara, (yayınevi yok) 1941.

Toprak Mahsulleri Ofisi; **Beşinci Hesap Yılı 1942 Bilanço Kar ve Zarar Hesabı İdare Meclisi Raporu**, Ankara, (yayınevi yok) 1943.

Toprak Mahsulleri Ofisi; **1943 Çalışma Bilanço Kar ve Zarar Hesabı İdare Meclisi Raporu**, Ankara, Doğu Matbaası, 1945.

Toprak Mahsulleri Ofisi; **1944 Çalışma Bilanço Kar ve Zarar Hesabı İdare Meclisi Raporu**, Ankara, Kanaat Basımevi, 1946.

* Arşiv künyeleri metin içerisinde gösterildiği için bu kısımda tekrar verilmemiştir.

Toprak Mahsulleri Ofisi; **1948 Onbirinci Hesap Devresi Çalışma, Bilanço, Kar ve Zarar Yönetim Kurulu Raporu**, İstanbul, İbrahim Horoz Basımevi, 1949.

Toprak Mahsulleri Ofisi; **1950 Onüçüncü Hesap Devresi Çalışma, Bilanço, Kar ve Zarar Yönetim Kurulu Raporu**, Ankara, (yayınevi yok) 1951.

3.Süreli Yayınlar

Akşam

Cumhuriyet

Dış Ticaret Dergisi

İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası

Tanin

T.C. Resmi Gazete

Ulus

Vakit

4.Kütüphane Malzemeleri

4.1.Kitaplar

1937-1938 İhracat Mevsiminde Dış Ticaretimizin ve İhracat Maddelerimizin Vaziyeti Hakkında Rapor; Ticaret Vekâleti Türk Ofisi, Ankara, Recep Ulusoglu Basımevi, 1938.

1938-1939 İhracat Mevsiminde Dış Ticaretimizin ve İhracat Maddelerimizin Vaziyeti Hakkında Rapor; Ticaret Vekâleti Türk Ofisi, Ankara, Zerbamat Basımevi, 1939.

1945 Senesi Afyon Rekoltesinin Toprak Mahsulleri Ofisi Teşkilatı Tarafından Doğrudan Doğruya veya T.C. Ziraat Bankası Delaletile Satın Alınması Hakkındaki İzahname, Ankara, İdeal Basım ve Ciltevi, 1945.

ACUN, Niyazi; **Ziraat Tarihimize Bir Bakış- Toprak Mahsulleri Ofisi ve Kuruluş Gayeleri**, İstanbul, Sinan Matbaası, 1947.

- Afyon İşleri İzahnamesi**, Toprak Mahsulleri Ofisi, Ankara, İdeal Basımevi, 1946.
- AKTAN, Reşat; **Türkiye İktisadı**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınlar, 1978.
- ALTINDAL, Aytunç; **Haşhaş ve Emperyalizm**, İstanbul, Havass Yayınları, 1979.
- ARAS, Tevfik Rüştü; **Atatürk'ün Dış Politikası**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2010.
- ARIKAN, Zeki; **Tariş Tarihi**, İzmir, Türkiye Toplumsal ve Tarih Vakfı Yayınları, 1993.
- AYSAN, Mustafa; **Atatürk'ün Ekonomi Politikası**, Kırklareli, Sermet Matbaası, 1981.
- BABAOĞLU, Ali N.; **Uyuşturucu ve Tarihi Bağımlılık Yapan Maddeler**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1997.
- BAHTİYAR, Galip; **Türkiye İstihsalatı Afyon**, İstanbul, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Neşriyatından, 1933.
- BAYKARA, Tuncer; **İzmir Şehri ve Tarihi**, İzmir, Akademi Yayınları, 1974.
- BAYTOP, Burhan; **Türkiye'nin Tıbbi ve Zehirli Bitkileri**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınları, 1963.
- BERGAMA KÜLTÜR VE SANATA VAKFI, **Bergamalı Lokman Hekim Galenos**, İzmir, Çağdaş Matbaa, 2010.
- Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Kongre Yayını B Serisi; Afyon Raporu**, İstanbul, Güven Basımevi, 1938.
- Birleşmiş Milletler Kamu Enformasyon Dairesi, (basım yeri?)1975.
- BOOTH, Martin; **Haşhaştan Eroine Uyuşturucunun 6000 Yıllık Öyküsü**, İstanbul, Sabah Kitapları 39, 1996.
- BORATAV, Korkut; **Türkiye de Devletçilik (1923-1950)**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1962.
- BORATAV, Korkut; **Türkiye'de Devletçilik**, 2. Baskı, Ankara, İmge Yayınevi, 2006.
- BOSTANCI, Naci; **Cumhuriyetin Başlangıç Yıllarında Ekonomi ve Siyaset**, Ankara, Ötüken Yayınları, 1996.
- BULUT, Semih; **Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri (1923-1938)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkez, 2010.

- BULUŞ, Abdülkadir; **Türk İktisat Politikalarının Tarihi Temelleri**, Çizgi Kitapevi, Konya 2015.
- BÜKER, Melih; **Afyon Yöresinde Haşhaşın Üretim Girdileri ve Maliyeti**, Eskişehir, Türkiye Cumhuriyeti Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Eskişehir Araştırma Enstitüsü, 1987.
- CHRİSTİANSEN, F-Weniger; **Türkiye Genel Ziraatın Temelleri**, Ankara, Köyhocası Matbaası, 1935.
- ÇALGÜNER, Cemil; **Türkiye de ve Ziraatında Hububatın Yeri ve Önemi**, Ankara, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi 1957 Yıllığı, 1957.
- ÇALGÜNER, Cemil; **Milli Ekonomide Ziraatın Yeri ve Roller**, Ankara, Ziraat Fakültesi Yayınları, 1960.
- ÇALGÜNER, Cemil; **Ziraat Politikası Ders Kitabı**, Ankara, Ziraat Fakültesi Yayınları, 1974.
- ÇAVDAR, Tevfik; **Türkiye Ekonomisinin Tarihi**, İstanbul, İmge Kitapevi, 2003.
- ÇOLAK, Filiz; **2.Meşhuriyet'ten Cumhuriyet'e İzmir Şehrinde Üretim ve Dış Ticaret**, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, 2003.
- DILLION, Micheal (Çev. Eylem Ümit Atılğan-Aydın Atılğan) **Modernleşen Çinin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.
- DOĞUKAN, Suphi Rıza; **Türkiye de Haşhaş Ziraatı ve Afyon İstihsalı**, Ankara, Toprak Mahsulleri Ofisi Yayınlar, (yayın yılı ?)
- DURGUN, Bülent; **Erken Cumhuriyet Dönemi İzmir Ekonomisi 1923-1938**, İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, 2012.
- Ege Tecim ve Endüstri Büyük Kılavuzu 1937**, İzmir, 1937.
- ELDEM, Vedat; **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.
- ELDEM, Vedat; **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkiki**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994.
- ERDİNÇ, Cengiz; **Overdose Türkiye-Türkiye'de Eroin Kaçakçılığı, Bağımlılığı ve Politikalar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.
- EREL, Ali Haydar; **Haşhaş Ziraatı**, İstanbul, Matbaa-i Osmaniye, 1914.

ERGİN, Feridun; **Atatürk Zamanında Türk Ekonomisi**, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İzmir, Duran Ofset Matbaacılık, 1977.

ERHAN, Çağrı; **Beyaz Savaş Türk-ABD İlişkilerinde Afyon Sorunu**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1996.

GREW, Joseph C; Gazi ve İsmet Paşa Çalkantılı Dönem 1922-1932, Örgün Yayınevi, İstanbul 2005.

GÜNEŞ, İhsan; **Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler Programları ve Meclisteki Yankıları (1908-1923)**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2002.

Haşhaş, Afyonkarahisar Ekonomik Sosyal ve Kültürel Kalkındırma Derneği, Afyon, 1976.

HATİPOĞLU, Şevket Raşit; **Dış Ticaretimizde Ziraatın Payı**, Ankara, Yüksek Ziraat Enstitüsü, 1936.

HATİPOĞLU, Şevket Raşit; **Türkiye de Zirai Buhran**, Ankara, Yüksek Ziraat Enstitüsü, 1936.

HİDAYET, Sadık; **Türkiye ve Cihanda Afyon**, Ankara, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, 1933.

İŞİK, Mehmet; **Madde Kullanımı ve Stratejik İletişim**, Ankara, Sage Yayıncılık, 2013.

İHTİSAS RAPORLARI; **1931 Birinci Ziraat Kongresi**, Ankara, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1931.

İNAN, Afet; **İzmir İktisat Kongresi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989,

İNCEKARA, Fethi; **Türkiye Haşhaş Çeşitleri ve Bunların Tohum ve Afyon Bakımından Değerleri**, Ankara, Çankaya Matbaası, 1949.

İNCEKARA, Fethi; **Türkiye Haşhaşlarının Tohum ve Afyonları Üzerine Bazı Araştırmalar**, Ziraat Vekâleti Neşriyatı ve Haberleşme Müdürlüğü, Ankara, İstiklal Matbaası, 1954.

İNÖNÜ, İsmet; **Hatıralar**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2014.

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası 1923-1926 Faaliyet ve Uygulamalarına Dair Genel Rapor, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Kültürel ve Sanatsal Araştırmalar Yayını, 2011.

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası 1926-1927-1928 Seneleri Faaliyet ve Muamelatına Ait Umumi Rapor, İstanbul, Sinan Matbaası, 1934.

İstanbul Ticaret Odası, **Cumhuriyetten Bu Yana Türkiye Ekonomisinin Gelişimi ve Geleceğe Bakışı**, İstanbul, Lebib Yalın Yayınları, (yayın yılı?)

İŞLER, Necmi; **Haşhaş Tarımı**, Hatay, Mustafa Kemal Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarla Bitkileri Bölümü Yayınları, (yayın yılı?)

KAĞITÇI, Ali Mehmet; **Afyon**, İstanbul, Vakıf Matbaası, 1960.

KAĞITÇI, Ali Mehmet; **Yurdumuza Has Eşsiz Cevher Afyon Mahsulümüzü Kurtarma Savaşımız**, İstanbul, Grafik Sanatlar Matbaası, 1977.

KAYIHAN, Siraceddin; **Afyon ve Diğer Uyuşturucu Maddeler Bu Maddelerin Tabii Olduğu Uluslararası ve Ulusal Mevzuat**, İstanbul, Ahmet Sait Matbaası, 1946.

KAZGAN, Gülten; **Tanzimat'tan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.

Konjöntür, Toprak Mahsulleri Ofisi Umum Müdürlüğü, 1938-1958, Ankara, (yayın yılı?)

KURUÇ, Bilsay; **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası**, C.1, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1988.

KÜRÇAY, Ali; **Haşhaş Yetiştirilmesi**, Ankara, Güven Matbaası, 1962.

KÜRÇAY, Ali; **Haşhaşların Kültür Şekline Girmesinde Türk Çeşitlerinin Mevki ve Rolü**, Ankara, Çankaya Matbaası, 1946.

MAĞMUMİ, Mecit; **Afyon Mevzu**, İstanbul, Matbaai Ebüzziya, 1940.

MERAY, Seha L.; **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar ve Belgeler**, C.1,2,3, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1993.

METİNSOY, Murat; **İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin; **Cumhuriyetin Kurulduğu Yıl Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, Deniz Kültür Yayınları, 2007.

NAZIR, Bayram; **Şehbender Raporlarına Göre 1. Dünya Savaşı Öncesi Osmanlı Ticareti**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 2010.

- NEUMARK, F.; **1939-1940 Senelerinde Türkiye Dış Ticareti**, İstanbul, Güven Basımevi, 1941.
- OLALI, Hasan- ÖZDEN, İsmet; **Dış Ticaret ve İç Ticaret Ekonomisi**, Ankara, İstiklal Gazetecilik ve Matbaacılık, 1995.
- ORAN, Baskın; **Türk Dış Politikası**, C. 1: 1919-1980, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013.
- ORAK, Hüseyin; **Türkiye Kılavuzu**, C. 1, Ankara, İbrahim Horoz Basımevi, 1946.
- ÖĞÜTÇÜ, Z.- ELÇİ, Ş.-GEÇİT, H.; **Tarla Bitkileri**, Ankara, Ankara Üniversitesi Ziraat Yayınları, 1984.
- ÖKÇÜN, Gündüz; **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir**, Ankara, Sermaye Piyasa Kurulu, 1997.
- ÖKÇÜN, Gündüz; **Türkiye'nin Taraf Olduğu Milletler Arası Antlaşmalar Rehberi (1920-1961)**, Ankara, Doğu Matbaası, 1962.
- ÖNDEŞ, Osman; **Asıl Efendiler Levantenler**, İzmir, Şenocak Yayıncılık, 2010.
- ÖZER, Sevilay; **Anadolu'da Görülen Çekirge İstilaları ve Halk Üzerindeki Etkisi (1914-1945)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2016.
- ÖZTÜRK, Kazım; **Atatürk'ün TBMM Açık ve Gizli Oturumdaki Konuşmaları**, C.1,2, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları Atatürk Dizisi, 1982.
- ÖZTÜRK, Kazım; **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları**, İstanbul, Ak Yayınları, 1968.
- PAMUK, Şevket; **19.Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti**, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Tarihi İstatistikler Dizisi, C. 1, 2011.
- PAMUK, Şevket; **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- PAMUK, Şevket; **Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.
- PAMUK, Şevket; **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-19139)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

- SAKA, Reşat; **Uyuşturucu Maddeler (Afyon-Morfin-Eroin-Esrar-Kokain) Hakkında Milletler Arası Hukuki ve Sosyal Durum**, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1948.
- SERİN Necdet; **Dış Ticaret ve Dış Ticaret Politikası:1923-1973**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1974.
- SEVİMAY, Hayri; **Cumhuriyete Girerken Ekonomi Osmanlı Son Dönem Ekonomisi**, İstanbul, Kazancı Kitap Tic. Aş, 1995.
- SONGAR, Ayhan; **Haşhaş Meselesi ve Türkiye**, İstanbul, Hareket Yayınları, 1974.
- SOYSAL, İsmail; **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, C.1,2 (1920-1945), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- SÜTLÜPINAR, Nurhayat; **Türkiye'de Afyon Alkaloidleri Elde Edilişinin Tarihçesi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.
- ŞAHİNGİRAY, Özel; **Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri 1920-1953**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999.
- ŞERİF, Kamuran; **Afyon Nedir?**, (Yayın yılı ve yeri ?)
- ŞERİF, Kamuran; **Afyon Türkiye'de ve Dünya'da**, Ankara, İktisat Vekâleti Yayınları, 1930.
- ŞİMŞİR, Bilal N.; **Lozan Günlüğü**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2014.
- TANKER, Mekin-Tanker, Nevin; **Farmakognozi**, C.1, Ankara, Ankara Üniversitesi Eczacılık Yayınları, 1991.
- Tarım İstatistikleri**, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara, (yayın yılı?)
- TBMM Albümü 1920-2010, C. 1, Ankara 2010.
- T.M.M.O.B. Ziraat Mühendisleri Odası; **Haşhaş Ekiminin Yasaklanması Hakkındaki Görüş ve Önerileri**, Ankara, 1974.
- TEKELİ İ.-İLKİN S.; **İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si**, C.2, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.
- TEZEL, S. Yahya; **Cumhuriyet Dönemi İktisat Tarihi (1923-1950)**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Toprak Mahsulleri Ofisi 1938-1959**, Toprak Mahsulleri Ofisi, (yayınevi yok) Ankara, 1960.

Toprak Mahsulleri Ofisi Genel Müdürlüğü; **Haşhaş Tohumu Değerlendirme Etüt Projesi**, Ankara, 2014.

Toprak Mahsulleri Ofisi 30.Yılı; Toprak Mahsulleri Ofisi, Ankara, Mars Matbaası, 1968.

Toprak Mahsulleri Ofisi, Ankara: 1959.

Toprak Mahsulleri Ofisi; **Haşhaş ve Alkaloid İşleri**, Ankara, (yayınevi ve yayın yılı?)

TOPRAK, Zafer- PAMUK, Şevket; **Türkiye’de Tarımsal Yapılar(1923-2000)**, Ankara, Yurt Yayınları, 1988.

TOPRAK, Zafer; **İttihat-Terakki ve Cihan Harbi 1914-1918 Savaş Ekonomisi ve Türkiye’de Devletçilik**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2016.

TOPRAK, Zafer; **Türkiye’de Millî İktisat 1908-1918**, 2. Baskı, İstanbul, Doğan Kitap, 2017.

Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği Ziraat Mühendisleri Odası; **TMMOB Ziraat Mühendisleri Odasının Haşhaş Ekiminin Yasaklanması Hakkındaki Görüş ve Önerileri**, Ankara, 1974.

Türkiye Cumhuriyeti ile ABD Birleşik Devletleri Arasında Ticaret Antlaşması, Ticaret Vekâleti Türk Ofisi, Ankara, Çankaya Matbaası, 1939.

Türkiye’de Ziraat Sanayi ve Dış Ticaret Durumu 1953, İstanbul, Yapı Kredi Bankası A.Ş. 1954.

Türkiye Ziraat Tarihine Bir Bakış, Ankara, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, 1938.

USLU, Nasuh; **Türk ABD İlişkileri**, Ankara, 21.Yüzyıl Yayınları, 2000.

ÜNAL, Neslihan; **İki Osmanlı Liman Kenti İzmir ve Selanik**, Ankara, İmge Kitapevi, 2015

VARLIK, Bülent; **19.Yüzyılda Emperyalizmin Batı Anadolu da Yayılması**, Ankara, Tüm İktisatçılar Birliği Yayınları, 1976.

YAMAN, Ahmet Emin; **Kurtuluş Savaşında Anadolu Ekonomisi 1919-1922**, Ankara, Betik Yayıncılık, 1998.

YAŞA, Memduh; **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, İstanbul, Akbank Yayınları, 1980.

YENAL, Oktay; **Cumhuriyetin İktisat Tarihi**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.

YILMAZ, Celali; **Osmanlı Anonim Şirketleri**, İstanbul, Scala Yayıncılık, 2011.

Yurt Ansiklopedisi, C. 1,3,5, İstanbul, Anadolu Yayıncılık, 1982.

ZEKİ, H.; **Mıntıkamız Kitabı**, C. 1, İzmir, İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Bilgi Matbaası, 1930.

ZİRAAT VEKÂLETİ; **Haşhaş Ekicilerine Öğütler**, Ankara, (yayınevi yok), 1960.

Isparta İl Yıllığı 1967, Ankara, Ankara Yarı Açık Cezaevi Matbaası, 1968.

4.2.Makaleler

“Afyon Rekoltesi Bu Yıl Daha Fazla Olacak”, **Çiftçi**, 1947, C.2, S.21, s.30.

“Ham Afyon Alış Fiyatları”, **Çiftçi**, 1947, C.2, S.24, s.30.

AKÜN, Nejat; “Haşhaş Konusunda Asılsız İddialar”, **Karma Ekonomi Dergisi**, 1971, S.69, s.7-8.

ALP, Asım; “İsparta Vilayetinin Zirai Durumu”, **Ziraat Dergisi**, 1944, S.53, s.18-23.

ALP, Asım; “Kütahya İlinin Zirai Durumu”, **Ziraat Dergisi**, 1945, S.60, s.12-18.

ARSLAN, Neşet; “Dünya ve Türkiye de Afyon Üretimi”, **Ziraat Mühendisleri Dergisi**, 1977, S.131, s.16-25.

ARUOBA, Çelik; “Cumhuriyet’in Kuruluş Yıllarında Türkiye’nin Tarımsal Yapısı ve Tarıma Yönelik Politikalar”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, 1982, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, s.79-87.

AYSAN, Mustafa A.; “Her Yönü İle Haşhaş Olayı”, **Banka**, 1949, S.1, s.12-38.

BAKTİR, Mustafa; “Afyon” **İslam Ansiklopedisi**, 1988, C.1, s.442-443.

BAYAR, I.-GHODSE H. ; “Evolution Of International Drug Control, 1945-1995”, **Bulletin On Narcotics** Volüme L1, Nos. 1 And 2, United Nations 1999, pp.1-15.

- BUXTON, Julia; “The Historical Foundations Of The Narcotic Drug Control Regime”, **The World Bank Development Research Group Macroeconomics And Growth Them**, 2008, pp.10-25.
- BORATAV, Korkut; “İktisat Tarihi (1908-1980)”, **Türkiye Tarihi C. 4- Çağdaş Türkiye 1908-1980**, 2008, s.297-383.
- CİZRE, Abdullah; “Toprak Mahsulleri Ofisi”, **Toprak Mahsulleri Ofisi Dergisi**, 1983, s.4-8.
- ÇAĞLAR, Hüseyin; “Uyuşturucu Madde Olarak Afyon Üzerinde Yapılan Kaçakçılıkla Mücadele Mevzuatımızdaki Boşluklar”, **İdare Dergisi**, 1958, S.252, s.1-7.
- ÇALGÜNER, Cemil; “Türkiye’de Haşhaş Ekim Sahası”, **Ziraat Gazetesi**, 1936, S.5, Ankara 1936, s.145-147.
- ÇELENK, Serpil-AKTUZLU, Faruk “Haşhaş Sorunu”, **Kimya Mühendisleri Mecmuası**, 1974, C.7, S.64, s.5-17.
- ÇITIR, Burak “‘Uluslararası Afyon Anlaşmalarında Osmanlı İmparatorluğu’”, **Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi**, C.1, S. 1, 2015, s. 17-47.
- ÇİMEN, Murat; “Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, Dünü, Bugünü ve Yarını”, **Jeopolitik Dergisi**, 2008, S.59, s.50-54.
- ÇOLAK, Filiz; “İzmir Ticaretinde Afyonun Yeri ve Önemi”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, 1999, C.3, s.528-531.
- ÇOLAK, Filiz; “Anadolu’da Afyon Ziraatı ve Ticaretine Dair İzlenimler”, **Jass International Journal Of Social Science Volume 6 Issue 1**, January 2013, pp.513-529.
- DİLMEN, Yavuz; “Türkiye’de ve Dünyada Afyon Alkaloidleri”, **Türk Eczacılar Birliği Dergisi**, 1982, S.7, Ankara, s.23-26.
- DOĞUKAN, Rıza Suphi; “Türkiye’de Haşhaş Ekim Sahası”, **Dönüm Dergisi**, 1940, S.10, 1940, s.433-435.
- DOĞUKAN, Suphi Rıza; “Türkiye’de Haşhaş Ziraatı ve Afyon İstihali”, **Ziraat Dergisi**, 1949, S.97, s.31-55.
- EKEN, Hülya; “Haşhaş”, **Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü-Bakış**, 2004, S.7, s.1-4.

- ERALP, Osman; “Toprak Mahsulleri Ofisi”, **Sivil Savunma Dergisi**, 1965, C.17, S.20, s.94-98.
- ERASLAN, Cezmi; “I. Dünya Savaşı ve Türkiye”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.339-361.
- ERKAN, Hamza Osman; “ Afyon Tahdidatı”, **İktisadi Yürüyüş**, 1940, S.4, s.2.
- GÜMÜŞCÜ, Ahmet-GÜMÜŞCÜ, Osman; “Türkiye’de Haşhaş ve Haşhaş Dağılımının Coğrafi Dağılışı”, **Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, 1993, S.6, s.123-148.
- GÜNEY, Hulisi; “Afyonkarahisar”, **İktisadi Yürüyüş Dergisi**, 1940, C.2, S.23, s.16.
- GÜROL, Nesrin; “Afyon İstihsali, Ticareti ve İstimali”, **Toprak Mahsulleri Ofisi Dergisi**, 1955, S.6, s.21-22.
- HÜSNÜ, Sarım; “Haşhaşın Tarihi”, **Farmakolog Dergisi**, 1934-1935, C.3, s.780-797
- HÜSNÜ, Sarım; “Haşhaşın Tarihi”, **Farmakolog Dergisi**, 1934-1935, C.4, s.863-866.
- HÜSNÜ, Sarım; “Haşhaşın Tarihi”, **Farmakolog Dergisi**, 1935, C.5, s.965-972.
- İNCEKARA, Fethi; “Haşhaş Ekimi(Çiftçi İle Başbaşa)”, **Çiftçi**, 1947, S.24, s.25-27.
- İNCEKARA, Fethi; “Haşhaşın Yurd Ekonomisindeki Yeri, Dünyada ve Türkiye’de Afyon İstihsal ve İhraç Durumu”, **Ziraat Dergisi**, 1949, S.93, s.27-31.
- İNCEKARA, Fethi; “Haşhaştan Faydalanma Yöntemleri”, **Çiftçi Dergisi**, 1952, S.7, s.262-265.
- KADIOĞLU, Coşkun; “Memleketimizde Yapılan Haşhaş Ziraatına Bir Bakış”, **Toprak Mahsulleri Ofisi Dergisi**, 1956, S.16, s.7-10.
- KADIOĞLU, Yahya; “Uşak’ta Haşhaş Tarımının Coğrafi Özellikleri”, **Eastern Geographical Review** 18, 2008, s.165-186.
- KAHYA, Esin; “Hipokrat”, **İslam Ansiklopedisi**, C.18, İstanbul 1998, s.119-121.
- KARA, Adem; “Osmanlı Devleti-Abd Ticari İlişkileri”, **Akademik İnceleme Dergisi**, 2006, C.1, S.2, s.1-16.
- KARKIN, Samim A.; “Toprak Mahulleri Ofisi ve Faaliyetleri”, **Toprak Mahsulleri Ofisi Dergisi**, 1956, S.11, s.11-13.
- KESERCİOĞLU, Teoman-Savaş, Bülent-Levent; “Derdimiz ve Dermanımız: Haşhaş”, **Bilim ve Teknik Dergisi**, 1999, S.32, s.104-105.

- KÜÇÜK, Cevdet; “Damad Ferid Paşa”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 8, 1993, s.436-39.
- KILINÇ, S. B.- ÖZEL, H.A.- KILIÇ, C.; “Osmanlının Son Döneminden Günümüze Türkiye’de Dış Ticaretin Gelişimi”, **Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi**, 2013, (8:1) s.55-78.
- KORALTÜRK, Murat; “Türkiye Ekonomisi (1923-1960)”, **Türkler Ansiklopedisi**, 2002, C.17, s.581-517.
- KOZAN, Mustafa; “ Afyon Sorunu”, **Ziraat Dünyası**, 1971, S.260, s.9-10.
- MASAR, İlhan; “Haşhaş Ekimi Konusunda Görüşler”, **İstanbul Ticaret Odası Dergisi**, 1947, S.16, s.4-7.
- MAT, Afife; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Afyonun Tarihi”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, 2009-10, XI/1-2, s.285-190.
- MERT, Necdet; “Türkiye’de ve Dünyada Haşhaş”, **Türk Tarım Dergisi**, 2012, S.206, s.52-55.
- ÖZDEMİR, Hikmet **General Charles H. Sherril Atatürk’ün Biyografisini Nasıl Yazdı**, Ankara 2009.
- ÖZGÜN, Cihan; “Osmanlı Ekonomi Politikğine Kısa Bir Bakış”, **Tarih Okulu**, 2008, S.1, s.5-17.
- ÖZGİRAY, Ahmet; “Türkiye-Yugoslavya İlişkileri (1920-1938)”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, 2015, C.14, S.1, s.11-24.
- PEKİN, Fuat; “Toprak Mahsulleri Ofisi”, **İktisadi Yürüyüş**, 1946, C.7, S.154, s.12-14.
- PAOLİ, Letizia-Victoria A. Greenfield Q Peter Refuter, “Change Is Possible: The History Of The International Drug Control Regime And Implications For Future Policymaking”, **Substance UseQ Misuse**, 2012, 47, pp.923-935.
- QUATAERT, Donald; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Tarımsal Gelişme,” **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, 1985, C.6, s.1556-1562.
- RAŞİT, Şevket; “Dış Ticaretimizde Ziraatın Payı”, **Ziraat Gazetesi**, 1936, S.12, s.345-356.
- TARIMAN, Celal; “Afyon Ekimi”, **Çiftçi**, 1946, C.2, S.13, s.3-4.
- TARIMAN, Celal- İNCEKARA, Fethi; “Memleketimizde Afyon ve Diğer Yağ Bitkileri İstihsalini Artırma İmkânları”, **Çiftçi**, 1954, S.103/7, s.268-270.

TEKELİ İ.-İLKİN S. ; “Devletçilik Dönemi Tarım Politikaları”, **Türkiye’de Tarımsal Yapılar (1923-2000)**, 1988, s.37-60.

The Medical Garden’den Çev. Kerim ALPINAR; “ İyilerin ve Kötülerin Bitkisi”, **Bilim ve Teknik Dergisi**, 1974, S.82, s.25-28.

TOPRAK, Zafer; “Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler 1900-1950”, **Türkiye’de Tarımsal Yapılar (1923-2000)**, 1988, s.19 -30.

UĞURLU, Mehmet Cemil; “Türkiye’de Öncü Bir Toplum Hekimi Dr. Mehmet Cemalettin Or’”, **Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası**, S. 1, C. 47, 1994, s.3-17.

ÜZÜMERİ, Ekrem; “ Afyon”, **İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi**, 1946, C.1, s.72-73.

YAZMAN, Tufan A.; “Afyon İnhisarı”, **İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi**, 1946, C.1, s.65-73.

YURTMEN, Vahdi; “Haşhaş ve Afyon”, **Toprak Mahsulleri Ofisi Dergisi**, 1956, S.18, s.8-12.

YURTMEN, Vahdi; “Haşhaş ve Afyon”, **Toprak Mahsulleri Ofisi Dergisi**, 1956, S.19, s.4-7.

ZARAKOLU, Avni; “1929/30dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Krizle Mücadele Tedbirleri”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, 1982, s.89-103.

ZHUKOVSKY, P.M.-BAZİLEVSKAYA, N.A.; “Haşhaş”, **Türkiye’nin Zirai Bünyesi**, 1951, s.556-590.

ZİYA, Mümtaz; “Afyon Meselesi”, **Kadro Dergisi**, 1978, C.1, S.1 (1932), s.21.

5.İnternet Kaynakları

Haşhaş Tarımı; <http://www.tmo.gov.tr/Upload/Document/hashastarimi.pdf> (Erişim Tarihi: 07.01.2017)

https://ipfs.io/ipfs/QmT5NvUtoM5nWFfrQdVrFtvGfKFmG7AHE8P34isapyhCxX/wiki/Pierre_Belon.html. (Erişim Tarihi: 02.10.2017)

<https://www.ilacweb.com/procain-pen-flakon/>. (Erişim Tarihi: 07.12.2017)

<http://saglik-kaynagi.blogspot.com.tr/2009/06/atebrin.html>.(Erişim Tarihi: 12.02.2018)

<http://www.filozof.net/Turkce/tarihi-sahsiyetler-kisilikler/17173-charles-texier-kimdir-hayati-eserleri-hakkinda-bilgi.html>. (Erişim Tarihi: 09.07.2018)

<http://www.filozof.net/Turkce/tarihi-sahsiyetler-kisilikler/17173-charles-texier-kimdir-hayati-eserleri-hakkinda-bilgi.html>. (Erişim Tarihi: 09.07.2018)

<http://bioguide.congress.gov/scripts/biodisplay.pl?index=d00011>, (Erişim Tarihi: 12.07.2018)

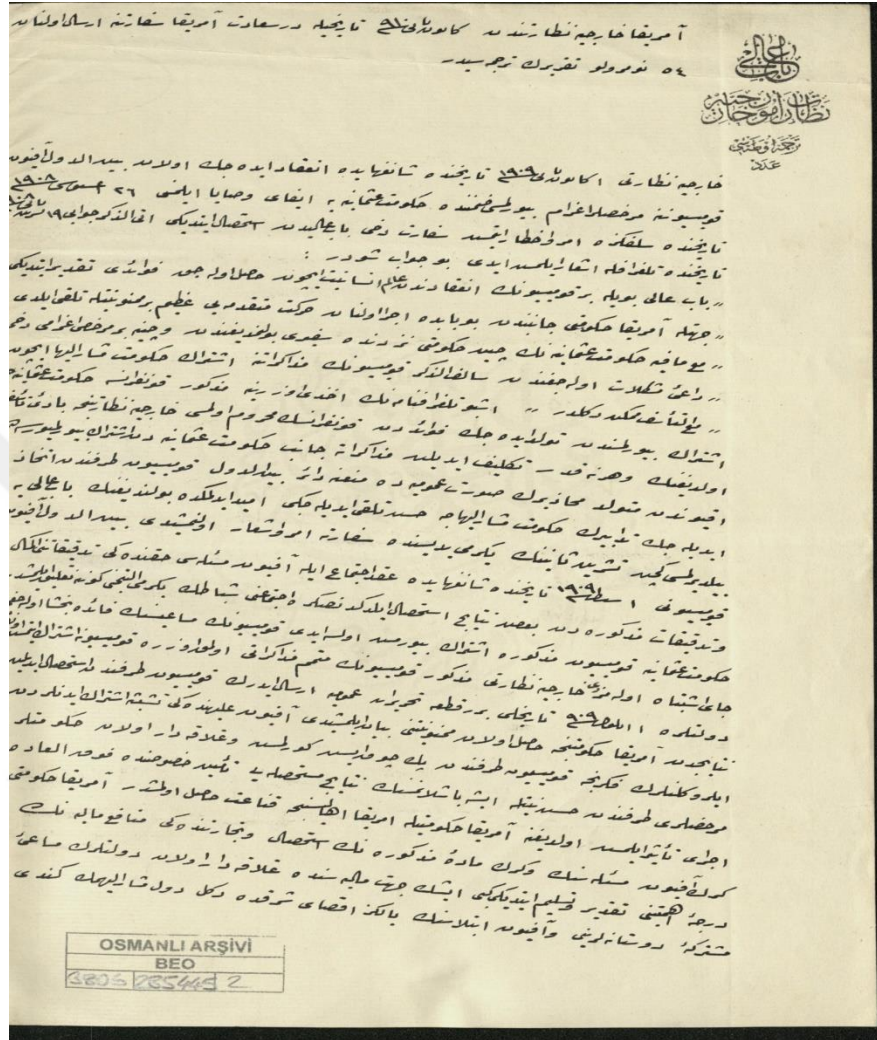
<https://www.kshs.org/kansapedia/charles-curtis/12029>, (Erişim Tarihi: 12.07.2018)

Ekler

- Ek 1:** Osmanlı Devleti'nin Şangay Konferansının Davetine Verdiği Cevap
- Ek 2:** Osmanlı Devleti'nin Şangay Konferansının Davetine Verdiği Cevap
- Ek 3:** Afyonkarahisar'dan Dâhiliye ve Ticaret-Ziraat Nezareti'ne Çekirge İstilasası İle İlgili Yazılan Yazı
- Ek 4:** Osmanlı Devleti'nin Lahey Afyon Konferansı'na katılmama gerekçesi
- Ek 5:** Lahey Afyon Konferansı'nda Görüşülecek Konular
- Ek 6:** Lahey Afyon Konferansı'nda Görüşülecek Konular
- Ek 7:** Osmanlı Devleti'nde Haşhaş ve Afyon Ekim Sahaları
- Ek 8:** Milletler Cemiyeti'nin Afyon İstisari Komisyonuna Bern Elçisinin katılması
- Ek 9:** ETKİM Fabrikası ile İlgili Karar
- Ek 10:** Afyon ve Diğer Uyuşturucu Maddelerin Uluslararası ticaretinin sınırlandırılması ve yasaklanması ile ilgili 1921 Lahey, 1925 ve 1931 Cenevre mukavelenamesine Türkiye'nin katılması.
- Ek 11:** Hangi Mıntıkada Kaç Dönüm Afyon Ekileceğinin Belirlenmesi
- Ek 12:** Uyuşturucu Maddeler İnhisarı Ham Afyon Alım Tablosu
- Ek 13:** Haşhaş ekim sahalarının sınırlandırılması.
- Ek 14:** Çizime Hazır Haşhaş Kapsülü
- Ek 15:** 1947 yılının Mayıs ayında yapılmış olan Bakanlar Kurulu'nda afyon üretimi için izin verilen yerlerin tespiti yeniden yapılmıştır. Afyon sakızı ve tohumu üretim için ekimini müsaade edilen yerler
- Ek 16:** Akşam Gazetesi 22 Haziran 1933
- Ek 17:** Tanin Gazetesi 12 Haziran 1944

Ek 1: Osmanlı Devleti'nin Şangay Konferansının Davetine Verdiği Cevap

85445.002

[illegible]

[illegible]

176

[illegible]

(ع) الف الذکر حکومت مخصوصی قوانین جدید لایہ نکے ہو ندرے جسیدہ کی متعلقہ تاریخ
اعتباری احکامات و قوانین اور ایک ڈیڑہ گزور تیار و اخذ نہ ہو لہذا نہ شعہ لری
حقیدہ بطریقہ و تسمی

(۲) ایوم فیقده جانتک صوره ایلرله دایم بیلدولر عقد ایدیلر معاهدله
واستفاده مندرج فیقده بیکلا - نظردن فیقده ایلرله ایلرله

(د) آخوند اقصا و تاجانہ دائر دولتم عقد ابدیلم علیہ اختلافات
حاصل وقوعبول جمع تجاوزات عقد کی احکام فرمائیے نکت تو حیدری مسلمی
بیمللانی است لطیفیام ملاک مختلف وہ کہ علیہ اولادہ اخیری حاوی

(ر) آخیروله ای آخیرولک مرکبیه و مخفیاتی افراجه اینده اعطایه ایله ماعده

مطالعہ
(۲) قحطہ صومالیہ (جنوبی نقل اندک کنندہ شرح ایدہ طبعہ خاضعہ معاینہ سی جود

(-) و صلاحیتش متقابل است و هر یک برای دیگری
(+) ضروری است و هر یک بدون دیگری ناقص است

اوله ره اشغال اونی منجیجه به بیجا خادی مسکری
 اوله ره علیه هرگونه استلاف دولتیله ابرای مصطفی بل مکلفا اولموز ره

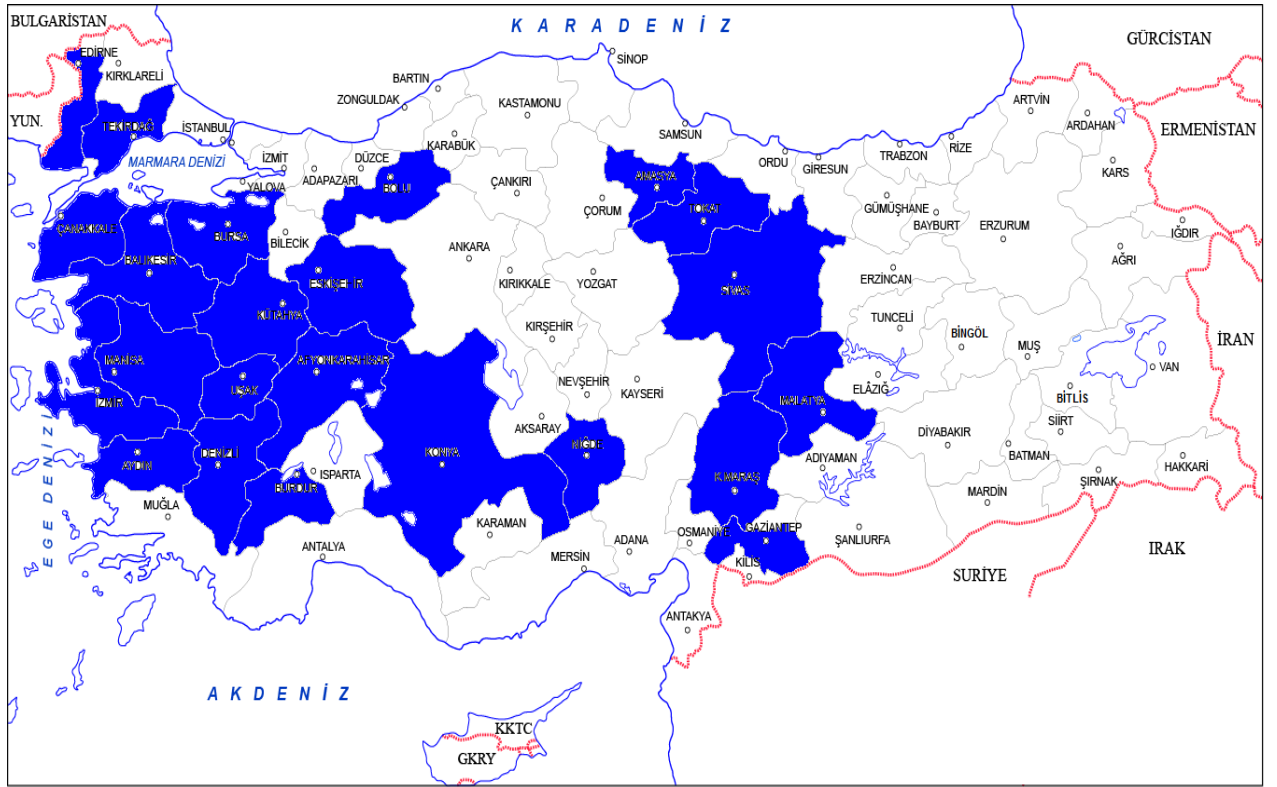
(سید) علی ایلم جله سرور
بیادول برحق بیرونه کلیه مسلمانی آمریکا حکومتی فوئزاسله دیره حلالی
و موسو ایلم جله صوره بریوغلام تکلیفایا لایق بیه
اگرانه اخله نه خون

تفہیم اہل - دیا تعلیم و ترویج - دیکھو اہل - مذاکرہ اہل - تعلیم اہل -
 سوانحی کی - الفاندر افکار - مطالعہ کے - تعلیم اہل - مذاکرہ اہل - تعلیم اہل -
 سوانحی کی - الفاندر افکار - مطالعہ کے - تعلیم اہل - مذاکرہ اہل - تعلیم اہل -

برای تحلیل ایده بلیه فکری و مطالعاتی که این ایده را
مؤلفین در صورت قطعیه ده جانیه فکر و مطالعاتی که این ایده را
مؤلفین در صورت قطعیه ده جانیه فکر و مطالعاتی که این ایده را

مطابق قوسینده مرصی

Ek 7: Osmanlı Devleti'nde Haşhaş ve Afyon Ekim Sahaları

Ek 8: Milletler Cemiyeti'nin Afyon İstisari Komisyonuna Bern Elçisinin katılması.

T. C.
BAŞVEKÂLET
MUAMELÂT MÜDÜRLÜĞÜ

Şube:
Sayı: 14412

KARARNAME

BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI

15 Mayıs 933 tarihinde toplanacak olan Milletler Cemiyetinin Afyon istişari Komisyonunca diğer milletler gibi Türkiye vaziyetinin de tetkik edileceği cihetle bir murahhasın tayini, Bern Elçiliğinin iş'arı üzerine Hariciye Vekilliliğinin 18 nisan 933 tarih ve 399 numaralı tezkeresile yapılan teklifi icra Vekilleri Heyetince görüşüldüğü esnada komisyon toplanış gününün geçtiğinden bir muamele yapılmasına lüzum görülmemiş ise de 20/5/933 tarihinde Bern Elçisi Cemal Hüsnü Beyfendiden gelen telgrafta; komisyon toplanış gününün, telgraf tarihinin önündeki haftaya bırakıldığından tadil edilen mukavele ve alınan tedbirler hakkında etraflı surette izahat verebilecek bir murahhasın bulundurulması faydalı olacağı bildirilmiştir .

Bu iş icra Vekilleri Heyetince 21/5/933 tarihinde görüşülerek vak-
tin darlığı gözetilerek adı geçen komisyon toplanışına Bern Elçisi Ce-
mal Hüsnü Beyfendinin veya kendisinin oraca tensip edeceği bir zatın
hemen iltihak etmesine karar verilmiştir .

20/5/933

REİSİCÜMHR

Gazi M. Kemali

Bş.V.

İsmail

Ad.V.

Adil

M.M.V.

Levâ

Da.V.

S. 1933

Ha.V.V.

S. 1933

Ma.V.

M. H. H. H.

Mr.V.

S. 1933

Na.V.

1933

İk.V.

1933

S.i.M.V.

S. 1933

G.i.V.

S. 1933

Zr.V.

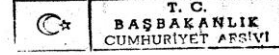
1933

030 13 01 02 36 37 14

Ek 9: ETKİM Fabrikası ile İlgili Karar

T.C.
BAŞVEKÂLET
MUAMELAT MÜDÜRLÜĞÜ
Şube :
Sayı : 11.099

KARARNAME

15/2/93I tarih ve 10642 numaralı kararname üzerine stok malları tesbit ve badama ihraç edecekleri memleketlerin ithal müsaadesini ibraz etmeden ihraçlarına müsaade edilmeyeceği ve bütün imalatın vaktında haber verilmesi lüzumu bildirildiği halde yapılan teftişinde evelce tesbit edilen stoklarının eksik bulunduğu ve bir taraftan uyğurturucu maddeler imaline devam ettiği görülen ve kodein imaline mahsus edevatları bulunmadığı halde kodein imal etmekte olduklarını bildirmek suretile Hükümeti iffale galıstığı ve uyğurturucu maddeleri kaçak olarak satmakta bulunduğu sabit olan İstanbulda Eyüpte kâin Etkim fabrikasının kapatılmasına izin verilmesi , S.İ.M.Vekâletinin 21/5/93I tarih ve 43 numaralı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine İera Vekilleri Heyetinin 21/5/93I tarihli içtimasında tasvip ve kabul olunmuştur .

21/5/93I

REİSİCÜMÜR

Gazi M. Hemel

Bş. V.

İsmet

Ad. V.

Yusuf Kemal

M. M. V.

Ali Rıza

Da. V.

S. W. W.

Ha. V. V.

S. W. W.

Ma. V.

M. H. H.

Mf. V.

Enat I. H.

Na. V.

İk. V.

H. H.

S. İ. M. V.

S. Nefis

080 18 01 03 20 33 4

Ek 10: Afyon ve Diğer Uyuşturucu Maddelerin Uluslararası ticaretinin sınırlandırılması ve yasaklanması ile ilgili 1921 Lahey, 1925 ve 1931 Cenevre mukavelenamesine Türkiye'nin katılması.

15 MAR 1933

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti
4. nci Daire Umumî Müdürlüğü
I. nci Şube
29615
19

Hulâsa : Afyon Mukavelelerine
iltihakımız hakkında.

Yüksek Başvekâlete

59

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI

Afyon ve sair muzir ecza mevaddının beynelmilel ticaret ve tedavülünü menî ve tahdit zımında 1912 Lahey, 1925 ve 1931 Cenevre Mukavelename ve Protokollarına iltihakımız Büyük Millet Meclisi tarafından tasdik edilmesi üzerine keyfiyet 23 Kânunusani 1933 tarih ve 26768/3 numaralı mektupla Milletler Cemiyeti Umumi Kâtipliğine bildirilmişti.

Bu kerre müşarünileyh kâtiplikten alınan cevapta : mezkûr Mukavelât ve Protokollara iltihakımız, mızın Milletler Cemiyeti azası olan ve olmayan devletlere ve Afyon ve sair Muzir mevadın ticareti istişarî Komisyonuna tebliğ edilmiş olduğu işar kılınmakla berayı malûmat arz olunur Efendim.

Hariciye V. Vekili ..

Takdim
5-3-933
H. 1933

030	10			180	246	11
-----	----	--	--	-----	-----	----

-1-

5-3-911 1187

Ek 11: Hangi Mıntıkada Kaç Dönüm Afyon Ekileceğinin Belirlenmesi

T. C. BAŞVEKÂLET MUAMELÂT MÜDÜRLÜĞÜ Şube: 14829 Sayı: 14829		KARARNAME		T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ	
---	--	-----------	--	---	--

Uyusturucu maddeler inhisarı hakkındaki 2453 sayılı kanunun beşinci maddesi mücibince İktisat ve Ziraat Vekilliklerince seçilen bir heyet tarafından memleketimizde afyon ekim mıntakalarını göstermek üzere tertip ve Ziraat Vekilliğinin 10/8/33 tarih ve 136/15016 sayılı tezkeresile tevdi olunan cetvelle buna dair herita ve esbabı mücibe raporları icra Vekilleri Heyetinin 10/8/33 toplanışında tetkik edilerek bahası geçen cetvelin ilâşik şekilde olduğu gibi tadilen ve bir sene için kabulü ve Ziraat Vekilliği ile inhisar idaresinin bu tahdidî, muayyen Nahiye ve dönüm üzerine icra suretile, tekenmül ettirilmesi kararlaştırılmıştır .

10/8/33

REİSİCUMHUR
Gazi M. Hemenç

B. V.	Ad. V.	M. M. V.	Da. V.
<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>
Ha. V.	Ma. V. V.	Mi. V.	Na. V.
<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>
İk. V. V.	S. İ. M. V.	G. İ. V.	Zr. V.
<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>

030	18	01	02	38	58	8
-----	----	----	----	----	----	---

Ek 12: Uyuşturucu Maddeler İnhisarı Ham Afyon Alım Tablosu

					
UYUşTURUCU MADDELER İNHİSARI					
31.5.934 den 28.2.35 e kadar					
alım vaziyeti					
	M i k t a r ı Kilo	Vasatı Fiat Lira	K ı y m e t Lira	Tediye ettiğimiz Lira	Tediye edeceğimiz Lira
Ham afyon Mamul maddeler	58.060		490.913 5.879	244.053 3.682	246.861 2.196
Yekân			496.792	247.735	249.057
İnhisarın Kuruluşundan 28.2.35 e kadar					
alım vaziyeti					
	M i k t a r ı Kilo	Vasatı Fiat Lira	K ı y m e t Lira	Tediye ettiğimiz Lira	Tediye edeceğimiz Lira
Ham afyon Mamul maddeler	241.059		1.804.356 34.936	1.557.496 32.739	246.861 2.196
Yekân			1.839.292	1.590.235	249.057

Ek 13: Haşhaş ekim sahalarının sınırlandırılması.

T. C.
Ziraat Vekâleti:
Ziraat İşleri Umum Müdürlüğü

Ü. No. 1 S. 4.
H. No. 1

21/9/339
25

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI

BAŞVEKÂLET YÜKSEK MAKAMINA

14/7/339 ve 6/3812 S.11
yüksek buyruklarına :

Yüksek emirlerinize bağlı Sınat ve İhtimali Ku-
svenet Vekâletinin yazısı tetkik edilmiş ve ayrıca Ticaret Vekâ-
letinin mütalası alınmıştır. 3491 S.11 kanun mucibince : Afyon
İhtisarı ile bu maddeye müteallik hususat Toprak Kansulleri Ofi-
sine verilmiş olup; ekim sahalarının tahdidi aynı kanunun 16 in-
ci maddesi mucibince Ekonomik ve ziraî icaplar göz önünde bulun-
durularak İktisat (Ticaret) Vekâletince verilen mütalaa üzerine
Vekâletimizce İcra Vekilleri Hey'etinin tasvibine arz edilmiştir.

Ekim sahalarının tahdidi Beynelmilel anlaşmalar
ve stoklarla alakadar olduğundan, bu husus , Vekâletimizce ehem-
miyetle nazarı itibare alınarak ekilecek sına hakkındaki teklifle-
re Ticaret Vekâletinin mütalası esas ittihaz edilmiştir .

Esasen şimdiki zeriyyat sahalarını değiştir -
mek maksadıyle alınacak bir kararın Beynelmilel müzakereler-
de müdafaa edilen tezler ve ileride ittihaz olunacak nihai
kararlar üzerinde müessir olacağı da mülahaza edilerek , Ticaret
Vekâletinin teklifi veyhile , mevcut sahaların aynen ipkısına
iştirak edilmiştir.

Bu itibarla Vekâletimizce Haşhaş zeriyyatı hakkın-
da yapılan teklifin 3491 S.11 kanun hükümlerine göre ve Ticaret Ve-
kâletinin mütalatasına müstenit bulunduğunu derin saygılarımla arz
ederim.

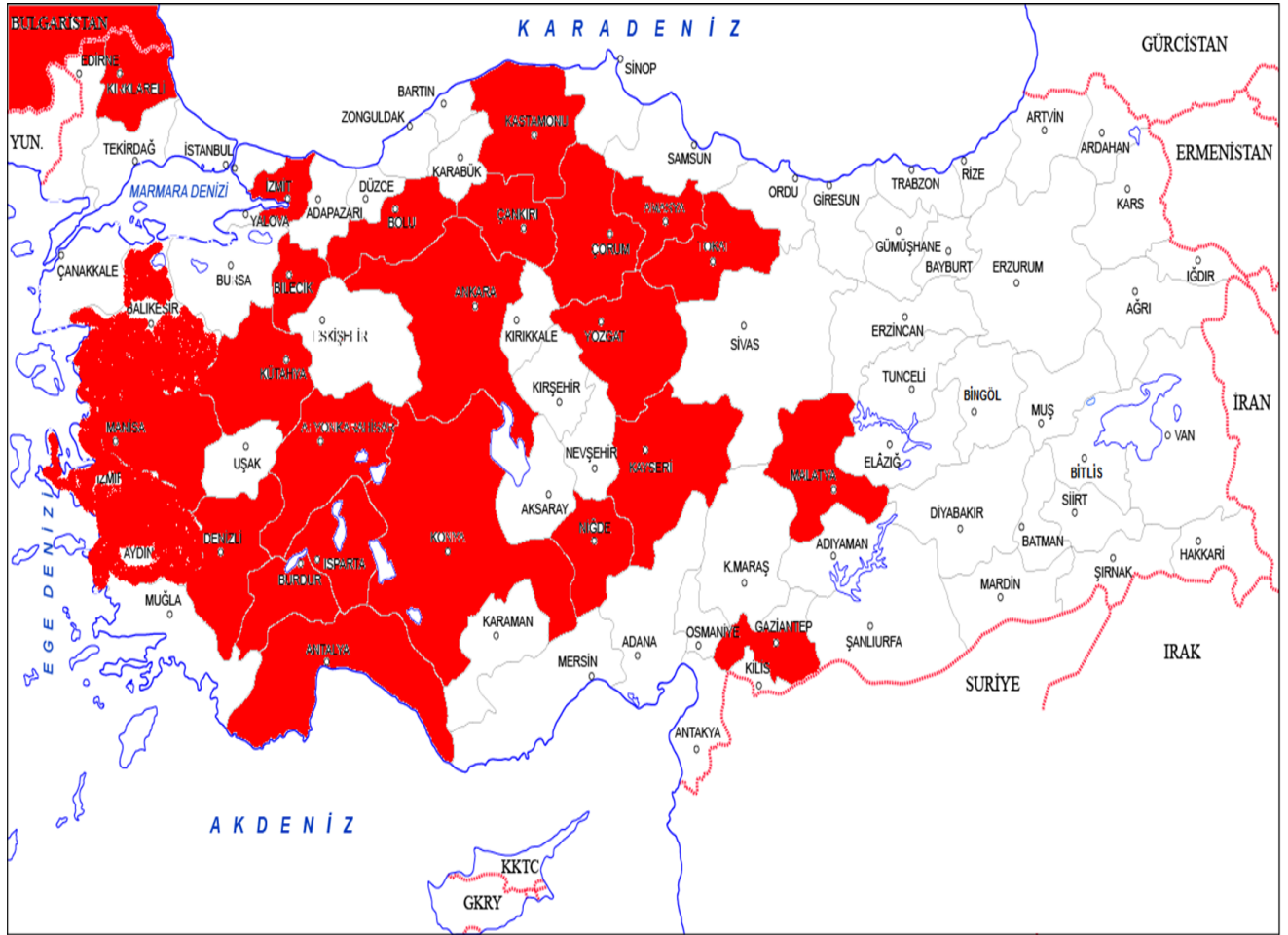
Ziraat Vekili

186 267 6

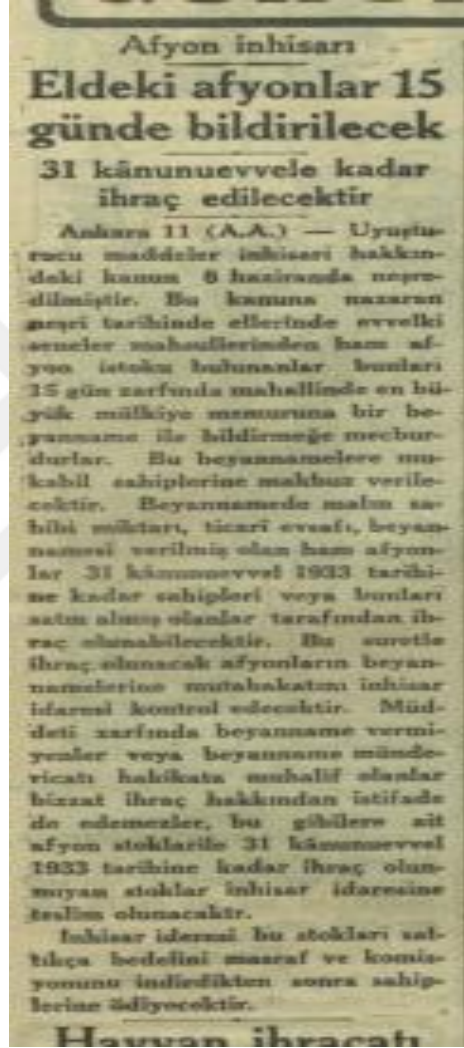
Ek 14: Çizime Hazır Haşhaş Kapsülü

Ek 15: 1947 yılının Mayıs ayında yapılmış olan Bakanlar Kurulu'nda afyon üretimi için izin verilen yerlerin tespiti yeniden yapılmıştır. Afyon sakızı ve tohumu üretim için ekimini müsaade edilen yerler

Ek 16: Akşam Gazetesi 12 Haziran 1933

1944 Mahsulü Afyon Alımı

TOPRAK MAHSULLERİ OFİSİNDEN:

3491 Sayılı kanun gereğince, 1944 mahsulü drogist afyonlarla eski ve yeni sene mahsulü soft afyonlar Toprak Mahsulleri Ofisince aşağıdaki şartlar dairesinde satın alınacaktır.

1 — Satın alma işi, hashas ekimine müsaade edilen sahalardaki Ofis teşkilâtı ve bu teşkilâtın bulunmadığı yerlerde Ofis adına T. C. Ziraat Bankası teşkilâtı tarafından yapılacaktır.

2 — Drogist afyonlar yalnız müstahsiliden, soft afyonlar ise bu mah. gelirene herkesten satın alınır.

3 — Alım 1 Temmuzda başlanacak ve 30 Eylülde son verilecektir. Bu tarihten sonra yapılacak satış teklifleri kabul edilmeyecektir.

4 — Drogist afyon aşağıdaki fiyatlara satın alınacaktır:

DA sınıfı:	Beher	Morfin derecesi	160	Kuruş
DB	»	»	»	120 »
DC	»	»	»	110 »

5 — Afyon bedelleri ilk tesellümdeki tartılar üzerinden hesap edilerek katı tahakkuka kadar hasil olacak fireyi Ofis Müstahsilin alacağından tenzil etmiyerek kendi üzerine almaktadır.

Ancak, şeklini muhafaza edemiyerek ve sandık içinde birbirine yapışarak bir külçe haline gelecek kadar rutubetli veya sulu olan afyonlar sahipleri tarafından kurulmadıkça satın alınmayacağından afyonların iyice kurulduktan sonra satışa arzı lazımdır.

6 — Müstahsilin 1944 mahsulünden satışa arzedeceği drogist afyonlar için, ilk tesellümdeki beher kilo başına aşağıdaki avanslar verilecektir.

DA sınıfı afyonlar:	20	lira	30	kuruş
DB	»	»	15	» 60 »
DC	»	»	12	» 10 »

Yukarıda bildirilen avans miktarları her mütaka için aynıdır. Geri kalan bedeller, geçen senelerde olduğu gibi, İstanbulda yapılacak tahlil neticesinde afyonun morfin nisbeti ve mahiyeti belli olduktan sonra hesap edilip alımın yapıldığı yerlerde ilgililere ödenecektir.

7 — Gerek avans ve gerekse bakiye bedel tediyesinde, ödenen para üzerinden 4353 numaralı Toprak mahsulleri vergisi kanunı hükümleri dairesinde % 10 vergi kesilecektir.

ÖZET

20. yüzyılın en önemli bitkilerinden biri olan haşhaş, insanlık hayatında hızla önemli bir yer edinmiştir. Haşhaş ve haşhaştan elde edilen afyonun kullanım alanı zamanla genişlemiştir. Haşhaş ve afyonun iyi amaçlarla kullanımının yanında kötü amaçlı kullanılmaya başlanmasıyla birlikte uluslararası alanda sorunlar baş göstermeye başlamıştır. 1900'den itibaren toplumlarda artan afyon kullanımı bağımlılık oranları bu ürüne müdahaleyi zorunlu hale getirmiştir. Bağımlılık oranlarının artmasının suçlusu da üretici ülkeler olarak gösterilmiştir. 1909 yılında ABD'nin çözüm için önerisi, üretici ülkelerin durdurulması yönünde olmuş olup, 1920 yılı itibariyle Milletler Cemiyeti'ndeki baskın gücünü de kullanarak üretici ülkelere kısıtlama ve yasaklama getirilmesini sağlayan konferanslar düzenlenmiş ve bu doğrultuda antlaşmalar imzalanmıştır. Osmanlı Devleti, haşhaşın ekonomik getirisinin vazgeçilmez olmasının yanında, antlaşma metinlerinde eşitlik ilkesinin yok sayılması ve diğer üretici ülkelerin konferanslarda çıkarlarının ön plana çıkarılmasından dolayı 1909 yılında Şangay Konferansı'nda başlayan süreçten itibaren uluslararası hiçbir oluşumun içinde yer almamıştır. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte haşhaş meselesinin uluslararası kontrolü konusunda dönüm noktasını oluşturan ve 1911 ile 1914 yılları arasında yapılmış olan Lahey Afyon Konferanslarında alınan kararların hiçbirisi uygulanmamıştır. Cumhuriyet'in kurulmasının ardından yeni döneminde devlet, 1933 yılına kadar Osmanlı Devleti'nin benimsemiş olduğu haşhaş ve afyon politikasını aynen devam ettirmiştir.

Türkiye, 1933 yılına kadar haşhaş ekimine ve ticaretine kısıtlama ve yasaklama getirmiş olan hiçbir oluşumun içinde yer almamıştır. Ancak ülke içinde çıkarılmış olan kanunlarla ve ihdas edilen kurumlarla haşhaş ve afyon konusunda bir düzenleme yapılmıştır. Toplumlardaki artan bağımlılık oranlarının tek suçlusu olarak üretici

devletleri gösteren ABD'nin dikkati Türkiye üzerine yoğunlaşmıştır. ABD, Türkiye'yi uluslararası kamuoyunda yaşanan durumun sorumlusu olarak göstermiş ve bu durum Türkiye'nin uluslararası alanda barışçıl, yapıcı, insancıl imajına zarar vermiştir.

Türkiye Cumhuriyet'i Devleti, 1932 yılında almış olduğu Bakanlar Kurulu kararıyla haşhaş-afyon meselesine dair mevcut tüm antlaşma ve sözleşmeleri 1933 yılında imzalamıştır. 1933 ile 1950 yılları arasında gerçekleştiren tüm konferanslara Türkiye katılmış ve insanlığın faydasından başka hiçbir çıkar gözetmeden antlaşma hükümlerini uygulamıştır. Milletler Cemiyeti'nin düzenlediği konferanslara katılarak antlaşma ve sözleşmelere imza koyan devletler, II. Dünya Savaşı'nın başlamasını takiben, birlikte hareket etmekten vazgeçerek, ürünün ihracını hızlı bir şekilde gerçekleştirmişlerdir. Yaşanan bu süreçte, hem devlete hem de çiftçiye ciddi bir kayıp yaşatmış olmasına rağmen, Türk Hükümeti yaptırımlara bağlı kalarak uygulamalarına devam etmiştir. Bu çalışmada; Osmanlı Devleti'nin son döneminden, yani haşhaş ve afyon üretimine dair ilk müdahalenin yapıldığı 1909'dan, başlayarak 1950 yılına kadar geçen sürede haşhaş konusu sosyo-ekonomik ve dış politik boyutlarıyla incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Haşhaş, Afyon, Osmanlı Devleti, Türkiye Cumhuriyeti, Tarım, Ticaret

SUMMARY

Poppy, having been one of the most important plants of the 20th century, has rapidly taken a place in mankind's daily life. The use of poppy and its end-product, the opium, has become widespread with time. Beside the beneficial uses of poppy and opium, several problems at the international arena have appeared after the onset of their abuses. Since the year 1900, it became necessary to control this product as the extent of opium addiction in the societies has begun to increase. The poppy producing countries were mainly held responsible for the increase in the rate of the addictions. In 1909, USA proposed a solution which involved the stopping of poppy agriculture in the producing countries, then starting from 1920 conferences were organised in order to exert pressure to limit or restrict the production in those countries and signing agreements in that respect, through using its dominating power over the League of Nations. The Ottoman Empire has not become a part of any international organisation that was launched with the Shanghai Conference because of the indispensable economical profit of poppy as well as believing that the equality principle was disregarded in the agreement texts and also the obvious attempts of other producing countries to put their national interests upfront. With the start of the First World War, the decisions of the Hague Opium Conferences that were held between the years 1911 and 1914, a keystone event for the international control of the poppy trade, were not implemented. After the establishment of the Republic, the new state has continued to follow the poppy and opium policies that were already adopted by the Ottoman Empire until 1933.

Until 1933, Turkey has not become a part of an organization dictating limitations or restrictions to the agriculture and trade of poppy. However, the state has regulated the poppy and opium production via enforced laws and established institutions. The attention of USA has focused on Turkey as they believed that the producing countries

were merely responsible for the increasing rate of addictions in the societies. In the international public opinion, USA held Turkey responsible for all the problems related to opium conflict, and consequently Turkey has lost a great deal of reputation at the international arena in terms of its amicable, constructive and humanistic image.

The State of the Turkish Republic took a Board of Ministers decision in 1932, and then signed all the agreements and contracts related to poppy-opium issues in 1933. Between the years 1933 and 1950, Turkey has attended all the conferences and implemented all the verdicts of the agreements, with considering no interest at all but the benefits of mankind only. The nations, that had already attended the conferences organised by the League of Nations and signed all the agreements and contracts, gave up acting together and increased their export rates rapidly. Throughout that course, Turkish Government has continued to implement the regulations, thus staying devoted to the sanctions, even though both state and the farmers have lost a great lot. In this study, starting from the late period of the Ottoman Empire – in other words, the year 1909 in which the first intervention regarding poppy and opium production was realized – to the year 1950, the poppy issue was reviewed in terms of socio-economic and political respects.

Key words: Poppy, Opium, Ottoman Empire, Turkish Republic, Agriculture, Trade

